

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

БИСТРИЦЬКИЙ БОГДАН ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.985:343.712

РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Пяковський Вадим Валерійович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	13
1.1. Теоретичні засади формування криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми	13
1.2. Особа злочинця	21
1.3. Спосіб учинення злочину та слідова картина	34
1.4. Особа потерпілого та предмет злочинного посягання	54
Висновки до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	73
2.1. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування	73
2.2. Типові слідчі версії та планування розслідування	87
2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами	100
2.4. Використання допомоги громадськості та засобів масової інформації у розслідуванні	111
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ .	130
3.1. Огляд місця події	130
3.2. Допит підозрюваних та потерпілих	145

3.3. Слідчий експеримент	165
3.4. Використання спеціальних знань	177
Висновки до розділу 3	189
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

гр.	громадянин
гр-ка	громадянка
ЄО	Єдиний облік
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗУ	Закон України
КК	Кримінальний кодекс
КМСД	Кримінальна міліція у справах дітей
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
м.	місто
МВ	міський відділ
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ОВС	органи внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
п.	пункт
р.	рік
р.р.	роки
р.н.	рік народження
с.	село
сmt.	селище міського типу
ст.	стаття
ст.ст.	статті
СОГ	слідчо-оперативна група
УМВС	Управління Міністерства внутрішніх справ

ВСТУП

Актуальність теми. Прагнення України стати повноправним учасником міжнародного співтовариства обумовило ратифікацію низки міжнародних документів, що стосуються захисту прав неповнолітніх, які вчинили правопорушення (Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Керівні принципи для попередження злочинності серед неповнолітніх (1990 р.), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.) та ін.). Водночас, на сьогодні криміногенна ситуація в дитячому та молодіжному середовищі має низку невирішених проблем. Незважаючи на певні позитивні зрушення у соціальній політиці держави стосовно зменшення впливу на неповнолітніх негативних явищ, які виникають під час реформування суспільства, рівень злочинності серед неповнолітніх, зокрема й грабежів, залишається доволі високим.

Так, за даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України протягом 2013, 2014 років та 11 місяців 2015 року в Україні зареєстровано 2291 грабіж, учинений неповнолітніми або за їх участю, зокрема, у 2013 році – 954, у 2014 році – 677, за 11 місяців 2015 року цей показник склав 660 злочинів.

Безперечно, такий рівень грабежів серед дітей і підлітків вказує на недостатню ефективність існуючих засобів і методів боротьби з даним явищем. Ця ситуація свідчить про те, що перед правоохоронними органами постають нові завдання щодо визначення стратегічних напрямів їх діяльності, пошуку нових підходів до боротьби зі злочинністю неповнолітніх, які б відповідали реаліям та враховували тенденції розвитку суспільства й держави. У цьому контексті важливим кроком є узагальнення наукових ідей і підходів до вдосконалення існуючої методики розслідування злочинів проти

власності взагалі та створення якісно нового механізму розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, зокрема.

На необхідність розробки окремої методики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, вказали 85,8 % опитаних слідчих ОВС. Відповідно, до причин низької якості розслідування цієї категорії злочинів вони віднесли: несвоєчасне проведення слідчих (розшукових) дій (65,8 %); недостатнє науково-технічне забезпечення (48,3 %); неналежна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами (65,8 %); небажання потерпілих співпрацювати зі слідством (39,2 %) (Додаток А).

Теоретичне підґрунтя дисертації складають фундаментальні роботи вчених, присвячені різним аспектам виявлення та розслідування злочинів, зокрема, Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, В. І. Василичука, Г. П. Власової, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, І. В. Гори, М. Л. Грібова, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мовчана, О. І. Мотляха, В. В. Назарова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтевського, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, О. Г. Яновської та інших.

Окремі проблеми розслідування злочинів проти власності, зокрема грабежів, досліджувалися вітчизняними криміналістами. Цими питаннями у різні роки опікувалися О. П. Дубовий, О. М. Завадський, П. М. Кубрак, М. К. Кузьменко, О. В. Сіренко, І. М. Твердохліб, В. К. Чаюк, Г. О. Чорний, О. Г. Швидкий, Г. В. Щербакова, М. О. Яковенко та інші вчені.

Незважаючи на вагомий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики, варто зауважити, що їх наукові пошуки стосувалися лише окремих її аспектів, актуальних на певних етапах розвитку

законодавства та правоохоронної практики. Вказане зумовлює актуальність наукового дослідження, в якому на основі положень кримінального процесуального законодавства України вирішувались концептуальні проблеми криміналістичної методики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, з акцентуванням уваги на криміналістичній характеристиці даних злочинів, організації початкового етапу розслідування, криміналістичному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій та особливостях використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Наведені обставини й визначають актуальність запропонованої теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р, Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також плану проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у Національній академії внутрішніх справ на 2013 р. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 35 від 24 грудня 2012 р.) та зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1454, 2012 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо організації розслідування грабежів, учинених неповнолітніми.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *задачі*:

- розкрити зміст елементів криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми;
- з'ясувати ознаки особи неповнолітнього злочинця, який вчиняє грабежі;
- розкрити способи вчинення й слідову картину досліджуваних злочинів;
- охарактеризувати особу потерпілого та визначити предмет злочинного посягання як елементів криміналістичної характеристики цих злочинів;
- виділити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, та визначити основні напрями розслідування;
- виокремити типові слідчі версії у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії;
- окреслити особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування;
- запропонувати шляхи залучення громадськості та засобів масової інформації до розслідування грабежів, учинених неповнолітніми;
- систематизувати організаційні й тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань при розслідуванні розглядуваних злочинів.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми.

Предмет дослідження – розслідування грабежів, учинених неповнолітніми.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових

явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема, *історико-правовий* – для дослідження поглядів вчених щодо поняття криміналістичної характеристики та її структури (підрозділ 1.1); *формально-логічний* – при з'ясуванні структурних елементів криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми (розділ 1); *порівняльно-правовий* – під час аналізу думок науковців щодо досліджуваної проблематики, наукових категорій, визначень та підходів (розділ 1, підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, розділ 3); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, поглиблення й уточнення понятійного апарату (розділ 1, підрозділи 2.1, 2.2, 2.3); *функціональний* – з метою виділення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів (підрозділ 2.1); *системний* – при здійсненні класифікації способів вчинення грабежів неповнолітніми (підрозділ 1.3), *типологічний* – під час дослідження особи злочинця та особи потерпілого (підрозділи 1.2, 1.4); *методи аналізу і синтезу* – при розробці структури криміналістичної характеристики (розділ 1), формулюванні висновків з питань, які висвітлюються в дисертації; *статистичний* – під час аналізу та узагальнення емпіричної бази (вивчених кримінальних проваджень, результатів анкетування) (розділи 1–3); *соціологічні* – для підтвердження наукових висновків результатами анкетування та інтерв'ювання працівників правоохоронних органів (розділи 1–3); *моделювання* – для побудови проектів статей КПК України (підрозділи 3.3, 3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності МВС України за період 2013–2015 рр.; узагальнені результати вивчення матеріалів 160 кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми за 2012–2015 рр.; узагальнені дані анкетувань слідчих органів внутрішніх справ, які розслідували грабежі, вчинені неповнолітніми (120 респондентів з міста Києва, Вінницької, Волинської, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької та

Чернігівської області); огляди судово-слідчої практики, офіційні звіти та довідки, а також інший практичний матеріал підрозділів системи МВС України. При підготовці роботи використано досвід автора, набутий за період роботи в слідчих підрозділах УМВС України у Волинській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших в Україні монографічним дослідженням теоретичних і практичних питань методики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми. Автором сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано підхід до формування криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, відповідно до якого виокремлено найбільш значимі її елементи, що слугують успішному і практичному вирішенню завдань розслідування: особа злочинця, спосіб учинення злочину, слідова картина, особа потерпілого та предмет злочинного посягання;

– виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування розглядуваних злочинів залежно від обсягу та змісту інформації про особу (осіб), яка вчинила кримінальне правопорушення: особа (особи), яка намагалася вчинити грабіж, затримана на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення; затриманий лише один співучасник грабежу, про іншого (інших) наявні або лише окремі відомості або відомості відсутні взагалі; особа (особи), яка вчинила грабіж, не затримана, про неї наявні лише окремі відомості; відсутні будь-які відомості про особу (осіб), яка вчинила грабіж;

– обґрунтовано недоцільність проведення слідчого експерименту з одночасною присутністю неповнолітнього підозрюваного та дорослого співучасника (підбурювача);

удосконалено:

– класифікацію способів учинення неповнолітніми грабежів за різними критеріями: кількістю співучасників; місцем вчинення; часом вчинення; характером насильства до потерпілих;

– типологію особи неповнолітнього злочинця та потерпілого у структурі криміналістичної характеристики розглядуваних видів злочинів, що сприяє виявленню джерел інформації про злочин, впливає на обрання тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій;

– рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, зокрема, проведення експертиз, залучення спеціалістів для надання допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій та надання спеціалістами консультацій;

дістало подальший розвиток:

– типові слідчі версії початкового етапу розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, пов'язаних з особою ймовірного злочинця;

– положення, що визначають форми і напрями взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та шляхи залучення громадськості і засобів масової інформації під час розслідування злочинів цієї категорії;

– організаційно-тактичні основи проведення огляду місця події, допиту підозрюваних та потерпілих, слідчого експерименту, як засобів збирання доказів під час розслідування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й обґрунтовані в дисертації положення, висновки та рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 23 липня 2014 р.);

– *практичній діяльності* слідчих підрозділів та Експертної служби МВС України – як рекомендації та пропозиції, що спрямовані на підвищення ефективності діяльності з розслідування даного виду злочинів (акти впровадження Головного слідчого управління МВС України від 30 липня

2014 р., Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 30 липня 2014 р.);

– *навчальному процесі* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» і «Методика розслідування окремих видів злочинів», а також безпосередньо при проведенні занять у системі підготовки та підвищення кваліфікації слідчих і працівників оперативних підрозділів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 1 серпня 2014 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені у доповідях і виступах дисертанта на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 2013 р.), «Криміналістичне забезпечення розслідування насильницьких злочинів» (м. Київ, 2014 р.), «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Житомир, 2014 р.), «Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки» (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні, а також у чотирьох тезах, опублікованих у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

1.1. Теоретичні засади формування криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми

Успішне розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, значною мірою залежить від постійного удосконалення методів та засобів розслідування кримінальних правопорушень та швидкого їх впровадження в практику правоохоронних органів. Розроблені наукою обґрунтовані криміналістичні рекомендації та відповідність їх сучасним потребам практики є основою побудови криміналістичної методики, яка забезпечує оптимальну організацію розслідування окремих видів злочинів.

Важливим елементом в структурі методики розслідування злочинів є криміналістична характеристика злочинів. Як стверджує О. В. Сіренко, криміналістична характеристика злочинів серед криміналістичних вчень, що розвиваються, привертає увагу теоретиків і практиків, без якої методика розслідування як розділ науки у відповідному відношенні втрачає зміст, перетворюючись в набір не завжди взаємопов'язаних і найкращих практичних рекомендацій [245, с. 15].

Термін «криміналістична характеристика злочинів» з'явився та почав застосовуватися як наукова категорія наприкінці 60-х років ХХ століття завдяки О. Н. Колесніченку [104] та Л. А. Сергєєву [243], які не тільки інтегрували його в криміналістичну теорію, але й запропонували розгорнуте уявлення про нього.

В подальшому значну роль у розробці поняття, рівнів узагальнення, структури криміналістичної характеристики злочинів відіграли такі вчені, як

В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, Г. Г. Зуйков, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Г. Танасевич, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та багато інших.

Враховуючи той факт, що сучасний стан учинення неповнолітніми грабежів викликає особливе занепокоєння, розробка криміналістичної характеристики цього виду злочинів є актуальною для науки та слідчої практики.

Криміналістична характеристика грабежів, учинених неповнолітніми, має свою специфіку, яка, поряд з порушенням права власності на майно, стосується специфічного суб'єкта посягання, особливостей підготовки і учинення протиправного діяння, та пов'язана зі збором, дослідженням та узагальненням доказової інформації. Вона складає опис властивостей та ознак, які мають значення для встановлення механізму злочину, характеру слідів, що залишились, умов учинення злочину та характеристики особи злочинця [140, с. 429].

У науці питання про зміст криміналістичної характеристики злочинів є одним з найбільш дискусійних. Тому зупинимось на характеристиці і аналізі тих визначень криміналістичної характеристики злочинів, які існують в даний час.

Так, на думку В. П. Бахіна, криміналістична характеристика злочинів – це система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що виявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його учинення, особи суб'єкту злочину, інших обставин, закономірний взаємозв'язок яких служить основою вирішення завдань розслідування [17, с. 18].

В. О. Коновалова та О. Н. Колесніченко визначають криміналістичну характеристику як «систему відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочину даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [110, с. 16].

За визначенням В. Г. Танасевича і В. О. Образцова, криміналістична характеристика злочину – це «система об'єктивних даних про механізм злочинного діяння, типові відображаємі об'єкти, що взаємодіють в процесі вчинення злочину, про особливості і джерела фактичної інформації, які формуються ним, що має значення для вирішення завдань кримінального судочинства, шляхом застосування обумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів і методів» [257, с. 101–102].

О. В. Сіренко під криміналістичною характеристикою злочинів розуміє систему взаємопов'язаних, криміналістично значимих даних про типові ознаки злочинів певного виду, які відображаються в механізмі вчинення злочину, даних про особу злочинця, потерпілих, інших особливостях злочинної діяльності і мають на меті вирішення завдання розслідування і попередження злочинів [245, с. 19].

В. В. Пясковський стверджує, що криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочину, яка відбиває закономірні зв'язки між ними та слугує побудові і перевірці слідчих версій під час розслідування конкретних злочинів [217, с. 16].

На наш погляд, одне з найбільш повних точних визначень цього поняття, було надане М. О. Бурнашевим. Так, на думку вченого, криміналістична характеристика злочину представляє собою сукупність систематизованих даних, які засновані на узагальненні судово-слідчої практики, виражені в криміналістичних категоріях та поняттях, що відображають найбільш суттєві ознаки виду (групи) злочинів та мають методичне значення для визначення найбільш оптимальних шляхів розслідування і попередження злочинів [35, с. 7].

Узагальнення думок вчених щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів дозволяє стверджувати, що в самих загальних рисах її визначають не тільки як систему відомостей (В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. Н. Колісніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та ін.), але і як модель

(С. В. Лаврухін, В. Я. Колдін, О. Ю. Антонов), зокрема інформаційну модель (М. К. Камінський), вірогідну модель (Т. О. Аверьянова) чи структурно-функціональну модель (В. І. Отряхін).

Дотепер немає єдності й у поглядах вчених щодо визначення структури криміналістичної характеристики злочинів, тобто криміналістично значимих ознак, що повинні складати її зміст.

І. О. Возгрін до структури криміналістичної характеристики злочинів відносить: визначення злочину для розслідування та запобігання якого розробляється окрема методика; опис найбільш типової вихідної інформації; система даних про способи вчинення та приховування злочину і типових його наслідків; відомості про особу ймовірного злочинця і потерпілих; опис обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні розглядуваного виду злочину [48, с. 6].

В. Г. Танасевич та В. О. Образцов як центральний елемент називають спосіб учинення злочину, а крім нього вони включають до криміналістичної характеристики: а) обстановку, в якій відбувається злочин; б) безпосередній предмет злочинного посягання; в) умови охорони його від посягання; г) обставини, пов'язані з підготовкою до вчинення злочину і приховання його слідів, а також осіб, які його вчинили; д) особу злочинця і його поведінку до і після вчинення злочину [257, с. 101, 102].

І. П. Пантелєєв та М. О. Селіванов вважають, що всі елементи криміналістичної характеристики можна розділити на чотири групи за даними, які належать до: об'єкта злочинного посягання (в тому числі особи потерпілого); обставин злочину (місце, час, спосіб учинення); його наслідків (зміни в об'єкті злочинного посягання і оточуючій його обстановці (в т.ч. і сліди злочинця); об'єктивної сторони і особи злочинця [238, с. 56, 57].

Л. А. Сергєєв до криміналістичної характеристики злочину включає: спосіб учинення злочину; обстановку учинення злочину; безпосередній предмет злочинного посягання; умови охорони цього предмета від посягання (включаючи характеристику осіб, пов'язаних із забезпеченням

недоторканності блага, на яке вчинено замах); особу суб'єкта злочину; маскуванню, спрямоване на приховування злочинного діяння і винних осіб, здійснюване як під час учинення злочину, так і після його закінчення [244, с. 182].

Порівнюючи зазначені позиції структури криміналістичної характеристики злочинів, можна зробити висновок, що більшість вчених-криміналістів відносять до її складу 4–5 елементів: відомості про спосіб учинення і приховування злочину; про сліди злочину та місце їх знаходження; про особливості обстановки (умови), в якій вчинявся злочин; про особу злочинця; про особу потерпілого від злочину; про предмет злочинного посягання.

Як слушно зазначає О. В. Сіренко, структура криміналістичної характеристики не може бути однаковою для різних видів злочинів [245, с. 30]. Тому особливості грабежів, учинених неповнолітніми, не можуть не відбитися на структурі їх криміналістичної характеристики. Погоджуємося з думкою В. В. Пясковського, що зміст криміналістичної характеристики злочинів повинен містити лише істотні криміналістично значимі, типові, взаємозалежні ознаки злочину, обумовлені практичною необхідністю [217, с. 17].

Як зазначають науковці, в криміналістичній характеристиці злочинів неповнолітніх слід розрізняти декілька рівнів:

1) загальну криміналістичну характеристику злочинів, що вчиняються неповнолітніми, яка має значення для визначення характеру суспільно-небезпечного діяння;

2) криміналістичну характеристику окремих видів (груп) злочинів (проти власності, проти особи);

3) криміналістичну характеристику окремих категорій злочинів (крадіжок, грабежів і т.д.) [124, с. 643].

На думку В. В. Радаєва та М. В. Суботіної, криміналістичну характеристику злочинів неповнолітніх складають насамперед

криміналістично значимі відомості про особу неповнолітнього правопорушника, мотивацію його злочинної поведінки, типові способи, предмет і місце посягань [220, с. 4].

І. Ф. Герасимов, Є. П. Іщенко, Л. Я. Драпкін та В. Ю. Шепітько пропонують шестиелементну структуру криміналістичної характеристики злочинів неповнолітніх, яка складається з предмета посягання; обстановки злочину; способу вчинення протиправного діяння і залишених слідів; особи неповнолітнього злочинця та потерпілого [122, с. 415; 129, с. 194].

О. В. Сіренко стверджує, що криміналістичну характеристику крадіжок, грабежів та розбійних нападів, учинених неповнолітніми, повинні складати дані про спосіб, обстановку учинення злочину, особу злочинця та особу потерпілого [245, с. 30].

З такою структурою важко погодитись повністю, оскільки характерною особливістю майнових злочинів, зокрема грабежів, є наявність предмета посягання, який може відігравати вирішальну роль у виявленні злочинців та вирішенні інших завдань кримінального провадження (наприклад, з'ясування мотивів та мети учинення злочину). Тому узагальнені дані щодо предмету посягання мають важливе криміналістичне значення для розслідування злочину, оскільки вказують на характер і розмір заподіяної шкоди.

В криміналістичній науці справедливо зазначається, що до основних елементів криміналістичної характеристики певного виду злочинів необхідно відносити тільки ті елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням [140, с. 430]. Тому, визначаючи структуру криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, до її складу, на нашу думку, входять такі елементи: 1) особа злочинця; 2) спосіб учинення злочину; 3) слідова картина; 4) особа потерпілого; 5) предмет злочинного посягання.

Усі ці елементи криміналістичної характеристики існують не ізольовано, а пов'язані між собою. Вони мають кореляційні зв'язки (закономірні залежності). За наявності одних ознак слідчий може припустити

наявність інших (наприклад, за слідами, залишеними на місці події, можливо припустити приблизний вік злочинця, стать, наявність аномалій психіки та ін.) [223, с. 15].

Так, дані про спосіб вчинення грабежів є фактичною базою для висунення і перевірки слідчих версій щодо особи неповнолітнього злочинця, адже вибір способу вчинення і приховання злочину відбувається під впливом його соціальних та психологічних якостей, наявністю в нього певного життєвого та злочинного досвіду. Крім того, обрані способи підготовки, вчинення та приховання злочину обумовлюють утворення відповідних змін (слідів злочину) в оточуючому середовищі, при чому для конкретних способів вчинення чи приховання злочину характерні відповідні види слідів та механізми їх утворення. Дослідження слідів злочину дозволяє отримати інформацію про подію, що відбулася, визначити певні фізичні та психологічні особливості неповнолітнього злочинця, проаналізувати його поведінку до, під час і після вчинення злочину. Нерідко також і особистість та поведінка потерпілого виступають в ролі активного фактора, що впливає на виникнення умислу на вчинення злочину, характер і поведінку неповнолітнього злочинця та наслідки, що настали.

Таким чином, при розробці криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, можна простежити кореляційні зв'язки між такими елементами: предмет злочинного посягання – спосіб учинення; спосіб учинення – слідова картина; слідова картина – особа злочинця; особа злочинця – особа потерпілого; особа потерпілого – спосіб учинення; спосіб учинення – особа злочинця; слідова картина – особа потерпілого; особа потерпілого – предмет посягання (схема 1).

Схематично це можна відобразити так:

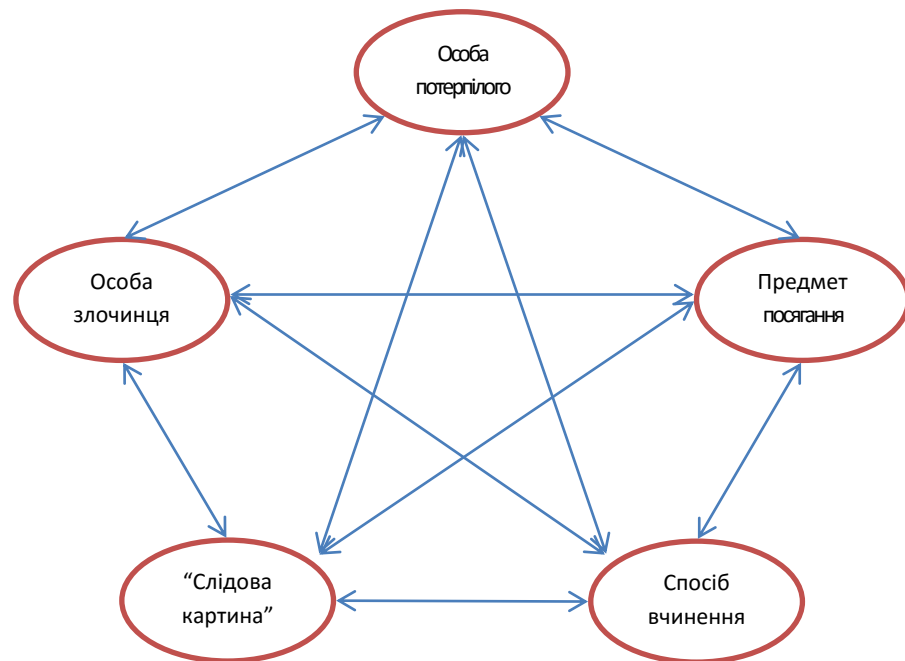

Схема 1. Графічна модель елементів криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніх, та їх взаємозв'язку

Отже, криміналістичну характеристику грабежів, учинених неповнолітніми, можна визначити як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки грабежу, що відображаються в предметі, способі та слідовій картині злочинного діяння, інформації про особу неповнолітнього злочинця, потерпілого та інших особливостях злочинної діяльності, які слугують успішному і практичному вирішенню завдань розслідування.

Практичне значення криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів полягає, передусім, у використанні її інформаційної складової, коли слідчі, з однієї сторони, мають у своєму розпорядженні узагальнену модель грабежів, учинених неповнолітніми, а з іншого – криміналістично значущі ознаки, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування цієї категорії злочинів. Ефективність використання названої моделі зумовлена систематизацією елементів криміналістичної характеристики й існуванням між ними кореляційних зв'язків, в силу яких встановлення одних елементів дозволяє з достатньою впевненістю прогнозувати характер інших, невідомих на даний момент [287, с. 14, 15].

Цілком зрозуміло, що узагальнені відомості про криміналістично значущі ознаки грабежів, учинених неповнолітніми, не можуть бути універсальним засобом розслідування конкретного злочину. Кожен злочин має індивідуальні, притаманні лише йому ознаки й особливості, і може не мати аналогічно учинених у минулому. Однак, наявність типових ознак та співставлення їх з конкретними даними про злочини цього виду дозволяє спрогнозувати вірогідну модель події, і на цій підставі висунути слідчі версії, врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого ходу розслідування.

1.2. Особа злочинця

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики мають важливе значення для методики розслідування, оскільки використовуються для розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень та впливають на ефективність профілактичної діяльності. Саме особистість є найважливішою ланкою всього механізму злочинної поведінки та носієм причин учинення злочину [173, с. 35].

Всебічний підхід до оцінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має не лише теоретичне, а й практичне значення. Знання та врахування індивідуальних особливостей й психологічних рис особи правопорушника дозволяє отримати достовірну інформацію про вчинений злочин, встановити співучасників, форму вини, мотиви та мету злочину, тим самим надаючи можливість слідчому ефективно проводити слідчі (розшукові) дії, застосовувати найбільш раціональні тактичні прийоми, встановлювати психологічний контакт та здійснювати позитивний вплив на правопорушника під час розслідування конкретного злочину.

Особа злочинця вивчається не тільки вченими-криміналістами, а й науковцями з інших галузей права. Досить часто її характеризують у

кримінально-правовому, кримінологічному, а також соціально-психологічному аспектах, що є найбільш розробленими в науці. Особливу увагу цим питання приділили у своїх роботах Л. В. Васильєв, М. Т. Ведерников, М. М. Демідов, А. В. Дулов, А. С. Кривошеєв, Г. К. Курашвілі, Н. С. Лейкіна, І. А. Матусевич, С. Ф. Мілюков, К. К. Платонов, О. Р. Ратинов, С. С. Степичев, П. П. Цветков та інші вчені.

Особа злочинця – поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин [223, с. 332]. Це – носій специфічних мотивів, істотних і стійких властивостей, що закономірно сформувалися під впливом негативного соціального середовища [27, с.98].

На думку С. Ф. Мілюкова, особа злочинця – це відносно стійка система соціально значущих рис і властивостей особистості людини, які виникли і розвивалися під впливом несприятливих умов оточуючого середовища, що проявилось зовні через свідомість і волю у вигляді вчинення злочинів та інших протиправних і аморальних діянь [176, с. 13].

М. М. Демідов під особою злочинця, як елемента криміналістичної характеристики, розуміє стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання злочину, а також поведінки після вчинення злочину [67, с.46].

М. В. Салтевський стверджує, що криміналістична характеристика особи злочинця повинна давати опис людини як соціально-біологічної системи, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі і використовуються для розслідування злочинів. До таких властивостей людини належать: фізичні, біологічні і соціальні [234, с. 422].

Більшість науковців виділяють декілька груп ознак, що характеризують особу злочинця. Так, на думку М. Г. Коршика та С. С. Степичева, особу злочинця характеризують такі ознаки: демографічні дані (прізвище, ім'я, по-батькові, вік, місце народження, місце постійного проживання,

національність, рідна мова); дані, що характеризують суспільне становище підозрюваного (освіта, відношення до військового обов'язку, професія, рід занять, місце роботи, посада, трудовий стаж, ставлення до суспільно-корисної праці, участь в громадському житті, наявність військових та інших спеціальних і почесних звань, а також орденів і медалей); відомості про умови життя підозрюваного (сімейний стан, матеріальні і житлові умови); відомості про стан здоров'я підозрюваного (наявність у нього хронічного, в тому числі психічного або нервового захворювання, місце лікування і т.д.); характер і темперамент [112, с. 16].

П. П. Цветков в особі злочинця вирізняє два елементи: соціально-правові дані (кримінально-правові ознаки, світогляд і поведінку, психологічні особливості); природно-біологічна інформація про особу, яка притягується до кримінальної відповідальності [271, с. 92].

Відповідно до концепції структури особи, обґрунтованої К. К. Платоновим, достатньо характеризувати особу чотирма основними підструктурами, кожна з яких вміщує в собі певний комплекс психологічних явищ – властивостей особи: 1) соціально обумовлені особисті риси, які поєднуються поняттям спрямованості особи (соціальні потреби, стосунки, морально-етичні якості, вищі почуття); 2) елементи підготовленості (досвіду) особи: знання, навички, вміння, звички; 3) риси, що відтворюють індивідуальні особливості психічних процесів (форм відображення): відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, емоції, почуття, воля; 4) сукупність типологічних властивостей нервової системи (темперамент), а також статевих і вікових особливостей [207, с. 14].

На думку Ю. І. Азарова, структура особистості обвинуваченого може бути представлена у вигляді системи, до якої як самостійні елементи повинні входити підструктури, що розкривають: 1) ступінь суспільної небезпечності особи; 2) індивідуально обумовлені ознаки особистості обвинуваченого; 3) соціально обумовлені ознаки особи; 4) біологопсихологічні риси особи;

5) дані про ставлення обвинуваченого до вчиненої ним злочинної дії та його поведінка під час розслідування [3, с. 15, 16.]

Комплексно до розуміння особи злочинця підходить і В. Сулицький, який стверджує, що характеристика особи злочинця включає у себе вивчення: 1) соціально-демографічної характеристики злочинця; 2) способу його життя; 3) спрямованості; 4) інтелектуальних особливостей; 5) рис характеру; 6) ставлення до людей; 7) ставлення до речей, матеріальних цінностей; 8) ставлення злочинця до учиненого ним злочину; 8) способи прийняття рішень; 9) емоційності; 10) становища в групі (особистий статус); 11) особливостей поведінки у сім'ї, на роботі, у неформальних групах [256, с. 168, 169].

В. В. Пясковський стверджує, що характеристика особи злочинця включає такі дані: а) соціальні – соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія і т.д.; б) психологічні – світогляд (світосприйняття), переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент і т.д.; в) біологічні – стать, вік, особливі прикмети, фізичні дані: сила, зріст, вага та деякі інші [217, с. 77].

На нашу думку, викладені в науковій літературі позиції щодо структури особи злочинця належним чином обґрунтовані і мають право на самостійне існування, оскільки соціальне середовище має широкий спектр параметрів, що впливають на психічний розвиток і функціонування людини як біологічної істоти. Разом з тим, зібрана в якомога більшому обсязі інформація про особу злочинця дасть можливість слідчому швидко і цілеспрямовано здійснювати вплив на нього під час проведення слідчих (розшукових) дій, що безпосередньо позначиться на результативності досудового розслідування та вирішення задач кримінального судочинства.

Отже, особа неповнолітнього злочинця – це поняття, за допомогою якого в криміналістичній практиці створюється загальний портрет особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та яке дає змогу визначити найбільш типові соціально-біологічні, соціально-демографічні ознаки, а також

негативні психологічні риси та установки, безпосередньо пов'язані зі злочинною поведінкою та її мотивацією.

Розглядаючи питання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього злочинця, відзначимо, що їх протиправна поведінка має складну, неоднозначну криміногенну характеристику. Це пояснюється тим, що мотивація злочинної поведінки неповнолітнього, яка виражає суспільну сутність спрямованості особистості, поряд з мотивацією дорослої особи, має своєрідну специфіку. Своєрідність проявляється у незавершеності процесів формування, і тому внутрішні потреби та інтереси неповнолітнього разом з генетично успадкованими факторами, деформуються під впливом соціальних мотивів. Фізична та психічна незрілість неповнолітнього, обмеженість життєвого досвіду, призводять до викривленого сприйняття фактів, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на загальну спрямованість особистості.

В підлітковому віці значно поширюється обсяг діяльності дитини, якісно змінюється її характер, у структурі особистості відбуваються відчутні зміни, зумовлені перебудовою тих структур, що раніше склалися, і появою нових утворень, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних переконань [14, с. 68]. Загалом вік є не так хронологічною властивістю особи, як певною соціально-психологічною категорією. Це період формування людини як особистості, її орієнтації на здійснення соціально корисної функції в суспільстві [229, с. 44].

Обмеження мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення неповнолітнього як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого [113, с. 79]. У віці 14–16 років неповнолітні особи вже здатні розуміти й оцінювати свої учинки, як позитивні, так і негативні, хоча їх психіка ще не достатньо сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть учинити правопорушення з хибних або викривлених уявлень, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення.

Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються непередготовленими до життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають вживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність аж до злочинної. В результаті у дітей виникають негативні і антигромадські звички й інтереси, формується антисупільна поведінка, важковиховуваність, педагогічна занедбаність [7, с. 156]. За дослідженням, проведеним К. М. Тарсуковим, кожен третій грабіж особистого майна громадян неповнолітні вчиняють за участю дорослого [259, с. 126].

Не дивлячись на достатньо широкий комплекс даних, які характеризують особу неповнолітнього злочинця, такий напрямок в діяльності слідчого розуміється надто вузько, у зв'язку з чим для встановлення обставин, які характеризують особу підлітка, не використовується весь арсенал можливих засобів. Найчастіше під час розслідування слідчі обмежуються залученням до матеріалів кримінального провадження однієї-двох характеристик та інших довідок, які можуть не містити відомостей, що характеризують особу неповнолітнього підозрюваного, а лише створюють зовнішнє уявлення щодо знайомства з його психологічними особливостями.

Заходи, спрямовані на збір інформації про особу неповнолітнього підозрюваного, проводяться набагато пізніше, ніж інші слідчі (розшукові) дії. Разом з тим, специфіка роботи з неповнолітніми відзначається особливою складністю, оскільки вікові особливості неповнолітнього та соціально-психологічні зміни, що з ними пов'язані, ускладнюють встановлення контакту та уповільнюють процес отримання необхідної інформації.

До основних вікових особливостей неповнолітніх, які впливають на розслідування учинених ними корисливо-насильницьких злочинів, зокрема грабежів, відносять: незавершеність фізичного й морального розвитку (емоційність поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення (фантазування, підвищена навіюваність); недостатній життєвий

досвід (неповнота оцінок, легковажність в прийнятті рішень, відсутність самокритики); схильність до наслідування; намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (взяти провину на себе, не викрити товаришів тощо) [167, с. 11].

За відсутності у слідчого даних, які характеризують особу підозрюваного, ускладнюється пізнання механізму вчинення злочину, обмежуються його тактичні можливості, нівелюється можливий виховний вплив на неповнолітнього підозрюваного [115, с. 99]. Тому вивчення особливостей особи неповнолітнього злочинця, що вчиняє грабежі, має надзвичайно важливе криміналістичне та кримінологічне значення, оскільки протиправна поведінка неповнолітніх відтворює зміст явищ та процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, детермінує формування особистості злочинця та причини найбільш поширених корисливих і насильницьких злочинів [205, с. 151].

У сучасний період в молодіжній злочинності простежуються негативні тенденції. По-перше, злочинність стає дедалі «молодшою». 14–17-річні підлітки складають 8,0 % загального населення України, однак учиняють чверть усіх злочинів. По-друге, серед неповнолітніх значно зросла жіноча злочинність. Результати вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень показують, що до кримінальної відповідальності за вчинення грабежів притягувалось 73,8 % неповнолітніх чоловічої статі і 26,2 % – жіночої статі (Додаток Б). По-третє, зростає рецидивна злочинність. Серед підлітків вона зросла на 20,0 %, а 60,0 % рецидивістів розпочинали злочинну «кар'єру» ще підлітками [258, с. 20]. Дослідження, проведені Т. Пирожковою, показали, що близько двох третин рецидивістів уперше вчинили злочин у неповнолітньому віці. При цьому за останні десять років кількість злочинців у віці 16–17 років збільшилась на 55,0 % та на 14,6 % – неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності [205, с. 152].

Як бачимо, злочинність неповнолітніх, у тому числі вчинення грабежів за їх участю, прогресує, тому суспільну небезпечність таких злочинів необхідно розглядати не лише в аспекті нанесеної шкоди. Кожний злочинний прояв зі сторони неповнолітнього вказує на наявність конфліктних відносин у нього з суспільством, позицію неготовності виконувати вимоги суспільства, функції громадянина, деформацію моральних цінностей особистості з усіма можливими наслідками для подальшої його долі [177, с. 61].

Протиправна поведінка неповнолітніх – досить об'ємне та змістовне явище, що поєднує в собі девіації (відхилення) в поведінці, починаючи від простих порушень порядку до учинення серйозного проступку, що суперечить вимогам закону. Суттєвою ознакою такої поведінки є суперечність між нормами права та моралі, які існують у суспільстві, та небажанням або нездатністю неповнолітнього належним чином їх виконувати. Протиправна поведінка є наслідком нездатності окремої людини знайти дозволений юридичними нормами спосіб задоволення власних потреб [181, с. 96]. Так, В. В. Афанасьєва зазначає, що частина підлітків (до 20,0 %) учиняють протиправні діяння з прагнення пізнати нове, випробувати незнане, інша частина – з пустощів (11,0 %) [14, с. 67]. За дослідженням, проведеним Є. Д. Лук'янчиковим, серед корисливо-насильницьких мотивів злочинів самі підлітки називають такі: вчинення злочину під впливом дорослих – 5,0 %; для придбання алкогольних напоїв – 9,0 %; з помсти, образи – 11,0 %; з метою отримання грошових коштів на розважальні заклади – 12,0 %; в стані сп'яніння – 26,0 %; з пустощів – 27,0 %; з інших мотивів – 10,0 % [167, с. 8].

Тому, розглянемо, в першу чергу, потреби, які складають основу грабежів, що вчиняють неповнолітні, та специфіку їх виникнення.

Злочини проти власності, зокрема грабежі, відрізняється схожістю мотивів, потреб та цілей, які зорієнтовані саме на вчинення корисливо-насильницьких злочинів. Тому, динамічну структуру психічних процесів, що передують конкретному акту протиправної поведінки, можна уявити як

послідовність трьох основних стадій: а) суб'єктом фіксується певна внутрішня потреба; б) аналізується конкретна ситуація та сукупність зовнішніх умов, об'єктивних можливостей досягнення бажаного результату; в) приймається рішення та формується готовність до дії [177, с. 45].

Для структури потреб неповнолітніх злочинців є характерним: 1) послаблення комплексу соціально корисних потреб; 2) викривлений або примітивний характер деяких потреб; 3) порушення рівноваги між різноманітними видами потреб; 4) розповсюдженість потреби в самоствердженні, яка нерідко має викривлений характер; 5) прагнення до негайної реалізації потреб [177, с. 46]. Розглянемо детальніше.

Важливою потребою підліткового віку є прагнення соціального визнання. Перебуваючи у двосторонній взаємодії з соціальним середовищем, досить часто неповнолітній не відчуває його впливу, будучи в той же час джерелом або мішенню конфліктів, що, у свою чергу, є передумовою виникнення злочинних відхилень [13, с. 49]. Тому, невід'ємною складовою процесу дорослішання та пристосування до навколишнього світу виступає схильність підлітка до порушення заборони настанов дорослих [258, с. 21]. Відповідно, кримінальні правопорушення неповнолітніх в значній мірі необхідно розглядати як феномен соціальної активності, спосіб самоствердження, прагнення проявити себе та досягти своїх цілей [148, с. 88]. Доречно згадати погляди Ю. М. Антоняна, який звертає увагу на те, що злочин може бути (і часто буває у молодих людей) способом не просто самовираження, але і самоідентифікації, тобто спробою затвердити себе в своїх очах та думці оточуючих, і особливо – референтної групи [148, с. 88]. Таку групу, як правило, складають раніше судимі особи, які вже мають кримінальний досвід та досвід втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх, а також осіб з нестійкою психікою. А, оскільки підлітки, як особлива категорія суспільства, в силу суперечностей розвитку, досить часто відчувають психологічний дискомфорт і незадоволення, вони змушені

шукати товаришів на стороні, тим самим реалізуючи потребу у спілкуванні та самоудосконаленні, а також закріпленні авторитету.

Не у всіх неповнолітніх сформований міцний фундамент особистісних якостей, який забезпечує розуміння ними матеріального і духовного багатства. Відставання розвитку духовних потреб від матеріальних досить часто призводить до деформації особистості. Зокрема, прагнення неповнолітнього до самоствердження як вікова тенденція нерідко інтерпретується ним як необхідність володіти престижними речами. На його думку, престижні та модні речі дозволяють легко і просто виділятися серед ровесників, підвищити самооцінку та оцінку в очах оточуючих. Саме така хибна престижність є мотивом багатьох майнових злочинів, які вчиняються неповнолітніми, у тому числі й грабежів [177, с. 64].

Отже, основою мотивації злочинної поведінки та джерелом активності неповнолітнього є потреби, задоволення яких має соціальний характер. Саме потреби, як зазначають Г. М. Міньковський та А. П. Тузов, є джерелом активності особи [177, с. 45]. Як відображення невідповідності сформованих у свідомості неповнолітнього викривлених вимог та уявлень реальним умовам життя, потреби породжують мотивацію, яка носить спонукальний характер. Суперечність між наявним рівнем розвитку потреб і реальними можливостями їх задоволення призводить до гострого внутрішнього конфлікту, що, у кінцевому випадку, призводить до вчинення злочинів, зокрема, грабежів.

Формування мотивації злочинної поведінки неповнолітніх є складовою частиною їх становлення та розвитку. Мотивація злочинної поведінки відображає загальну спрямованість особи, тому її з'ясування є важливим для розуміння психічного ставлення особи до вчиненого злочинного діяння. Своєрідність мотиваційних процесів повинна визначати і специфічне коло питань, які необхідно з'ясувати під час розслідування злочинів.

В ході вивчення злочинності неповнолітніх Л. Дубчак прийшла до висновку, що для останньої характерна переважно корислива мотивація;

злочини найчастіше вчиняються для заволодіння престижними речами, які чесним шляхом молоді люди отримати не можуть [76, с. 47]. Орієнтація на авторитет, престиж та зміщення цілей психологічного комфорту до негайного задоволення потреб виливаються у злочини корисливої спрямованості [36], а грабіж, на думку неповнолітніх, є найпростішим способом заволодіння майном [168, с. 297].

Непоодинокими також є випадки, коли грабежі вчиняли неповнолітні, злочини яких були випадковими з точки зору загальної спрямованості особистості. Важливу роль в таких випадках належить ситуаційним мотивам.

Елементом ситуації, яка полегшує вчинення грабежу, є наявність групи [177, с. 68]. Так, за даними, отриманими в різні роки, частина групових злочинів, які вчиняють неповнолітні, майже в два рази є вищою аналогічних показників дорослої злочинності та складає 50–80 % (залежно від видів злочинів, їх територіального розповсюдження) в структурі всієї злочинності неповнолітніх [141, с. 79]. За результатами вивчення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, нами встановлено, що 75,0 % неповнолітніх учинили грабіж у групі (Додаток Б).

Погоджуємося з думкою Г. М. Міньковського та А. П. Тузова, що суспільна небезпечність неповнолітніх в групі проявляється в тому, що єдина оцінка учасниками групи злочинних дій знижує їх почуття особистої відповідальності, забезпечує уявну анонімність та безкарність, стимулює мотиви, пов'язані з престижністю в групі [177, с. 68]. В групі полегшується і вчинення неповнолітніми таких грабежів, які складно або неможливо вчинити одній особі. Навіть неповнолітні дівчата в групі учиняють протиправні діяння, які відрізняються підвищеною суспільною небезпечністю. Наведемо приклад. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, 15-річня Н., за попередньою змовою з 17-річною Ш., близько 21 години пограбували гр-ку К. Ініціатором учинення такого злочину була Н., яка завдала потерпілій особі два удари кулаком в обличчя та удар ногою в живіт, після чого Ш. вирвала з рук потерпілої К. сумку, в якій знаходились

гроші у розмірі 38 рублів і особисті речі, та втекла. В результаті нанесення ударів потерпілій були спричинені легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я. Н. і Ш. були засуджені за ч. 2 ст. 141 КК УРСР [177, с. 69].

Під час вивчення кримінальних проваджень за ст. 186 КК України нами були отримано дані, що у стані алкогольного сп'яніння злочин учинили 31,5 % неповнолітніх, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння – 26,2 % неповнолітніх (Додаток Б). Зв'язок між такими станами та злочинністю давно встановлений. Пияцтво та алкоголізм, як зауважують В. Г. Бобров, Є. Р. Кім та О. Н. Мещеряков, провокують антисуспільну поведінку, є каталізатором учинення багатьох видів злочинів загальнокримінальної спрямованості [28, с. 15], зокрема і грабежів. За даними О. Г. Кальмана, у такому стані дітьми вчиняється до 70,0 % корисливих злочинів [81, с. 477].

Негативна дія алкоголю та наркотичних речовин на організм неповнолітнього виявляється у тому, що вони, особливо у великих дозах, створюють ілюзорне почуття переваги над іншими, зменшують психічну та фізичну активність, та, на думку самого неповнолітнього, виступають способом, що допомагає протидіяти напруженню.

Згідно з результатами аналізу кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 186 КК України, найбільша кількість неповнолітніх, які вчинили злочини, є вихідцями з неблагополучних сімей (67,0 %), з них 26,4 % – зростають у неповній сім'ї. Такі відомості свідчать про пряму залежність між учиненням неповнолітніми злочинів й структурними змінами та моральним кліматом у родині [258, с. 23].

На момент учинення грабежу значна кількість підлітків перебували поза сферою виховання – ніде не навчались і не працювали 63,1 %, не мали навіть постійного місця проживання 28,5 %. У місті проживали 49,2 % неповнолітніх, у селищі (сільській місцевості) – 22,3 % (Додаток Б).

43,8 % неповнолітніх учинили злочин у віці з 14 до 16 років, 56,2 % – у віці з 17 до 18 років (Додаток Б).

Також нами встановлено, що раніше вже вчиняли злочин і притягувались до кримінальної відповідальності 12,3 % неповнолітніх (Додаток Б).

Як нами раніше зазначалось, 26,2 % неповнолітніх, які вчинили грабежі є особи жіночої статі. Особистісні якості неповнолітніх правопорушниць, які вчиняють грабежі, дещо відрізняються від характеристик особистості неповнолітніх злочинців чоловічої статі. Більшість опитаних працівників слідчих органів зазначають, що неповнолітні злочинці жіночої статі більш скриті, замкнуті, іноді травмовані життєвими обставинами. Разом з тим, вони, у порівнянні з неповнолітніми чоловічої статі, які притягувались до кримінальної відповідальності за грабіж, більш винахідливіші, хитріші та егоїстичніші.

Результати наших досліджень дозволили визначити такі типи неповнолітніх грабіжників: 1) особи, які характеризуються позитивно, вчинили грабіж уперше, як правило, під впливом інших співучасників (в тому числі, дорослих підбурювачів) (21,5 %); 2) особи, які вчинили грабіж уперше, однак їх поведінка та моральне обличчя не є бездоганними, схильні до вживання спиртних напоїв або наркотичних (токсичних) речовин (47,3 %); 3) особи із загальною моральною деформацією, які раніше вчиняли різноманітні правопорушення, характеризуються негативно, як правило, вихідці з неблагополучних сімей (17,7 %); 4) особи, поведінка яких має стійкий антисоціальних характер та соціальна позиція яких носить чітко виражений криміногенний характер (учасники злочинних груп, раніше судимі тощо) (13,1 %) (Додаток Б).

На підставі викладеного, можливо створити уявлення про узагальнений портрет сучасного неповнолітнього злочинця, який вчиняє грабежі: це особа переважно чоловічої статі (73,8 %) у віці 17–18 років (56,2 %) з яскравими ознаками девіантної поведінки (вживання спиртних напоїв (31,5 %), наркотичних та токсичних речовин (26,2 %) тощо), яка проживає в місті (49,2 %) і є, як правило, вихідцем з неблагополучної сім'ї (67,0 %), на момент

учинення кримінального правопорушення, переважно, у складі злочинної групи (75,0 %), ніде не працює і не навчається (63,1 %).

1.3. Спосіб учинення злочину та слідова картина

Спосіб учинення злочину. У системі криміналістичної характеристики важливе місце займає спосіб учинення злочину як елемент, що містить закономірні зв'язки слідів з ознаками складу злочину. Спосіб учинення злочину, хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву діяння та індивідуальні особливості, що притаманні лише йому.

Спосіб учинення злочину може свідчити про фізичний або розумовий стан правопорушника. Знання способу вчинення кримінального правопорушення досить часто дає змогу слідчому скласти психологічний портрет злочинця, визначити його можливий вік, а в подальшому може слугувати основою для висунення слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування [92, с. 64].

Дослідженням питань способу вчинення злочину в кримінально-правовому аспекті займалися Л. Л. Кругліков, В. Н. Кудрявцев, М. І. Панов, Н. П. Пономарьов, Є. С. Сухарев, І. С. Тишкевич та інші. В більшості своїй вони зійшлися в думці, що «спосіб учинення злочину – це ті прийоми і методи, які використовуються злочинцем для дії на об'єкт посягання, а також ті знаряддя й засоби, якими забезпечується досягнення задуманого злочинного результату». Отже, науковцями спосіб учинення злочину розглядається по суті як елемент об'єктивної сторони злочину [79, с. 154].

Спосіб учинення злочину в різний час досліджували й спеціалісти в сфері кримінального процесу та криміналістики. Серед них Ю. В. Баулін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. І. Галаган, С. М. Зав'ялов,

А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, В. О. Коновалова, В. В. Пясковський, В. В. Тіщенко, В. В. Чурпіта, В. Ю. Шепітько та інші.

Кримінальне процесуальне значення способу вчинення злочину полягає в тому, що він визнається обставиною, яка підлягає доказуванню (ст. 91 КПК України). Крім того, правове значення способу вчинення злочину є важливим для реального забезпечення права обвинуваченого на захист, оскільки особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, може ефективно захищатись від пред'явлених обвинувачень тільки в тому випадку, коли їй відомо, які за формою вчинки поставлені їй за вину [17, с. 18].

О. Н. Колесніченко вважає, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що виражається в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, що застосовуються суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до учинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [102, с. 81].

Г. Г. Зуйков визначає спосіб учинення злочину як систему дій з підготовки, учинення і приховування злочину, детерміновану умовами зовнішнього середовища і психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоvim використанням відповідних засобів і умов місця та часу [83, с. 58].

В. Ю. Шепітько стверджує, що спосіб учинення злочину – образ дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [137, с. 328]. При цьому, на думку науковця, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

Спосіб, яким було вчинено злочин, часом називають «почерком злочинця», але за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дозволяє її ототожнювати. Сам спосіб як упорядкована сукупність послідовних процедур (прийомів, засобів, що використовуються) залежить від великої кількості різноманітних факторів, котрі не завжди можуть бути точно визначені. Тому цей зв'язок має

ймовірний характер і реально виявляє себе лише при спостереженні масових явищ. Разом з тим він є однією з ознак, за якою створюються криміналістичні обліки, автоматизовані бази даних, що використовуються для розслідування злочинів [102, с. 43].

Отже, спосіб учинення злочину – це не просто сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочину. В криміналістиці спосіб учинення злочину використовується для пошуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє доказати сам спосіб, а в інших, виходячи з закономірностей механізму слідоутворення – виявити інші сліди [155, с. 172].

Встановлення способу вчинення грабежу має особливе значення, оскільки саме ця ознака відрізняє його від інших злочинів проти власності. Про необхідність його встановлення свідчить той факт, що саме спосіб є обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ст. 186 КК України. Закон про кримінальну відповідальність чітко і конкретно визначає, що грабіж – це відкрите викрадення чужого майна, поєднане з насильством, безпечним для життя чи здоров'я особи, або погрозою застосування такого насильства. Відсутність даного способу виключає склад грабежу [146].

Грабіж є найпоширенішим злочином, який вчиняють неповнолітні, оскільки, як ми вже зазначали, на їх думку, він є найпростішим та найшвидшим способом заволодіння чужим майном [168, с. 296]. Грабежі, які вчиняють неповнолітні, характеризуються спонтанністю, відсутністю плану злочинних дій, вибором потерпілого, який менш за все здатний до опору (жінки, малолітні, особи в стані алкогольного сп'яніння), відсутністю професійних, злочинних навичок. Неповнолітні, обираючи спосіб учинення кримінального правопорушення прагнуть отримати результат негайно і тому шукають легкі шляхи вчинення злочину [141, с. 56].

Останнім часом досить частими є випадки вчинення таких протиправних дій групою осіб (75,0 % вивчених кримінальних проваджень), що робить звичайні способи їх учинення більш витонченими, продуманими, досконалыми і результативними для злочинців (Додаток Б). На думку А. І. Луцького, вчинення грабежів групою неповнолітніх зумовлено декількома причинами: по-перше, в групі значно простіше здійснювати психологічний вплив на потерпілого; по-друге, у випадку опору потерпілого в групі його легше подолати; по-третє, учиняючи такий злочин в групі учасники підтримують один одного [168, с. 297]. Тому частка групових злочинів, учинених неповнолітніми, майже в 1,5–2 рази вище аналогічного показника дорослої злочинності і складає 50–80% (зокрема, залежно від способу злочину, територіального розподілу) в структурі всієї злочинності неповнолітніх [141, с. 79].

За нашими даними, отриманими за результатами аналізу кримінальних проваджень цієї категорії, грабежі досить часто вчиняються групою у складі двох (61,7 %), трьох осіб (20,0 %), рідше – чотирьох (11,7 %), і досить рідко – багаточисельними формуваннями (6,6 %) (Додаток Б).

Грабежам, які вчиняються групою неповнолітніх, притаманні цинізм, грубість, зухвалий і нахабний характер злочинних дій. До того ж, з точки зору кримінологічної оцінки негативних соціальних наслідків, які отримує суспільство в результаті протиправних діянь, які вчиняються групою неповнолітніх, то такі наслідки є значнішими, ніж наслідки від діянь одного правопорушника [141, с. 78].

Способи вчинення грабежів є різноманітними і злочинці обирають у кожному конкретному випадку той чи інший спосіб залежно від конкретних обставин, зокрема, місця і часу їх вчинення. Місце вчинення злочину певною мірою впливає на вибір способів учинення, приховування злочину, а в деяких випадках і саме знаходиться в залежності від способу вчинення, часу вчинення та інших обставин.

За результатами дослідження, проведеного О. В. Сіренко, більшість грабежів, а це близько 70,0 % цих злочинів, учиняється неповнолітніми за місцем їх проживання. У випадку, якщо зазначені злочини вчинено в іншому місці, то вибір місця вчинення злочину не випадковий. В іншому місці неповнолітній може навчатись, проводити дозвілля, можуть проживати його родичі, друзі [245, с. 68]. Ці дані підтверджуються і результатами вивчення нами кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, відповідно до якого 62,5 % цих злочинів були вчинені особами в межах проживання в одному населеному пункті або районі (Додаток Б).

В більшості випадків грабежі вчиняються неповнолітніми на відкритій місцевості (на вулицях, дворах, парках) (53,8 % вивчених кримінальних проваджень). Це обумовлюється особливостями особистості неповнолітніх, у яких відсутнє перспективне бачення наслідків учинення діяння, а самі дії носять безсистемний, хаотичний характер. Така поведінка визначає залишення великої кількості слідів на наявності очевидців [92, с. 72].

Так, 23.11.2012 р. до гр-на Ф., який повертався пізно ввечері з роботи біля кафе «Антарес» в смт. Іванків Київської області звернулися місцеві мешканці неповнолітні С. та К. із питанням «Чи є у тебе закурити?» Після отримання заперечної відповіді, вони почали висловлюватися лайливими словами, голосно викрикувати нецензурну лайку. Отримавши зауваження, неповнолітні почали завдавати потерпілому Ф. удари руками і ногами по різних частинах тіла, від чого останній упав на асфальт і знепритомнів. Після цього зловмисники витягли з кишені потерпілого Ф. мобільний телефон та гаманець, в якому знаходилось 1200 гривень та зникли у невідомому напрямі. Дану подію спостерігали відвідувачі кафе «Антарес», які надали допомогу у встановленні і розшуку злочинців [145].

Ще один приклад, 16.03.2011 р., близько 16 години 30 хвилин, неповнолітній Б., перебуваючи біля виходу зі станції метро «Студентська» розташованої поруч супермаркету «Дитма» по вул. Блюхера, що в м. Харкові, відкрито викрав у гр-на С. мобільний телефон вартістю 828 гривень та

карточку мобільного зв'язку вартістю 25 гривень, спричинивши останньому матеріальну шкоду в розмірі 853 гривні. З місця учинення злочину неповнолітній Б. зник. Його дії були зафіксовані камерою відеоспостереження супермаркету, що і дало змогу встановити правопорушника [144].

Відомі непоодинокі випадки підготовки місця, де планується вчинення злочину. Наприклад, злочинці на ймовірному шляху майбутнього потерпілого натягують провід або мотузку, а в зимовий час готують «пастки» (риють ями та маскують їх або ллють воду і коли вона замерзає, вкривають тонким шаром снігу). Випадковий перехожий, попадаючи до таких «пасток», падає (таким чином, виходить з рівноваги), і грабіжники виривають у нього з рук речі або підбирають, якщо вони випали під час падіння. Такими прийомами, як стверджує В. Куклін, нерідко користуються неповнолітні [151, с. 6].

Наприклад, неповнолітні І., Ж. та Л. облили тротуар водою. Гр-ка Б., яка проходила в цьому місці, не втримала рівновагу та впала, впустивши при цьому господарську сумку. Її підібрав Л., і всі підлітки зникли з місця вчинення злочину [151, с. 6].

За результатами вивчення нами кримінальних проваджень 46,2 % грабежів неповнолітніми було вчинено в приміщеннях, з них – шляхом проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища – 64,9 % (або 30,0 % з усіх вивчених кримінальних проваджень). При цьому, незаконне проникнення до приміщення найчастіше здійснювалося через відкриті двері, балкони і т.п. (33,3 %), шляхом злomu вікон (41,7 %), злomu вхідних дверей (25,0 %) (Додаток Б).

Стосовно часу вчинення грабежів, необхідно зазначити, що найчастіше їх учиняють неповнолітні у період з 12 до 18 год. (45,0 %), з 18 до 22 год. – 30,0 %, з 22 до 6 год. – 20,0 %. Найменше грабежів неповнолітніми вчиняється у період з 6 до 12 год. – 5,0 %. 62,4 % грабежів учиняються неповнолітніми в будні дні, 23,8 % – у вихідні дні, і лише 13,8 % – у святкові

дні. На нашу думку, це пояснюється тим, що значну частку потерпілих від таких правопорушень складають неповнолітні (31,4 %), які в такий час, як правило, знаходяться на вулиці (йдуть з навчання, проводять дозвілля тощо), пенсіонери (21,9%), які теж проводять вільний час на вулиці (Додаток Б).

На підставі аналізу кримінальних проваджень досліджуваної категорії, ми дійшли висновку, що грабежі, які вчиняють неповнолітні, за способом учинення можна розділити на дві групи. Першу групу складають грабежі, які вчиняються без попередньої підготовки, другу – що вчиняються за попередньою підготовкою. Причому значна кількість злочинів (65,0 %) входить до першої групи (Додаток Б).

У порівнянні з дорослими правопорушниками, неповнолітні в два рази рідше планують злочинну діяльність, підшукують об'єкт посягання та розподіляють ролі між співучасниками. До заходів щодо приховування слідів злочинної діяльності вдавалися лише 20,0 % неповнолітніх (Додаток Б).

Також, можна відмітити, що неповнолітній грабіжник часто вчиняє спонтанний злочин під дією раптового умислу, прагнучи досягнути бажаної мети (42,5 % вивчених кримінальних проваджень) (Додаток Б). Така ситуація виникає в тих випадках, коли у суб'єкта раптово з'являється можливість легкого заволодіння майном потерпілого, як правило, віктимної поведінки (спільне розпивання спиртних напоїв біля кіосків, на зупинках громадського транспорту, в парках, скверах), або виникає негайна потреба в коштах для придбання наркотичних засобів, токсичних речовин, алкогольних напоїв тощо. Наприклад, неповнолітній М., відкрито заволодів мобільним телефоном та золотими прикрасами гр-ки Н. На допиті як підозрюваний у вчиненні злочину, передбаченого ст. 186 КК України, він пояснив слідчому, що вчинив такий злочин, оскільки йому були потрібні кошти на придбання наркотичних засобів [265].

Способи вчинення грабежів неповнолітніми відмічаються великою різноманітністю. Той чи інший спосіб учинення кримінального правопорушення залежить від первинної злочинної спрямованості

особистості суб'єкта, який його вчиняє. Для осіб, які мають первинну корисливу спрямованість поведінки, найбільш типовими способами вчинення грабежу є: виривання сумок, портфелів, мобільних телефонів та інших предметів з рук потерпілих («ривок»); зривання головних уборів та інших предметів одягу; заволодіння відносно невеликими сумами коштів, предметами одягу, продуктами харчування та іншим майном шляхом психічного насильства [19, с. 134]. Зазвичай такі неповнолітні застосовують насильство лише з метою утримання викраденого майна та забезпечення безперешкодного залишення місця злочину. Тілесні ушкодження потерпілому ними наносяться перед тим як зникнути або у випадку переслідування [72, с. 98].

Так, до Цюрупинського райвідділу міліції (Херсонська обл.) звернулась 33-річна продавця магазину. Жінка повідомила, що близько восьмої години вечора до магазину зайшов хлопець, якому на вигляд було 16 років, і попросив показати коробку з печивом. Продавця дала йому в руки печиво, після чого хлопець вибіг з магазину і втік у невідомому напрямку. Заявниця описала прикмети підлітка і згадала, що неодноразово бачила його у магазині. В результаті проведення подвірного обходу та опитування декількох компаній підлітків, під підозру дільничного інспектора міліції потрапив 15-річний школяр. Хлопець зізнався у вчиненому і пояснив, що сильно захотів печива, але не мав на нього грошей [169].

Для поведінки неповнолітніх, які мають первинну насильницьку орієнтацію, характерним є:

1) створення конфліктної ситуації викликаній причинами немайнового характеру з мотивів особистої неприязні, ревнощів, бажання самоствердження серед однолітків або принизити потерпілого, поєднаної із застосуванням фізичної сили, в процесі якої вчиняється викрадення майна у потерпілого [53, с. 134];

2) напад ззаду, поєднаний з нанесенням ударів по голові руками, іншими предметами, а потім нанесення множинних ударів по тілу, після чого викрадення майна у потерпілого;

3) зближення з жертвою під малозначним приводом, нанесення ударів руками, ногами, випадковими предметами, знайденими на місці кримінального правопорушення або біля нього, потім безпосереднє викрадення майна;

4) проникнення до житла, де за допомогою принесених із собою предметів, які використовуються як зброя, потерпілому наносяться тілесні ушкодження, після чого заволодіння майном потерпілого [63, с. 146].

Так, група неповнолітніх із шести осіб (віком 16–17 років), маючи прямий умисел на відкрите викрадення чужого майна з корисливих мотивів, застосовуючи фізичне насильство, яке виражалось у побитті потерпілих, в м. Луцьк Волинської області, відбирали у останніх цінні речі: ювелірні вироби, мобільні телефони, гаманці. Їх жертвами стали люди різних вікових категорій. За даними фактами розпочате кримінальне провадження за ч. 2 ст. 186 КК України [265].

Враховуючи відмінності в способах відкритого заволодіння чужим майном за характером насильства, яке може застосовуватись до потерпілих, відповідно до результатів наших досліджень, вважаємо за доцільне класифікувати способи вчинення грабежів неповнолітніми на такі основні групи:

1. Без застосування фізичного або психічного насильства – 36,3 % вивчених кримінальних проваджень. Цю групу складають способи вчинення грабежів шляхом зривання з потерпілих головних уборів, ювелірних виробів, прикрас, інших предметів одягу тощо.

2. Із застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих – 32,5 % вивчених кримінальних проваджень. Цю групу складають способи вчинення грабежів шляхом виривання з рук потерпілих речей або предметів (мобільних телефонів, гаманців, сумочок,

пакетів тощо) із заподіянням при цьому ударів та побоїв, що не мають наслідком короткочасного розладу здоров'я.

3. Шляхом застосування психічного насильства, тобто погрози застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих – 31,2% вивчених кримінальних проваджень. До цієї групи відносяться способи вчинення грабежів які пов'язані із залякуванням потерпілих негайним нанесенням тілесних пошкоджень, побоїв, ударів тощо (Додаток Б).

На підставі вищевикладеного, пропонуємо визначити спосіб грабежів, учинених неповнолітніми, як комплекс закономірно визначених, послідовних умисних дій насильницького або ненасильницького характеру, спрямованих на незаконне, протиправне заволодіння чужим майном, зумовлених корисливою метою та психофізичними якостями особи з урахуванням факторів зовнішнього середовища та поведінки потерпілих.

Слідова картина. Невід'ємним елементом криміналістичної характеристики злочину і наслідком його вчинення є слідова картина. Цей термін у криміналістиці вперше запропонував М. В. Салтевський, який визначив її як абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [242, с. 150, 151].

В подальшому М. В. Салтевський слідову картину визначив як матеріальну та ідеальну слідову обстановку, яка відображає і зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка його вчинила. До елементів слідової картини вчений відніс: а) наявні і ймовірні типові матеріальні сліди, б) розміщення і види матеріальних слідів, в) особливості місця, в) особливості часу вчинення злочину, г) розташування і види тайників та інші ознаки, г) джерела ідеальних відображень – люди (підозрюваний, свідок, потерпілий), д) обставини, що сприяють вчиненню злочину (структура і організація діяльності підприємства, стан виховної роботи і мікроклімат у колективі тощо) [242, с. 126].

М. В. Костенко під типовою слідовою картиною розуміє сукупність логічно взаємопов'язаних слідів, що відбивають як сам механізм злочину, так і дії його учасників [50, с. 116].

Типова слідова картина, як зазначає В. П. Бахін, представляє сукупність матеріальних та ідеальних відображень, що утворені діями злочинця і потерпілого, в кожному конкретному випадку є відображенням способу вчинення злочину, яке впливає на формування слідчої ситуації та визначає шляхи і можливості розслідування злочину [17, с. 19].

Проаналізував визначення слідової картини і А. В. Старушкевич та визначив її як сукупність відомостей про сліди злочину (матеріальні та ідеальні) та обставини злочину (місце, час і умови) [250, с. 92].

Слідова картина відображає особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності. Правильна криміналістична оцінка слідової картини, на думку І. О. Возгріна, дозволяє «створити основу для найбільш швидкого розпізнання в первинних слідчих даних по справі того чи іншого характерного способу вчинення розслідуваного злочину навіть за окремими ознаками» [47, с. 42].

Таким чином, поняття слідової картини є збірним, оскільки поєднує в собі опис матеріальних та ідеальних відображень та умов, які склалися на момент учинення кримінального правопорушення. Враховуючи її динамічний характер, слідова картина займає не останнє місце в системі елементів криміналістичної характеристики злочинів, оскільки повне, всебічне та об'єктивне розслідування немислиме без належного та кваліфікованого збирання, дослідження та оцінки слідів злочинного діяння. Її зміст, як стверджує В. В. Поліщук, виступає практичним інструментом і своєрідним орієнтиром у виборі напрямів розслідування кримінального правопорушення [208].

Як зазначає О. Я. Баєв, для досягнення злочинних цілей «особі незалежно від її суб'єктивних якостей, а нерідко й від кримінальної ситуації, що склалася, слід учинити низку типових дій. Сліди не тільки закономірно

виникають в результаті вчинення будь-якого злочину, але і є типовими для злочинів певного виду, залишаються на певних об'єктах, у визначених місцях, полягають у певних змінах матеріальної обстановки, містяться у пам'яті певного контингенту людей. Це, в свою чергу, пов'язано з тим, що для вчинення злочину певного виду особа повинна вирішити низку типових задач, здійснити низку типових дій» [15, с. 5]. Вказані положення застосовуються при розслідуванні будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й грабежу, вчиненого неповнолітньою особою.

Для ефективного проведення оглядів на місцях подій у кримінальних провадженнях про грабежі, які вчиняють неповнолітні, необхідно мати уявлення про механізм слідоутворення, який містить інформацію про умови вчинення кримінального правопорушення та особу, що його вчинила. Значна кількість способів підготовки та вчинення вказаного кримінального правопорушення свідчить про складну й різноманітну слідову картину. Сліди, залишені на місці вчинення діяння, можуть навіть свідчити про його мотив і мету. Тому встановлення закономірних зв'язків між системою слідів та іншими елементами криміналістичної характеристики вчиненого кримінального правопорушення дає можливість звузити напрями та правильно спланувати подальший хід розслідування.

Таким чином, розробка тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів зазначеної категорії обумовлена характером слідів, що залишилися в результаті вчинення таких посягань. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформуванню уявну модель злочину. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховання злочину. До того ж, при розслідуванні неочевидних злочинів, тобто, коли не всі елементи криміналістичної характеристики відомі, комплекс слідів або навіть один слід може відігравати ключову роль у розслідуванні.

Характерною особливістю слідової картини грабежів, учинених на відкритій місцевості (за даними нашого дослідження 53,8 % грабежів, неповнолітні вчиняють саме на відкритій місцевості) є те, що вона швидко знищується в результаті погодних умов (дощ, спека, мороз та інші явища, що негативно впливають на збереження слідів злочину); якщо злочин учинений на відкритій місцевості в місті (за даними нашого дослідження, переважна більшість грабежів учиняється саме у містах – 62,5 %) (Додаток Б), то серед умов, що негативно впливають на збереження слідів злочину виступають: наявність громадського транспорту, скупчення людей тощо [5, с. 76].

Характер слідів, які залишаються під час учинення грабежів неповнолітніми, багато в чому залежить від способу цього кримінального правопорушення, місця вчинення, предмету злочинного посягання, особи злочинця та інших обставин. Неповнолітні особи, в силу соціальної і розумової незрілості, можуть залишати на місці вчинення злочину численні сліди. Нестійка динамічна структура психічних процесів, що притаманні підлітковому віку, вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння також збільшує кількість залишених цією категорією осіб слідів. До того ж, на них самих можуть залишатися сліди з місця події та безпосередньо від протиправних дій (пошкодження, подряпини, синці тощо).

Про вчинення грабежу неповнолітнім (групою неповнолітніх) можуть свідчити такі ознаки способу його вчинення: а) відсутність цілеспрямованих, заздалегідь продуманих і реалізованих до кінця дій; б) примітивні, нехитромудрі способи нападу; в) неприйняття заходів до приховування слідів кримінального правопорушення; г) вчинення на місці злочину цинічних дій (псування майна). Вибір місця і часу кримінального правопорушення також можуть вказувати на факт учинення його підлітками, наприклад, пограбування учбового кабінету, кіоску або магазину біля школи чи інтернату тощо [58, с. 48].

Висновок про можливу участь у вчиненому грабежі неповнолітнього можливо зробити, дослідивши матеріальні джерела інформації на місці події, які відображають найбільш типові ознаки цієї категорії осіб.

Практика свідчить, що підлітки при вчиненні грабежів практично не намагаються знищувати або приховувати сліди протиправного діяння. На місці правопорушення часто споживають їжу, п'ють, палять, учиняють інші дії, для яких характерне залишення матеріальних слідів [29].

Криміналістично значимими біологічними ознаками неповнолітнього правопорушника є ознаки його зовнішності, що мають здатність до відображення в матеріальному середовищі у вигляді слідів, очевидних і доступних для безпосереднього сприйняття. За певними особливостями, як зазначає М. О. Пасека, можна встановити ймовірний вік невідомої особи, що залишила слід руки [206, с. 219]. На вчинення злочину, зокрема, і грабежу, неповнолітніми можуть вказувати виявлені на місці події сліди рук, ніг, розміри яких відповідають підлітковому віку, точніше – особливості окремих слідів (малий розмір слідів зубів, пальців, долонь, ніг, взуття); головний убір, одяг, взуття правопорушника або їх сліди, що вказують на підлітковий вік власника цих речей, предмети, що найчастіше всього носять із собою неповнолітні тощо [132, с. 106].

О. Р. Россинська стверджує, що про причетність неповнолітнього до злочину можуть свідчити невеликі за розміром сліди рук і ніг, які зазвичай залишають малолітні та підлітки у віці 14–15 років; характерна для неповнолітніх цього віку доріжка слідів (кут кроку у них менш відкритий, ширина кроку дещо більша, ніж у дорослих); залишені на місці вчинення злочину особисті речі злочинця; сліди взуття, яке носять підлітки (кросівки); сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити приблизний вік підозрюваного [224, с. 254].

Проте, як слушно зазначає Т. О. Моїсеєва, розмірні характеристики слідів рук людини можуть бути достовірно інформативні лише для встановлення належності сліду дитини у віці приблизно до 12 років (до

підліткового віку). У більш пізньому віці невеликий розмір долоні рук може бути властивий не тільки підлітку, але й жінці зрілого віку [180, с. 154].

Також до ознак, які вказують на вчинення кримінального правопорушення, зокрема грабежу, неповнолітніми, відносяться написи та малюнки на стінах, за якими можливо охарактеризувати особу зловмисника. За текстом напису, що містить пустощі, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла окремих неформальних організацій неповнолітніх, можна одразу встановити приблизний вік виконавця. За місцем виконання напису, наприклад, на стіні, можна встановити приблизний зріст неповнолітнього, оскільки на стінах зазвичай пишуть лише на рівні очей. За почерком – приблизно в якому класі навчається неповнолітній тощо [199, с. 221].

Отже, на місці вчинення грабежу слідчому необхідно ефективно використовувати різноманітні способи виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину з метою недопущення висунення хибної версії про особу, яка його вчинила.

У кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберігають на собі інформацію про подію злочину, досить широкий і утворює такі групи: 1) зміни в матеріальній обстановці; 2) сліди-відображення (сліди рук, взуття тощо); 3) предмети, документи та речовини; 4) сліди пам'яті людини; 5) запахові (одорологічні) сліди; 6) сліди-мікрооб'єкти.

Так, вивчення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми на предмет виявлення слідів злочину на місці події показало, що у 31,3 % випадків виявляються сліди-відображення; у 26,3 % – залишені об'єкти (предмети); у 7,5 % – сліди біологічного походження; у 11,3 % – мікросліди; у 27,5 % – інші види слідів. Виявленими слідами-відображеннями в досліджуваних кримінальних провадженнях у 28,8 % випадків були відбитки пальців і долонь рук; у 8,8 % – сліди рукавичок; у 23,8 % – сліди взуття; у 10,0 % – сліди зубів; у 7,5 % – сліди нігтів; у 6,3 % – сліди використання інструментів, знарядь та підручних засобів (Додаток Б).

Сліди пальців та долонь рук можуть залишитися на різноманітних поверхнях, яких торкався неповнолітній правопорушник, а також знарядді кримінального правопорушення. Як свідчить практика, неповнолітні грабіжники досить часто залишають насичені сліди, оскільки їх дії пов'язані з підвищеною напругою та невмінням подолати такий стан, наслідком чого є спітнілість рук.

У випадках, коли слід руки змазаний і немає навіть якого-небудь чіткого його фрагмента, то можливим є біологічне дослідження потожирової речовини, за якою визначається група крові особи, яка її залишила. Крім того, за складом поту можна встановити стать підозрюваного, деякі захворювання, прийняті ліки та інші особливості особи, яка залишила слід [142, с. 67].

Враховуючи той факт, що відбитки пальців мають вагоме доказове значення, неповнолітні грабіжники з метою захисту від викриття, можуть одягати рукавички. Проте й сліди, залишені шкіряними, трикотажними, тканинними рукавичками, можуть виявитись такими ж цінними, як і відбитки пальців, а тому їх необхідно ретельно оглянути, дослідити й зафіксувати всіма належними засобами. Зокрема, у слідах шкіряних рукавичок відбиваються візерунок шкіри, зморшки, тріщини, дефекти, що виникли в процесі носіння; від трикотажних рукавичок в слідах залишаються родові ознаки матеріалу, вид переплетення, дефекти тканини, сліди зашивання, а також особливості швів з оригінальним сходженням ниток у місці зшивання.

Сліди рукавичок, хоча й менш чіткі, ніж залишені голими руками, можна виявити на гладких поверхнях, зокрема на шкіряному одязі, лакових покриттях меблів, склі, посуді, дверних, віконних, меблевих ручках.

Якщо правопорушник залишив рукавички на місці події чи поблизу від нього, вони можуть стати об'єктом ототожнення особи на підставі аналізу потових виділень.

Досить важливу інформацію про правопорушника можуть надати сліди ніг (взуття), які так само, як і сліди рук, несуть у собі криміналістично

значиму інформацію. Враховуючи той факт, що люди практично не ходять без взуття, на місці вчинення злочину неодмінно залишаються сліди його підошов, які можуть бути виявлені не тільки на місці події, а й на деякій відстані від нього. Їх дослідження дозволяє отримати найрізноманітнішу інформацію: про кількість правопорушників, напрям і характер їх руху (кроком, бігом), фізіологічні особливості людини (стать, вік, хода, наявність кульгавості, деякі хвороби). За допомогою слідів ніг (взуття) у ряді випадків можна визначити психічний стан людини, інші її стани (стан алкогольного, наркотичного сп'яніння або стомлення, ушкодження ноги, надмірна повнота), а також характер її дій (наприклад, перенесення важкого вантажу і т.п.). У слідах ніг також залишається індивідуальний запаховий слід [192, с. 37].

Особливості ходи теж мають вагоме криміналістичне значення. Так, у шульги довжина лівого кроку більше правого, у кульгавої особи довжина і кут кроку ноги, яка кульгає, менше [123, с. 146].

Як ми вже раніше зазначали, досить часто на місці вчинення грабежу можна виявити рештки харчових продуктів: недогризки від яблук, шматки шоколаду, сиру, ковбаси тощо, на яких можуть залишитись сліди зубів. Такі сліди можуть бути виявлені також і на інших предметах (недопалках цигарок, шматках паперу, жувальній гумці, кулькових ручках тощо [199, с. 221]. Сліди зубів нерідко залишаються і на тілі потерпілого та навіть правопорушника. Діагностика слідів зубів може надати інформацію про деякі обставини події, наприклад, про характер боротьби потерпілого з правопорушником, а також можливою є індивідуальна ідентифікація неповнолітнього злочинця.

Сліди шкірного покриву тіла людини в криміналістичній практиці зустрічаються дуже рідко. Пояснюється це тим, що велика частина тіла людини прихована під одягом, а також різними обставинами, пов'язаними з умовами слідоутворення. Однак на місці вчинення грабежу іноді можуть бути виявлені відбитки шкірного рельєфу ліктів, передпліч, плечей, колін,

верхньої частини спини, обличчя. У теплу пору року ці частини тіла не закриті одягом, тому можуть залишити під час вчинення злочину відбитки на різних матеріалах і поверхнях.

Знарядями, за допомогою яких неповнолітні вчиняють грабежі, досить часто є випадкові предмети – палиці, каміння, мотузки тощо. Дослідження, проведене Д. А. Патрелюком, показало, що сліди, які залишаються на тілі потерпілих, у разі застосування неповнолітніми як зброї колючих, ріжучих та інших предметів, не мають ніяких специфічних особливостей [201, с. 50].

Часто насильство (як ознака способу грабежу) завдається потерпілому шляхом побиття, завдання колотих та різаних ран, удушення тощо, в результаті чого на його тілі залишаються специфічні ушкодження:

– при накиданні мотузки на шию – синці та садна зовні схожі на сліди пальців рук;

– при зв'язуванні – синці та садна на кінцівках (зап'ястя, гомілки, ліктьові суглоби тощо);

– при прив'язуванні – подряпини, сліди тертя, мікрочастинок фарби наручників чи троса, мікрОВОлокна мотузки, а на цих предметах (мотузці, наручниках, тросах) – частинки епітелію, крові;

– при нанесенні побоїв – переломи кісток, садна, ознаки струсу головного мозку, синці на повіках обох очей, припухлості, набряки тощо [201, с. 50].

Крім того, процес заподіяння насильства зумовлює фізичний контакт одягу злочинця і потерпілого. У результаті такої взаємодії на одязі потерпілого часто залишаються мікрочастинки одягу злочинця, які повинні бути вилучені і досліджені.

За залишеними на місці події речами також можна судити про вчинення грабежу неповнолітніми. До «залишених» на місці вчинення грабежу об'єктів (предметів) належать дрібні речі, як правило, загублені або викинуті неповнолітніми. Ними у переважній більшості випадків є пляшки,

запальнички, цигарки та їх недопалки, обгортки від цукерок, жувальних гумок, носові хустинки, серветки, головні убори, рукавички тощо.

Також підлітки досить часто викидають знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення та непотрібні викрадені предмети і речі неподалік від місця його вчинення [167, с. 14].

При дослідженні слідової картини грабежів, учинених неповнолітніми, слід звертати увагу на те, що наявні на місці події сліди можуть належати не тільки злочинцю, але й потерпілому. Слід враховувати, що при певних обставинах сліди рук потерпілого можуть залишатися і на засобах злочину ще до його вчинення. Наприклад, коли потерпілий і злочинець спільно користуються цим предметом (вдома, на роботі, навчанні тощо).

Аналіз практики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, дозволив нам виявити наступні категорії осіб, які є джерелами ідеальних відображень:

- 1) підозрювані;
- 2) потерпілі;
- 3) свідки-очевидці, які знаходились разом з потерпілим в момент учинення грабежу (друзі, знайомі);

4) свідки-очевидці, які знаходились разом з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення та зникли разом з нею або залишились на місці вчинення правопорушення з тієї причини, що вони не знали про наміри правопорушника і не перебували з ним у змові. Така ситуація досить часто зустрічається саме під час учинення злочинів неповнолітніми. Підліток, який не вчинив протизаконних дій, залишається на місці, в той час, як неповнолітній правопорушник з викраденим майном переховується. В таких випадках таким свідком керує мотив розказати правду, щоб захистити себе, оскільки він не вчиняв кримінального правопорушення. В інших ситуаціях підліток може не одразу усвідомити, що було вчинене кримінальне правопорушення, тому залишається, тоді як інші його друзі чи товариші раптово зникають;

5) інші свідки, які в тій чи іншій мірі сприяють розслідуванню кримінального правопорушення (наприклад, сусіди, які чули сварку, заклики про допомогу; особи, які викликали швидку допомогу або поліцію, надали для цього свій телефон; особи (сусіди, перехожі), які надали першу допомогу потерпілому від злочину; водії, які транспортували потерпілого до медичного закладу; родичі (як потерпілого, так і злочинця); в окремих випадках колеги і співробітники, до яких міг звернутися постраждалий з проханням поінформувати адміністрацію про причини його невиходу на роботу; співробітники, представники адміністрації за місцем роботи підозрюваного, до яких він міг звернутися з проханням узяти його на поруки; близькі, знайомі, які відвідали потерпілого під час лікування; особи, які оплачують медичну допомогу потерпілому або юридичну допомогу підозрюваному; знайомі, перед якими злочинець міг вихвалитися своїм учинком або радився з ними; члени бригади швидкої допомоги, медичний персонал лікувального закладу, хворі, які контактували з потерпілим; персонал найближчої до місця події поліклініки, аптеки, лікарні, куди міг звертатись потерпілий з проханням про надання першої допомоги, консультиватися, купувати ліки тощо.

Оскільки неповнолітні досить часто вчиняють грабежі у групі, дослідження комплексу слідів, залишених під час вчинення злочину і вилучених з місця події, дає змогу виділити окремі характерні риси, що свідчать про вчинення грабежу групою осіб. За даними С. М. Скібіна, до таких властивостей можна віднести: різні сліди взуття (їх кількість, розмір, малюнок протектора на підшві тощо) – зазначають 37,6 % слідчих; залишений, загублений злочинцями одяг (рукавички, носові хустинки, шапки, шарфи тощо) – 12,6 % слідчих; різноманіття недопалків цигарок (відмінність у марках, розмірах, формі тощо) – 17,3 % слідчих; різні сліди пальців рук (в першу чергу їх локалізація та місцезнаходження стосовно один одного) – 4,4 %; сліди використання різного автотранспорту (на якому

прибули злочинці, або за допомогою якого вчинили грабіж) – 14,5 % [246, с. 113].

Значення слідчої картини для процесу розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, визначається з позицій її інформативності (сукупності інформації, яку несуть у собі залишені сліди). При цьому аналіз слідів може дати необхідні відомості для встановлення моделі злочинної події, обрання напряму розслідування, виявлення інших речових доказів, а також прогнозування моделі можливої поведінки особи правопорушника.

Підсумовуючи викладене, можливо зробити висновок, що слідова інформація як «протокол минулого» є першоосною для оцінки слідчої ситуації й побудови слідчих версій, дозволяє заповнити відсутню інформацію про поведінку неповнолітнього злочинця під час вчинення грабежу. Нарешті, вона служить програмою подальшого розслідування, вказуючи на методи та джерела одержання додаткових фактичних даних, шляхи виявлення осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, звуження їх кола, виявлення й викриття грабіжників.

1.4. Особа потерпілого та предмет злочинного посягання

Особа потерпілого. Криміналістичне дослідження особи потерпілого від грабежу та його поведінки під час учинення кримінального правопорушення є важливою умовою успішного вирішення завдань, які стоять перед слідчими органами під час досудового розслідування. Саме потерпілий є основним джерелом інформації, необхідної для встановлення істини в кримінальному провадженні. Встановлення взаємозв'язку «злочинець – потерпілий» нерідко вказує на спосіб учинення кримінального правопорушення та дозволяє встановити його мотив. Крім того, інформація про поведінку потерпілого в типових кримінальних ситуаціях, його дії, що

викликають певні відповідні реакції, про зв'язок поведінки потерпілого та злочинних дій підозрюваного, про характерні об'єктивні прояви поведінки потерпілого перед початком та під час учинення кримінального правопорушення (що викликають появу слідів та інші зміни обстановки на місці події тощо) успішно використовується під час висунення слідчих версій та планування розслідування [123, с. 337].

Особа потерпілого, як стверджує А. В. Нестерук, досить складний у криміналістичному відношенні елемент криміналістичної характеристики, який змінює своє становище залежно від категорії злочину, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого, його рольових функцій до і під час учинення кримінального правопорушення [188]. Погоджуючись з думкою науковця, вважаємо, що криміналістичне дослідження ознак особи потерпілого потребує комплексного, системно-структурного підходу.

Питаннями криміналістичного вивчення ролі потерпілого в різні часи займались Ю. В. Баулін, П. Д. Біленчук, В. О. Коновалова, О. П. Кучинська, В. Я. Рибальська, В. М. Савицький, В. О. Туляков, Д. А. Турчин, Л. В. Франк, В. Є. Христенко, Є. Є. Центров, Л. І. Шаповалова, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, М. Л. Якуб та інші науковці. В їх працях, як стверджує О. В. Сіренко, зазначається, що соціальний, правовий, фізичний, психологічний статуси та психічний стан потерпілого за конкретних обставин утворюють елемент ситуації, в якій діє злочинець [245, с. 92].

Деякі науковці називають особу потерпілого як один з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи [102, с. 16; 238, с. 56]. Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки особистість потерпілого і характер її взаємозв'язку з суб'єктом кримінального правопорушення накладають відбиток і на механізм учинення злочинних діянь, на особливості організації їх розслідування та профілактики [282, с. 12].

Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди [147, с. 35].

При конкретизації предмета криміналістичного вчення про потерпілого відзначимо, що, у випадку вчинення грабежу, потерпілим може бути лише фізична особа, яка постраждала від неправомірних дій іншої особи та якій кримінальним правопорушенням заподіяно будь-яку шкоду.

У криміналістиці приділяється увага віктимологічним даним потерпілого. В. Ю. Шепітько та В. О. Коновалова визначають віктимність як підвищену здатність людини через деякі духовні і фізичні властивості, а також спеціальну роль чи статус, ставати за певних обставин жертвою злочину, та відносять її до характеристики особи потерпілого. Поведінку потерпілого, на думку зазначених авторів, можна розділити на три типи: позитивну (спрямовану на запобігання кримінального правопорушення, його припинення і затримання правопорушника); нейтральну (не сприяє протиправному діянню і перешкоджає йому); провокуючу (створює реальну можливість учинення кримінального правопорушення, сприяє реалізації злочинного наміру) [111, с. 155].

До числа основних властивостей потерпілих, що мають криміналістичне значення, відноситься їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. Серед особливостей, властивих поведінці потерпілих, криміналістично значущими є й такі як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші, які характеризують їх поведінку поза зв'язком з учиненими щодо них злочинами [189, с. 79, 80].

Як зазначає О. В. Сіренко, до структури особи потерпілого входять: 1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо); 2) кримінально-правова характеристика (роль жертви в генезисі злочинної поведінки та у створенні кримінологічної ситуації); 3) соціально-рольова

характеристика, що включає в себе сукупність видів діяльності особи в системі суспільних відносин як громадянина, сім'янина, члена трудового колективу тощо; 4) морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує [245, с. 95].

На думку Д. А. Патрелюка, дослідження особи потерпілого повинні охоплювати такі дані: стать, вік, місце проживання, характеристика поведінки [201, с. 66].

Аналізуючи роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки неповнолітніх, потрібно насамперед зазначити, що цей механізм являє собою зв'язок і взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх психічних процесів і станів, що детермінують рішення особи вчинити злочин, скеровують і контролюють його виконання [245, с. 128].

У криміналістичній літературі неодноразово зверталась увага на сутність і характер соціальних контактів, які існували до вчинення кримінального правопорушення між злочинцем і потерпілим. Так, В. С. Бурданова, Є. Є. Центров та Л. В. Франк, залежно від ступеня близькості, інтенсивності і тривалості стосунків із злочинцем, потерпілих поділяють на три групи: 1) особи, які знаходяться зі злочинцем у різних родинних стосунках; 2) знайомі; 3) не знайомі з винним [34, с. 11–15; 269, с. 44, 45].

Для неповнолітнього злочинця, на думку В. Я. Рибальської, пошук жертви заздалегідь не характерний. Проблема вибору жертви неповнолітнім злочинцем за її особистісними якостями і попередніми взаємовідносинами з нею не є безпредметною, хоча і має певну специфіку. На відміну від дорослих, неповнолітні майже не вчиняють посягань на осіб, з якими перебувають у родинних стосунках [226, с. 33]. Ці дані підтверджуються відомостями, отриманими нами під час вивчення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми. Так, лише 2,9 % потерпілих від грабежів мали родинні зв'язки з неповнолітніми правопорушниками; 21,0 %

потерпілих були особисто знайомі або навіть перебували у дружніх стосунках з неповнолітніми правопорушниками у зв'язку роботою, навчанням, за місцем проживання, а внаслідок конфлікту або за «сприятливих обставин» стали жертвою протиправного діяння; у 35,2 % випадків – потерпілі та злочинці були знайомі за випадковими зустрічами на вулицях, у кафе, барах, клубах тощо (візуальні знайомства); у 40,9 % – потерпілі та правопорушники були не знайомі (Додаток Б).

Результати наших досліджень дещо схожі з висновками О. В. Сіренко. За її дослідженнями, на момент вчинення грабежів неповнолітніми, у 21,0 % випадків стосунки між злочинцем і потерпілим були нейтральні, у 18,0 % – неприязні, 6,0 % до вчинення злочину були приятелями, 40,0 % не були знайомі, 14,0 % були сусідами і знайомими і 1,0 % грабежів було учинено щодо батьків і родичів [245, с. 110].

Д. А. Патрелюком під час характеристики особи потерпілого від незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми, було визначено взаємовідносини злочинця з власником транспортного засобу. За його дослідженнями, у 73,0 % посягань підлітки не були знайомі з власником автомобіля (мотоцикла), у 26,0 % випадків – потерпілий і неповнолітній були друзями або товаришами; в 1,0 % випадків – були родичами [201, с. 67].

На нашу думку, потерпілий від злочину має специфічні риси і якості, які роблять його вразливим до протиправних посягань щодо нього. Адже відомо, що риси характеру, якими володіє конкретна особа, її поведінка, зовнішній вигляд створюють або можуть створити ризик заподіяння їй фізичної, моральної чи матеріальної шкоди.

Слід також звернути увагу на осіб, соціальна роль і статус яких містять підвищений ризик стати потерпілим від злочинного посягання. Такими особами є водії таксі, інкасатори, касири та продавці нічних магазинів, охоронці тощо. Саме вид їх діяльності у поєднанні зі сприятливою

обстановкою (вечірній або нічний час, відсутність людей) слугують приводом до реалізації злочинного умислу.

Окремі дослідники протиправної поведінки неповнолітніх вказують, що підлітки при обранні жертви нападу керуються перш за все тим, що особа не зможе чинити суттєвий опір (особи похилого віку, жінки, інші підлітки [83, с. 61]).

О. В. Сіренко склала узагальнений соціальний портрет потерпілої особи від крадіжок, грабежів та розбійних нападів, учинених неповнолітніми. Це особа жіночої статі (55,0 %), зрілого віку (49,0 %), без освіти (41,0 %), працює (52,0 %), схильна до вживання алкоголю (34,0 %), поведінка якої сприяє вчиненню злочину щодо неї (37,0 %) [245, с. 96].

Звичайно, неповнолітні, вчиняючи кримінальні правопорушення, орієнтуються не тільки на потерпілого та відповідний його зовнішній вигляд (наявність мобільного телефону високої вартості, ювелірних прикрас, престижного одягу, аксесуарів тощо), рівень можливого опору, а й також на сприятливість обстановки (час, місце). Безлюдна вулиця, парк або сквер, темний під'їзд чи ліфт істотно посилюють ймовірність учинення злочинного посягання.

Згідно з результатами наших досліджень, потерпілі від грабежів, учинених неповнолітніми, мають певні властивості, що зумовлюють їх підвищену віктимність. Серед них переважають біологічні – стать, вік, фізичний розвиток; соціальні – соціальні ролі і статус (водії таксі, продавці нічних магазинів, охоронці тощо); економічні (матеріальний стан та явне хизування ним, у тому числі «привабливий» зовнішній вигляд); морально-психологічні – схильність до вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів (доведення себе до безпорадного стану), аморальний спосіб життя. Не менш важливим чинником віктимності особи є випадкові знайомства та надмірна довіра до сторонніх осіб, що створює злочинцю реальну можливість доступу до особистого майна потерпілого.

За даними нашого дослідження, найчастіше потерпілими від грабежів, що вчиняють неповнолітні, є жінки (61,0 % вивчених кримінальних проваджень), чоловіки становлять лише 39,0 %. Значний відсоток (21,9 %) потерпілих від грабежів, учинених неповнолітніми, становлять особи похилого віку (у віці від 60 років і старше). Досить часто жертвами неповнолітніх грабіжників стають і підлітки (віком від 14 до 18 років) – 21,9 % (Додаток Б).

Що стосується інших соціально-демографічних якостей потерпілих від грабежів, учинених неповнолітніми, то 61,9 % осіб були неодружені, 38,1 % осіб – перебували в шлюбі. 37,1 % потерпілих мали вищу освіту (або здобували її), 36,2 % осіб – середню спеціальну і 26,9 % – мали середню загальноосвітню освіту або навчалися в школі. 45,7 % осіб на час учинення щодо них грабежу працювали, 35,2 % осіб – навчалися, 19,1 % осіб – не працювали і не навчалися (Додаток Б).

Що стосується морально-психологічних ознак, встановлено, що більшість потерпілих від грабежів, учинених неповнолітніми, характеризується позитивно (52,4 %). У той же час, 30,4 % потерпілих характеризувалися схильністю до вживання алкоголю; 12,4 % – вживали наркотичні або токсичні засоби; 4,8 % осіб вели аморальний спосіб життя (Додаток Б).

Лише 31,4 % потерпілих на момент учинення кримінального правопорушення були тверезі, 36,2 % потерпілих перебували у стані алкогольного сп'яніння, 13,3 % – у стані наркотичного або токсичного сп'яніння і щодо 19,1 % потерпілих дані відсутні (Додаток Б).

На підставі викладеного, можливо створити уявлення про узагальнений портрет потерпілої особи від грабежів, учинених неповнолітніми: це особа переважно жіночої статі (61,0 %), часто віком від 50 років і старше (32,4 %), зазвичай має вищу (37,1 %) або середню спеціальну освіту (36,2 %) освіту, неодружена (61,9 %), працює (45,7 %), характеризується позитивно (52,4 %), поведінка якої нерідко сприяє вчиненню посягання щодо неї (на момент

учинення кримінального правопорушення перебуває у стані алкогольного сп'яніння (36,2 %)).

О. В. Сіренко була розроблена класифікація потерпілих від крадіжок, грабежів та розбоїв, учинених неповнолітніми:

1) потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей. До них відносяться особи, які через свій вік не спроможні чинити опір і відповідно є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця;

2) потерпілі за статевою ознакою. До них відносяться особи жіночої статі, які за своїми фізичними та психологічними характеристиками є вразливими і безпомічними перед насильством;

3) потерпілі на побутовому ґрунті. До них відносяться особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до учинення злочину і внаслідок конфлікту стали його жертвою;

4) потерпілі внаслідок власної соціально негативної та провокуючої поведінки. До них відносяться особи, поведінка яких характеризується неповагою до етичних і моральних норм суспільства, особи, які зловживають алкоголем і наркотичними засобами, а також особи, поведінка яких містить ознаки злочину;

5) потерпілі внаслідок криміногенної ситуації, що склалася. До них потрібно віднести осіб, які стали жертвою злочину через власну необережність та необачливість [245, с. 112].

Проведене дослідження дозволило нам доповнити вищенаведену класифікацію потерпілих від грабежів, учинених неповнолітніми:

1) потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей: особи, які через свій вік не спроможні чинити належний опір і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця (особи похилого віку, неповнолітні);

2) потерпілі за статевою ознакою: особи жіночої статі, які також за своїми фізичними особливостями не спроможні чинити активну протидію злочинцю;

3) особи, соціальні ролі і статус яких містять підвищений ризик стати потерпілим від грабежу: водії таксі, інкасатори, касири та продавці нічних магазинів, охоронці тощо;

4) потерпілі внаслідок власної провокуючої або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельний зовнішній вигляд, надмірна довірливість до малознайомих осіб;

5) потерпілі, спосіб життя який не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів, розпусний спосіб життя тощо;

б) потерпілі на побутовому ґрунті: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення грабежу і внаслідок конфліктної ситуації, яка складалась, стали його жертвою;

7) випадкові (ситуативні) потерпілі.

Відмітимо, що такий поділ дозволяє виявити взаємозв'язок «потерпілий–злочинець», а також сприяє досудовому розслідуванню, зокрема, під час аналізу вихідної інформації про кримінальне правопорушення та побудови і висунення слідчих версій.

Предмет злочинного посягання. Важливим елементом криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, є предмет злочинного посягання, ознаки якого можуть мати різні зв'язки, наприклад: предмет злочинного посягання – спосіб вчинення злочину – дані про особу злочинця [135, с. 54]. Так, А. П. Шеремет зазначає, що характеристика предмета злочинного посягання важлива для встановлення злочинця у певних випадках: а) коли викрадення предмета свідчить про знання його призначення і можливостей використання; б) коли викрадення свідчить про знання злочинцем вартості чи особливих властивостей предмета злочинного посягання; в) якщо має місце заволодіння предметами з особливими властивостями; г) коли за предметом злочинного посягання можна робити висновок про специфічну мету; д) коли до предмету злочинного посягання має доступ обмежене коло осіб [281, с. 343].

Враховуючи той факт, що відкрите викрадення чужого майна є досить розповсюдженим видом злочинів, що вчиняються неповнолітніми, їх розслідування вимагає від правоохоронців відповідних знань та вмінь. У зв'язку з цим, важливого значення набуває знання особливостей предмета злочинного посягання, як прямого чи опосередкованого носія інформації. Адже особливості предмета злочинного посягання значною мірою детермінують способи посягання, відповідні наслідки злочину, певні властивості особи злочинця [49, с. 40].

На перший погляд, предмети, що були викрадені відкритим способом можуть вказувати лише на корисливе бажання злочинця заволодіти конкретною річчю для власних цілей або певною сумою грошей після їх реалізації. Однак, опосередкований зв'язок між предметом злочинного посягання та злочинцем набагато глибший, ніж здається. Залежно від того, що викрадено та в який спосіб це зроблено, можливо звузити кількість слідчих версій до мінімуму та визначити першочергові заходи з розшуку злочинця. За характеристиками предмета злочинного посягання можна оперативно організувати розшук викраденого, виявити шляхи його збуту [95, с. 6–11].

Дослідження предмету злочинного посягання акцентує увагу слідчого на необхідності з'ясування питання, на заволодіння яким саме майном (річчю) був спрямований умисел злочинця (злочинців), а також про те, хто з оточення потерпілого знав про наявність цього майна (речі) у потерпілого? Як стверджує В.В. Пясковський, інформація, отримана від потерпілого про викрадене майно та його індивідуальні ознаки, може бути відправною точкою для побудови конкретних версій, спрямованих на окреслення кола осіб, які могли бути співучасниками нападу або неусвідомленими контактами з ними, що сприяло кримінальному правопорушенню [140, с. 490].

В криміналістичній літературі для позначення предмета посягання зустрічають такі термінологічні звороти: об'єкт і предмет злочинного посягання [78, с. 153], безпосередній предмет злочинного посягання [125,

с. 239], безпосередній предмет посягання [25, с. 314], предмет безпосереднього злочинного посягання [150, с. 253.], предмет злочинного посягання [16, с. 13], предмет посягання [118, с. 55]. При цьому, в юридичній літературі відсутня достатня аргументація щодо використання ними того чи іншого терміну. Не вдаючись в полеміку щодо розмежування зазначених конструкцій, оскільки це не є предметом нашого дослідження, зупинимось на визначенні предмета злочинного посягання в криміналістичному аспекті.

Термін «предмет посягання», враховуючи етимологічне значення слова посягати – «спричинити шкоду, збитки, захопити, заволодіти чужим, позбавити спокою» [89, с. 393], на відміну від схожого за змістом «предмету злочину», характеризує реальне злочинне діяння, як динамічний процес відносно до чогось, а не як теоретико-законодавчу конструкцію.

У криміналістичній науці існує безліч підходів до визначення предмета злочинного посягання як елемента криміналістичної характеристики. Так, до нього відносять кінцевий продукт, результат протиправної діяльності суб'єкта, перед яким опиняється слідчий на початку розслідування [21, с. 76].

На думку М. В. Салтевського, предметом злочинного посягання є різноманітні фізичні об'єкти, які характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями [233, с. 268].

Предметом злочинного посягання, за визначенням В. С. Кузьмічова та Г. І. Прокопенка, є найрізноманітніші фізичні тіла, речі та предмети органічного та неорганічного походження, які є матеріальним виразом суспільних відносин [150, с. 253].

В. Ю. Шепітько під поняттям предмета злочинного посягання розуміє речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини [135, с. 55]

Отже, у криміналістичному аспекті предметом злочинного посягання є матеріальні утворення. Це найрізноманітніші фізичні тіла, речі та предмети органічного та неорганічного походження, які є матеріальним виразом

суспільних відносин. Саме такий підхід до розуміння предмету злочинного посягання різнить криміналістичну науку від кримінально-правової теорії, багато фахівців якої наголошують на існуванні і нематеріального предмету злочину. Наприклад, Г. М. Самілик, вбачає, що будь-який елемент суспільних відносин може називатися предметом злочину. На його думку, поняття «предмет злочину» має широке значення і в певних випадках не може бути зведене лише до матеріальних речей [236, с. 38].

Все частіше ставиться питання предмета злочину не тільки як виключно матеріальної субстанції, а й як різних видів інформації (зокрема комп'ютерної) або енергії (електричної, теплової) [198, с. 43, 44]. Це відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільних наук і кримінально-правової науки, яка визнає предметом злочину не тільки речі, а й інформацію, енергію, майнові права, об'єкти інтелектуальної власності, безготівкові грошові кошти і бездокументарні цінні папери [26, с. 12, 13]. На відміну від таких визначень предмета злочину, предмет злочинного посягання має виключно матеріальне походження.

У чинному КК України грабіж віднесено до злочинів проти власності. Звужуючи досліджуваний напрям до опрацювання виключно ознак грабежу, доцільно зазначити, що визначивши дане протиправне діяння, як відкрите викрадення чужого майна, законодавцем чітко вказано на матеріальну природу предмету злочинного посягання даного злочину. Тому, криміналістичне значення дослідження предмету злочинного посягання даного злочину полягає у тому, що встановлення його суттєвих ознак дозволяє відмежувати цей злочин від інших. Крім того, за предметом злочинного посягання уявляється можливим отримати важливі відомості про особу, яка вчинила злочин, а також визначити найбільш оптимальні та ефективні техніко-криміналістичні прийоми розслідування цього злочину.

У випадку грабежу, особа, в першу чергу, прагне заволодіти певною річчю, а шкода, що спричиняється суспільним відносинам, має похідний характер. Матеріальна складова грабежу є обов'язковою ознакою його

об'єкта, оскільки суспільні відносини в частині права власності на майно не можуть бути порушенні, якщо останнє протиправно не перейшло у володіння іншої особи.

Враховуючи аргументації як фахівців з теорії кримінального права, так і криміналістики, ми прийшли до єдиного, на нашу думку, можливого висновку, що, оскільки предмет злочинного посягання (криміналістична категорія) та предмет злочину (кримінально-правова категорія) більшості корисливих злочинів, зокрема і грабежу, має виключно матеріальне вираження, то проводити їх розподіл у нашому випадку недоцільно. Тим більше, що в ході кваліфікації грабіж вважається закінченим лише з моменту, коли винна особа вилучила майно (речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, юридичного та економічного характеру [51, с. 40, 41]) і має реальну можливість розпорядитися чи користуватися ним [260, с. 473]. До того ж, загальновідомо, що предметом грабежу є речі, які перебувають у цивільному обігу (гроші, цінні папери, одяг, інше майно). Інші об'єкти цивільних прав не можуть бути предметом грабежу, оскільки вони не є матеріальними та викрасти відкритим способом їх неможливо.

Фізичні властивості майна, як предмета грабежу, сприймаються органами відчуття людини. Фізичні об'єкти характеризуються ознаками агрегатного стану (тверді, рідкі, газоподібні); споживчим призначенням – предмети праці (знаряддя, інструменти), побуту, туалету, прикраси і т.п.; фізико-хімічними властивостями – колір, розмір, хімічна активність та ін. З фізичного боку, зазначав І. Я. Фойницький, майно повинно бути речовим, тілесним предметом зовнішнього світу, займати певне місце у просторі та сприйматися органами відчуття [268, с. 38–40].

З точки зору механізму вчинення злочину, як низки певних дій, що відбуваються в часі, прийомів, процедур суб'єктів злочину в матеріальному середовищі, або, як відображення у вигляді системи матеріальних та ідеальних слідів-відображень, взаємодія предмету злочинного посягання з іншими елементами динамічної системи вчинення злочину мають неабияке

значення для розслідування грабежу. Зокрема, можливо сміливо стверджувати, що предмет злочинного посягання (в матеріальній формі виразу), закономірно пов'язаний з особою злочинця, його віком, фахом, особистісними рисами [133, с. 14]. Наведемо приклад: з фотовідділу великого універмагу зникли два фотоапарати «ФЕД», кілька пачок фотопаперу і проявник. Відділи, розташовані поряд, в яких продавались годинники і готовий одяг, правопорушника не цікавили. Була висунута версія, що крадіжку вчинив неповнолітній, який цікавиться фотографією і, можливо, відвідує (відвідував) фотогурток. Перевірка цієї версії дала такі результати: на вокзалі затримали школяра, який втік з дому. З'ясувалось, що він перед закриттям універмагу залишився в ньому, вночі взяв два фотоапарати, а вранці, коли відчинили універмаг, непомітно вийшов. Хлопчик навчався у 8 класі і відвідував фотогурток [119, с. 97].

Враховуючи значну перевагу злочинів корисливої спрямованості серед протиправних діянь, які вчиняються неповнолітніми, можна припустити, що саме фізичні властивості майна часто спонукають до виникнення у таких осіб злочинної мотивації. У тих випадках, коли неповнолітній чітко уявляє власну мотивацію до злочину, нерідко виявляється, що серйозний вплив на нього здійснюють протиріччя між рівнем потреб та інтересів неповнолітніх і можливостями їх задоволення. Підлітки часто мають підвищені потреби насамперед матеріального характеру: мати якусь річ, мати кишенькові гроші, гарний і модний одяг і т. ін. [33, с. 148].

Неповнолітні правопорушники намагаються заволодіти тими речами, які нині користуються попитом (є модними, сучасними): мобільними телефонами, одягом, привабливими брелоками, золотими прикрасами, гаманцями, сумочками тощо. Однак, значну цінність для правопорушників завжди представляють грошові кошти, оскільки ними легше розпоряджатися та важче знайти.

Корисливі мотиви, якими обумовлюється вибір предмету злочинного посягання, також мають специфічне забарвлення (заволодіти красивими або

незвичайними речами) і залежать від віку неповнолітнього. Так, якщо 14–15-річні підлітки під час пограбування кіоску задовольняються марками, значками, листівками, а також спиртними напоями, цигарками, шоколадом, то у 16–17-річних проявляється чітко виражений корисливий мотив – досягти більш високого рівня життя незаконним шляхом, не вміючи і не бажаючи зробити це чесно. Їх мета – задоволення за рахунок суспільства [167, с.7].

За результатами дослідження, проведеного О. В. Сіренко, предметом злочинів проти власності, вчинених неповнолітніми є: транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, мопеди, велосипеди) (17,0 %); аудіо, відеоапаратура (19,0 %); предмети одягу та взуття (17,0 %); продукти харчування, алкогольні, тютюнові вироби (13,0 %), гроші (14,0 %), коштовності (4,0 %), мобільні телефони (10,0 %), жіночі сумки, барсетки (4,0%) [245, с. 42].

В ході дослідження, проведеного Д. В. Петровим, ним встановлено, що найчастіше предметами злочинного посягання при вчиненні грабежів та розбоїв неповнолітніми є мобільні телефони (72,3 %), грошові кошти (15,3 %), вироби з дорогоцінних металів (3,3 %), носильні речі (9,1 %), серед яких фігурують сумки, годинники, пристрої для прослуховування музики тощо [210, с. 151].

Предметом грабежів, учинених неповнолітніми, як стверджує Є. Д. Лук'янчиков, зазвичай є мотоцикли, моторолери, велосипеди, магнітофони, радіоприймачі, спортінвентар, модні речі, радіодеталі, спиртні напої тощо [167, с. 7].

За результатами проведених нами досліджень, шляхом вчинення грабежу неповнолітні найчастіше викрадають:

- транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, мопеди, велосипеди) (12,5 %);
- аудіо, відеоапаратура (7,5 %);
- предмети одягу та взуття (7,5 %);
- продукти харчування, алкогольні, тютюнові вироби (10,0 %);
- гроші (27,5 %);

- коштовності (15%);
- мобільні телефони (17,5 %);
- жіночі сумки (2,5 %) (Додаток Б).

Співставлення отриманих нами даних з напрацюваннями зазначених учених, дає можливість зробити висновок, що істотних відмінностей у виборі предмету злочинного посягання під час учинення неповнолітніми грабежів, не має.

Разом з тим, як справедливо зауважив К. М. Тарсуков, характер викраденого майна не завжди свідчить про те, що грабіж учинений неповнолітніми. За його дослідженнями, предметом злочинного посягання квартирних крадіжок і грабежів, учинених неповнолітніми та дорослими особами, були відповідно: вироби з золота, срібла та інших дорогоцінних металів – в 43,4 % та в 50,0 % випадків; чоловічий верхній одяг – в 38,8 % та в 47,9 % випадків; вироби з кришталю та цінного скла – в 18,8 % та в 30,0 % випадків; хутра – в 3,5 % та 4,8 % випадків; годинники – в 30,1 % та в 20,7 % випадків; магнітофони – в 24,8 % та 20,0 % випадків; ножі, кинджали та інші види холодної зброї – в 4,4 % та в 9,8 % випадків; звичайні, почесні знаки, медалі та ордени – в 2,5 % та 39,8 % випадків [259, с. 126].

З цього приводу, зауважимо, що наявність серед викрадених предметів досить нестандартних (продуктів харчування, іграшок, канцелярських виробів, незначних за вартістю предметів тощо), може бути підставою для висунення слідчої версії про вчинення грабежу неповнолітньою особою.

Підводячи підсумок, можливо зробити висновок, що предмет злочинного посягання може слугувати «провокуючим» фактором, в результаті якого у неповнолітнього правопорушника формується мотив та умисел на вчинення кримінального правопорушення, що відрізняє цей вид корисливо-насильницьких посягань від аналогічних, які учиняються дорослими особами.

Висновки до розділу 1

Криміналістична характеристика грабежів, учинених неповнолітніми, – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки грабежу, які відображаються в предметі, способі та слідовій картині злочинного діяння, інформації про особу неповнолітнього злочинця, потерпілого та інших особливостях злочинної діяльності, які слугують успішному і практичному вирішенню завдань розслідування.

Структуру криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, складають такі елементи: 1) особа злочинця; 2) спосіб учинення злочину; 3) слідова картина; 4) особа потерпілого; 5) предмет злочинного посягання.

Визначено типи неповнолітніх грабіжників: 1) особи, які характеризуються позитивно, вчинили грабіж уперше, як правило, під впливом інших співучасників (в тому числі, дорослих підбурювачів) (21,5 % вивчених кримінальних проваджень); 2) особи, які вчинили грабіж уперше, однак їх поведінка та моральне обличчя не є бездоганними, схильні до вживання спиртних напоїв або наркотичних (токсичних) речовин (47,3 %); 3) особи із загальною моральною деформацією, які раніше вчиняли різноманітні правопорушення, характеризуються негативно, як правило, вихідці з неблагополучних сімей (17,7 %); 4) особи, поведінка яких має стійкий антисоціальний характер та соціальна позиція яких носить чітко виражений криміногенний характер (учасники злочинних груп, раніше судимі тощо) (13,1 %).

Грабежі, які вчиняють неповнолітні, за способом учинення можна розділити на дві групи: а) без попередньої підготовки (65,0 % вивчених кримінальних проваджень); б) за попередньою підготовкою (35,0 %).

За характером насильства, яке може застосовуватись до потерпілих, способи вчинення грабежів неповнолітніми можливо класифікувати на такі основні групи: 1) без застосування фізичного або психічного насильства

(зривання з потерпілих головних уборів, прикрас тощо) (36,3 % вивчених кримінальних проваджень); 2) із застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих (виривання з рук потерпілих речей або предметів (мобільних телефонів, гаманців, сумочок, пакетів тощо) із заподіянням при цьому ударів та побоїв, що не мають наслідком короткочасного розладу здоров'я) (32,5 %); 3) шляхом застосування психічного насильства, тобто погрози застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих (залякування потерпілих нанесенням тілесних пошкоджень, побоїв, ударів тощо) (31,2 %).

Вивчення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, засвідчило, що під час оглядів місць подій у 31,3 % випадків виявляються сліди-відображення; у 26,3 % – залишені об'єкти (предмети); у 7,5 % – сліди біологічного походження; у 11,3 % – мікросліди; у 27,5 % – інші види слідів. Виявленими слідами-відображеннями у 28,8 % випадків були сліди пальців і долонь рук; у 8,8 % – рукавичок; у 23,8 % – взуття; у 10,0 % – зубів; у 7,5 % – нігтів; у 6,3 % – сліди використання інструментів, знарядь та підручних засобів.

Визначено наступні категорії осіб, які є джерелами ідеальних слідів: 1) підозрювані; 2) потерпілі; 3) свідки-очевидці, які знаходились разом з потерпілим в момент учинення грабежу (друзі, знайомі); 4) свідки-очевидці, які знаходились разом із злочинцем та зникли разом з ним або залишились на місці вчинення правопорушення з тієї причини, що вони не знали про наміри правопорушника і не перебували з ним у змові; 5) інші свідки.

Доповнена класифікація О. В. Сіренка потерпілих від грабежів, учинених неповнолітніми: 1) потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей: особи, які через свій вік не спроможні чинити належний опір і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця (особи похилого віку, неповнолітні); 2) потерпілі за статевою ознакою: особи жіночої статі, які також за своїми фізичними особливостями не спроможні чинити активну протидію злочинцю; 3) особи, соціальні ролі і статус яких містять

підвищений ризик стати потерпілим від грабежу: водії таксі, інкасатори, касири та продавці нічних магазинів, охоронці тощо; 4) потерпілі внаслідок власної провокуючої або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельний зовнішній вигляд, надмірна довірливість до малознайомих осіб; 5) потерпілі, спосіб життя який не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів, розпусний спосіб життя тощо; 6) потерпілі на побутовому ґрунті: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення грабежу і внаслідок конфліктної ситуації, яка складалась, стали його жертвою; 7) випадкові (ситуативні) потерпілі.

Предмет злочинного посягання може слугувати «провокуючим» фактором, в результаті якого у неповнолітнього правопорушника формується мотив та умисел на вчинення кримінального правопорушення, що відрізняє цей вид корисливо-насильницьких посягань від аналогічних, які учиняються дорослими особами.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

2.1. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування

Змістовна сторона діяльності слідчого під час виконання конкретних дій зі збирання і дослідження доказів в кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, зводиться до вміння чітко визначити – в якій послідовності здійснювати слідчі (розшукові) дії, які тактичні прийоми при цьому застосовувати, які обставини необхідно враховувати коли підозрюваним є неповнолітня особа, підліток. Так, згідно зі ст. 484 КПК України, під час кримінального провадження щодо неповнолітнього слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та інші особи, які беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [147, с. 256].

Необхідно мати на увазі, що, на відміну від деяких інших злочинів, грабіж має одномоментний характер [280, с. 398], тому якість кримінального провадження щодо злочинів цієї категорії залежить, насамперед, від того, чи зумів слідчий в повному обсязі використати здобуту на початку розслідування інформацію, а також від його вміння працювати з матеріалами, що можуть мати доказове значення.

Своєчасне та правильне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій має при розслідуванні грабежів вирішальне значення, оскільки їх проведення дозволяє отримати вихідні дані, необхідні для

визначення напрямів розслідування, тобто для висунення слідчих версій щодо змісту події злочину та осіб, які його вчинили, а також для проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення винних та розшук викраденого майна [58, с. 24].

Під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, слідчому на початковому етапі необхідно встановити:

- місце і час учинення кримінального правопорушення;
- осіб, причетних до його вчинення;
- наявність очевидців злочинного діяння;
- у чому проявилось насильство;
- хто є потерпілим, чи спричинені йому тілесні ушкодження, ступінь їх тяжкості, стан здоров'я;
- що викрадено, його вартість, кому належить майно;
- де знаходиться викрадене;
- причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [280, с. 398].

Встановлення вказаних обставин має суттєве значення для подальшого розслідування грабежів, оскільки дозволяє визначити напрями розслідування та оптимізувати діяльність слідчого. Необхідно також відмітити і те, що важливе значення для своєчасного розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, грабежів, учинених неповнолітніми, має знання слідчим криміналістичної характеристики цих злочинів та вміле використання доказової інформації.

Початковий етап розслідування зумовлений різноманітними слідчими ситуаціями, які потребують індивідуального підходу до оцінки їх особливостей та визначення завдань розслідування [164, с. 45]. Однак, передбачити та розробити наукові рекомендації на кожну конкретну слідчу ситуацію неможливо. Тому, як показує аналіз слідчої практики, підвищенню ефективності розслідування злочинів сприяє виокремлення в методиках розслідування окремих видів і груп злочинів типових слідчих ситуацій і

розробка відповідних їм правил роботи слідчого щодо розслідування злочинів.

У криміналістичній літературі зазначається, що зміст роботи слідчого щодо розслідування грабежів залежить від ситуації, яка склалася на початковому етапі: від часового проміжку між учиненням кримінального правопорушення та моментом отримання інформації про нього, від характеру і повноти інформації щодо особи підозрюваного [126, с. 33, 34]. Разом з тим, питання класифікації слідчих ситуацій під час розслідування злочинів зазначеної категорії залишається відкритим.

Погляди вчених-криміналістів щодо поняття слідчої ситуації, як вказує А. Лісова, можна поділити на чотири великі групи [164, с. 46]. На думку деяких науковців, слідча ситуація – це різноманітні зовнішні умови, обстановка, в якій протікає процес доказування, здійснюється розслідування [21, с. 630; 46, с. 158, 159]. Друга група вчених акцентує увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі [60, с. 173; 240, с. 53]. Треті обмежуються вказівкою на сукупність даних, якими володіє слідчий, про обставини розслідуваної події, і які впливають на прийняті ним рішення [125, с. 244; 222, с. 138]. Четверта група дотримується думки, що слідча ситуація – це сукупність обставин, що характеризують стан розслідування у певний його момент [119, с. 48; 39, с. 31].

Практична реалізація вчення про слідчу ситуацію здійснюється через типові слідчі ситуації, що представляють собою “результат наукового узагальнення слідчої практики”. Вирізнення типових слідчих ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів необхідні для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, вибору комплексу та черговості слідчих (розшукових) дій [217, с. 118].

Типові слідчі ситуації мають загальний характер і межі, що повторюються. Вони є результатом узагальнення слідчої практики. Тому «типова слідча ситуація» як висока міра наукової абстракції має велике теоретичне і методичне значення для розробки багатьох питань криміналістики [23, с. 62].

В. К. Гавло виокремив такі основні положення типової слідчої ситуації, враховувати, які необхідно при її практичному застосуванні, у тому числі при висуненні версій і орієнтуванні в обстановці розслідування:

1. Типова слідча ситуація – це наукове поняття відносно прояву загальних меж ходу і стану розслідування до визначеного його моменту.

2. Вона є найбільш вірогідною, зразковою для заданих умов обстановкою розслідування.

3. В основі типової слідчої ситуації знаходяться інформаційні дані, зорієнтовані на загальні межі криміналістичної характеристики окремих видів (груп) злочинів і умови їх розслідування.

4. Типова ситуація має «свій» закономірний набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких індивідуалізує її, робить стійкою, фіксованою на даний момент розслідування, що дозволяє групувати ситуації за різними, раніше названими, положеннями [52, с. 243, 244].

Погоджуючись з позицією В. К. Гавло, відмітимо, що типова слідча ситуація характеризується комплексом своїх істотних узагальнених ознак, які відрізняють її від конкретної ситуації.

Складовими елементами типових слідчих ситуацій в методиці розслідування грабежів, на думку Н. К. Кузьменка, є: обставини, які характеризують час учинення кримінального правопорушення та час, який пройшов з моменту його вчинення до отримання повідомлення органами розслідування; відомості про місце вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; обставини, які характеризують вид кримінального правопорушення;

інформація щодо особи злочинця; обставини, які характеризують особу потерпілого, його відношення до вчиненого та злочинця [149, с. 53–62].

Класифікація слідчих ситуацій, запропонована науковцем, нараховує дванадцять груп та сорок один вид типових слідчих ситуацій. Всі слідчі ситуації він поділяє на групи, а останні – на види. Така деталізація, беззаперечно, заслуговує на увагу, однак, на нашу думку, через свою складність, навряд чи сприятиме удосконаленню практики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми.

Так, Н. К. Кузьменко слідчі ситуації, які виникають під час розслідування грабежів, поділив на такі групи: типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують наявність суб'єкта злочину (сім видів ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, які характеризують відношення суб'єкта злочину до факту вчинення злочину (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які відносяться до характеристики виду злочину (два види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують спосіб учинення злочину (два види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за іншими обставинами (п'ять видів ситуацій); типові слідчі ситуації, які відрізняються наявністю потерпілого (два види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені характером показань потерпілого (п'ять видів ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені ступенем віктимності потерпілого (чотири види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені відносинами між потерпілим та злочинцем (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують місце вчинення злочину (три види ситуацій); типові слідчі ситуації за обставинами, які характеризують час, який пройшов з моменту вчинення злочину до моменту повідомлення до органів розслідування (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені збереженням або зміною обстановки на місці вчинення злочину до отримання відомостей щодо вчинення злочину органами розслідування (два види ситуацій) [149, с. 77–95].

За такого поділу, як зазначає В. Куклін, головне в розслідуванні знаходиться в одній площині з другорядним, загальне – з окремим [151, с. 26].

На противагу Н. К. Кузьменку, інші науковці (А. Я. Целищев та О. Г. Філіпов) виділяють три типові слідчі ситуації, які, на їх думку, характерні для початкового етапу розслідування грабежів:

- 1) злочинець затриманий на місці вчинення злочину;
- 2) злочинець зник з місця вчинення злочину, однак у слідчого є достовірна інформація щодо особи підозрюваного;
- 3) інформація щодо особи (осіб), яка вчинила грабiж, повністю відсутня або незначна [221, с. 38].

В. П. Лавров типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування корисливих, насильницьких злочинів називає наступні:

- 1) правопорушник затриманий на місці вчинення злочину або одразу після його вчинення;
- 2) правопорушника затримано під час реалізації викраденого майна;
- 3) особа правопорушника встановлена, але його місцеперебування не відоме;
- 4) затримана особа, яка збувала викрадене майно, якій відомий правопорушник;
- 5) особа правопорушника не встановлена, але про нього є деякі відомості (зовнішність, одяг, прізвисько, місця проведення дозвілля тощо);
- б) особа правопорушника не встановлена і про нього немає ніяких відомостей [156, с. 456–459].

Підтримуючи позиції зазначених авторів, вважаємо, що наведені ситуації повинні бути уточнені з урахуванням специфіки грабежу та за умови його учинення неповнолітніми.

Є. Д. Лук'янчиков виділяє (залежно від особливостей отримання, повноти і характеру інформації, яка міститься в первинних матеріалах) такі

типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, учинених неповнолітніми:

1) обстановка місця вчинення кримінального правопорушення, інформація, яка міститься в матеріальних слідах, вказує на вчинення його неповнолітньою особою;

2) потерпілі та свідки стверджують, що суспільно небезпечне діяння вчинене неповнолітнім. В одних випадках вони прямо вказують на конкретну особу, в інших – роблять висновок, виходячи із зовнішнього вигляду та поведінки правопорушника;

3) неповнолітній підозрюваний затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення або з'явився з повинною [167, с. 13].

Відмінною рисою першої типової слідчої ситуації є її невизначеність та вірогідний характер [167, с. 13]. Як зазначає з цього приводу В. І. Куліков, встановлення можливості вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім є непростю справою. За несприятливих ситуацій розслідування така задача може бути звужена до необхідності встановлення хоча б найменших ознак прояву якостей правопорушника, що дозволить слідчому залучити до розслідування осіб, які спеціалізуються на справах такої категорії [154, с. 25].

Як стверджує К. С. Крамська, існують факти-ознаки, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми: 1) обстановка місця кримінального правопорушення, сліди та інші докази свідчать про його вчинення групою неповнолітніх або групою за участю неповнолітніх; 2) потерпілі або свідки знають вік правопорушників; 3) потерпілі або свідки не знають точний вік правопорушників, однак за зовнішніми ознаками або поведінкою, скоріш за все, вони є неповнолітніми [116, с. 192].

Про вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми можуть свідчити наступні результати аналізу матеріальних джерел інформації на місці вчинення грабежу: 1) особливості різноманітних слідів рук та взуття;

2) сліди зубів; 3) залишені речі – розмір, фасон, характер зношеності; 4) предмети злочинного посягання (молодіжні речі, а також викрадення більш дешевих речей і залишення дорожчих); 5) ознаки наслідування персонажам детективних книг і фільмів (залишення на місці події підписів, лозунгів, записок і т.д.); 6) непослідовність, нелогічність дій; 7) кількість, габарити і вага викраденого майна; 8) прояви агресії, цинізму, жорстокості [167, с. 14].

Зазначимо, що кожна з розглянутих ознак не може розглядатися як прямий доказ причетності до вчинення злочинного діяння, зокрема грабежу, неповнолітнім, однак послідовний і виважений аналіз наявної сукупності може засвідчити вчинення конкретного злочину такою особою, тим самим звузивши напрями розслідування.

Друга типова ситуація, яка складається на початковому етапі розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, характеризується більш широкою інформаційною базою для побудови версій та визначення напрямів розслідування. Інформація, яка отримана з матеріальних слідів, залишених на місці події, доповнюється відомостями, які надходять від потерпілого, свідків-очевидців.

Якщо є інформація що злочин учинено неповнолітнім (групою неповнолітніх), то процес розслідування повинен здійснюватися у таких напрямках:

1. Виявлення на території, де було вчинено злочин, груп неповнолітніх та встановлення реальних мотивів їх об'єднання і направленості дій.

2. Встановлення підлітків, у яких після вчинення кримінального правопорушення, яке розслідується, з'явилися грошові кошти або цінні, престижні речі.

3. Встановлення осіб, яким відомі обставини вчиненого кримінального правопорушення [167, с. 16].

Щодо стосується першого напрямку, то, як показує практика, значну кількість кримінальних правопорушень неповнолітні вчиняють в районі

свого проживання або неподалік від нього (62,5 % вивчених кримінальних проваджень) (Додаток Б). Тому, з метою своєчасного отримання необхідної інформації, потрібно негайно поінформувати працівників територіального та найближчих органів поліції. Відомостями щодо таких груп (об'єднань) неповнолітніх можуть володіти також працівники відповідних підрозділів Департаменту превентивної діяльності Національної поліції. Тому швидке їх інформування щодо вчинення конкретного грабежу може сприяти отриманню важливих відомостей щодо особи злочинця та прискорити розслідування.

Другий напрям потребує спрямування зусиль правоохоронних органів на виявлення неповнолітніх осіб, у яких з'явилися грошові кошти, цінні предмети, речі, а також можливих місць збуту викраденого. Для цього на облік беруть викрадене майно та доводять до відома працівників відповідних територіальних органів поліції про його ознаки [167, с. 16]. Крім того, в таких випадках можливим та доцільним є використання допомоги громадськості.

Третій напрям розслідування спрямований на виявлення осіб, яким відомі обставини вчиненого грабежу. Такими особами можуть бути мешканці сусідніх квартир чи найближчих будинків, які могли б бачити з вікон момент учинення протиправного діяння, або знаходитись поряд; працівники громадського транспорту, які проїжджали в цей час місце події; працівники магазинів, кіосків чи інших підприємств, установ, які знаходяться поряд.

Третя типова ситуація характеризується відносною визначеністю інформації про особу, яка вчинила грабіж. Неповнолітній затриманий на місці вчинення протиправного діяння або з'явився до правоохоронного органу з повинною [167, с. 17]. Необхідно наголосити, що у цих випадках, поряд із затриманням підозрюваного, основні заходи повинні спрямовуватись на фіксацію слідів кримінального правопорушення та вивчення особи неповнолітнього підозрюваного, для чого слід провести огляд місця події, допити неповнолітнього підозрюваного, свідків-очевидців

суспільно небезпечного діяння, а також осіб, як яким відомі обставини життя та виховання підлітка.

На думку К. С. Крамської, типовими вихідними слідчими ситуаціями у кримінальних провадженнях про грабежі, вчиненими групами неповнолітніх, є:

1) особи, які вчинили грабіж, не встановлені, достовірною вербальною і матеріальною інформацією щодо них та місце їх перебування відсутня, однак наявні факти-ознаки, які вказують, що кримінальне правопорушення вчинено ними;

2) особи, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, не затримані, але наявна значима інформація про їх прикмети або перебування;

3) хоча б один неповнолітній правопорушник або декілька учасників злочинної групи затримані на місці вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його вчинення, але весь склад злочинної групи, а також місце переховування викраденого майна або його частини не встановлені;

4) неповнолітні, підозрювані у вчиненні кримінального правопорушення, затримані одразу після його вчинення, однак викрадене майно не вилучене, або знаряддя вчинення злочину не виявлене;

5) неповнолітні правопорушники відомі, але переховуються і місце їх перебування не встановлене;

б) всі учасники злочинної групи затримані, повністю визнають свою вину у вчиненні грабежу, у них вилучене викрадене майно або знаряддя, яке використовувалось при вчиненні цього злочину [116, с. 191].

Враховуючи те, що типізація слідчих ситуацій вимагає узагальнення найбільш характерних рис, притаманних конкретним випадкам, що виникають на різноманітних етапах розслідування, а також задля уникнення надмірної деталізації, вважаємо, що оптимально доцільним буде обрати критерієм типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування

грабежів, учинених неповнолітніми, обсяг та зміст інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Так, на наш погляд, за вказаним критерієм слідчі ситуації можна розподілити на три групи (Додаток Б):

1. Особа, яка намагалася вчинити грабіж, затримана на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення (вивчення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, показав, що така ситуація зустрічалася у 20,6 % випадків розслідування цих злочинів).

2. Затриманий лише один співучасник грабежу, про іншого (інших) наявні або лише окремі відомості або відомості відсутні взагалі (18,8 % випадків).

3. Особа, яка вчинила грабіж, не затримана, але про неї є певні відомості (34,4 %).

4. Відсутні будь-які відомості про особу, яка вчинила грабіж (26,2 %).

На підставі оцінки кожної з перерахованих слідчих ситуацій висуваються конкретні версії, які певним чином пояснюють факт, що цікавить слідчого. Вони допомагають намітити обставини, які необхідно з'ясувати, а також виключити факти, які не мають значення для розслідування.

В першій слідчій ситуації основні напрями розслідування повинні бути орієнтовані на виявлення, збір і фіксацію доказів кримінального правопорушення, адже в умовах дефіциту часу та суперечливості інформації, що супроводжує початковий етап розслідування від отримання первинних даних стосовно вчиненого злочину залежить успішність його розслідування [223, с. 64].

Типовий перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій та інших заходів при цьому охоплює:

1. Затримання неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення.

2. Огляд речей затриманого. Одразу після затримання неповнолітнього, необхідно провести огляд речей, які знаходяться при ньому, та тимчасово вилучити ті предмети, що мають значення для кримінального провадження. До таких предметів відноситься майно, викрадене у потерпілого, та інші речі, вилучені з обігу.

3. Проведення освідування затриманого з метою встановлення алкогольного чи наркотичного сп'яніння, виявлення тілесних ушкоджень, особливих прикмет.

4. Огляд місця події.

5. Допит підозрюваного.

6. Допит потерпілого.

7. Встановлення та допит свідків грабежу.

8. У випадку вчинення грабежу із застосуванням насильства, призначення необхідних експертиз (судово-медичної, криміналістичних та інших).

9. Проведення обшуків за місцем проживання затриманого та в інших необхідних місцях.

10. Перевірка затриманого на причетність до інших нерозкритих злочинів та встановлення його злочинних зв'язків, можливих місць збуту викраденого.

Черговість проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів визначається слідчим залежно від обстановки, яка склалася, та може відрізнитися від наведеної нами.

Розглядаючи інші слідчі ситуації, які є більш розповсюдженими, але менш сприятливими для розслідування, ніж перша, можемо виділити основне завдання, яке потрібно вирішити на початковому етапі розслідування – це встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Основними заходами, спрямованими на встановлення неповнолітніх, які вчинили грабіж, є:

1. Огляд місця події та обстеження місцевості в районі вчинення злочину з метою виявлення залишених злочинцями слідів, знарядь кримінального правопорушення, особистих речей, викраденого майна. При виявленні таких предметів потрібно провести їх огляд та забезпечити збереження можливої слідової інформації (відбитків пальців рук, мікрочастинок тощо).

2. Допит потерпілих. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії дозволяє отримати найбільшу кількість відомостей, які зможуть бути використані при визначенні подальших напрямів розслідування. Саме тому її потрібно проводити невідкладно та якісно, намагаючись висвітлити максимальну кількість інформації.

3. Встановлення та допит свідків, в тому числі і очевидців кримінального правопорушення. Ці дії є першочерговими і повинні бути проведені невідкладно. Залежно від особливостей розслідуваної події визначається і коло свідків, яких необхідно встановити.

Так, у випадку вчинення грабежу на відкритій місцевості допитуються громадяни, які проживають або працюють поблизу місця вчинення злочину, особи, які могли перебувати на шляхах можливого переміщення злочинця до місця події та від нього, а також працівники торгівельних та інших закладів, розташованих поблизу місця події. Суттєву інформацію (встановлення свідків вчиненого кримінального правопорушення, отримання відомостей, що можуть бути використані як докази) можна отримати за результатами поквартирного чи подвірного обходу, який слід проводити якнайшвидше після отримання інформації про злочин, але при цьому потрібно мати на увазі, що на даний час існує тенденція громадян до небажання потрапляти в поле зору правоохоронних органів навіть як свідки.

Під час розслідування грабежів у житлових приміщеннях слід виявляти свідків, насамперед, серед мешканців будинку, де була вчинена крадіжка (з числа пенсіонерів, домашніх господарів, учнів). При розслідуванні грабежів,

учинених в приміщеннях установ чи організацій свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт [5, с. 97].

Загалом, результатом допитів свідків є отримання прикмет підозрюваних, встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Однак, в будь-якому випадку, інформація, отримана від свідків, вимагає подальшої її перевірки та закріплення шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій.

4. Створення зі слів потерпілого чи інших осіб, які бачили злочинця, його композиційного портрету для проведення подальших розшукових дій. Крім того, важливо продемонструвати потерпілому чи свідкам фотокартки осіб, які перебувають в поліції на різноманітних обліках. Найчастіше з цією метою доцільно використовувати можливості Інтегрованої інформаційно-пошукової системи [209], здійснивши вибірку фотокарток за допомогою відомих пошукових реквізитів (наприклад, приблизний вік, зріст, тіло будова, наявність татуювань), а також пред'явивши фотокартки осіб, раніше судимих, насамперед за кримінальні правопорушення, аналогічні вчиненому, звільнених від кримінальної відповідальності або відносно яких застосовані види покарання, не пов'язані з позбавленням волі; наркоманів, дітей-правопорушників тощо.

5. Встановлення наявності камер відеоспостереження на місці події та поблизу нього й тимчасове вилучення відеозапису, на якому зафіксовано момент вчинення кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила. Даний відеозапис надасть достовірні відомості про зовнішність злочинця, а також в подальшому носитиме вагомий доказовий характер.

6. Орієнтування особового складу органу поліції на території обслуговування якого вчинене кримінальне правопорушення (зокрема, працівників патрульної поліції), суміжних територіальних органів поліції, громадськості про характер, час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення, ознаки викраденого майна та про інші відомості, що мають

значення для встановлення і розшуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Також (у разі наявності) необхідно надати композиційний портрет правопорушника або ж роздруківку із запису камер відеоспостереження [101, с. 109–114].

Проведення зазначених заходів значно розширює обсяг інформації про вчинене протиправне діяння, що, у свою чергу, дозволяє, конкретизувати висунуті раніше версії щодо осіб та обставин його вчинення, а також звзити напрями розслідування.

Після того, як особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлено, вживаються заходи, спрямовані на її затримання. В подальшому необхідно провести комплекс дій, зазначених при розгляді першої слідчої ситуації.

Слід зазначити, що залежно від специфіки слідчої ситуації застосування наведених рекомендацій може виявитись недостатнім. Тоді необхідно провести інші слідчі (розшукові) дії та інші заходи, обрані слідчим залежно від конкретної ситуації виходячи із власного досвіду та інтуїції [65, с. 156].

Отже, важливим моментом початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 186 КК України, які вчиняються неповнолітніми, є необхідність ретельної підготовки та правильного вибору моменту проведення слідчих (розшукових) дій. Їх вибір і послідовність проведення визначаються слідчою ситуацією, яка склалася в конкретній обстановці.

2.2. Типові слідчі версії та планування розслідування

Успішне розслідування будь-якого кримінального правопорушення, зокрема грабежу, вчиненого неповнолітнім, зумовлено обґрунтованим висуненням та умілою перевіркою найбільш ймовірних версій про обставини його вчинення [140, с. 496]. За їх допомогою встановлюються обставини, які

підлягають доказуванню, а також виключаються факти, що не мають суттєвого значення для розслідування. Залежно від змісту та повноти вихідної інформації, яка наявна на початку розслідування, а також від характеру версій, слідчий визначає, які і в якій послідовності проводити слідчі (розшукові) дії.

Висунення слідчих версій завжди зумовлено видом кримінального правопорушення, способами його вчинення та інформацією, яка виявляється на початковому етапі розслідування. Незважаючи на логічну складність побудови, безліч шляхів формування, версія залежить від усього комплексу обставин, що сприяють її зародженню. Характер висунутих версій, а це, насамперед, версії про подію злочину і особу злочинця, найбільше тяжіє до виду або різновиду злочину [223, с. 25].

З урахуванням різноманітних підходів до визначення поняття версії, її сутність зводиться до наступного: версія – це обґрунтоване припущення про подію злочину та осіб, які його вчинили [157, с. 56].

Криміналістична версія, як стверджує Ю. М. Чорноус, повинна відповідати ряду ознак: бути реальною; можливою для перевірки; обґрунтованою встановленими фактами; відносно простою, із чіткою та однозначною формулою; мати відношення до більш широкого кола фактів, що встановлюються в процесі розслідування кримінального правопорушення [140, с. 311].

Пізнавальна роль слідчої версії, як зазначає І. Ф. Пантелеєв, полягає не лише у тому, що вона спроможна пояснити вже відомі слідчому обставини вчиненого злочину, а також в тому, що за її допомогою з'ясовуються нові обставини та факти, які не були відомі слідчому на момент її висунення [123, с. 50]. Однак, не слід забувати про те, що нові факти, які встановлені після висунення слідчої версії можуть бути обумовлені іншими закономірностями (причинами), які не охоплюються цією версією. Так, під час перевірки версії про винність гр. Л. у вчиненні грабежу, було встановлено, що останнім часом у нього з'явилися грошові кошти. Під час перевірки цієї версії інформація

підтвердилась: витрати гр. Л. значно перевищували його заробіток. Однак, як було встановлено згодом, гр. Л. отримав спадок після смерті свого дядька [123, с. 51].

У загальній класифікації версій викликають інтерес версії, що називаються типовими. Маючи абстрактний характер як деяке узагальнення слідчої практики, типова версія виконує орієнтуючу функцію [223, с. 26]. Використання систем типових версій, як зазначають О. Н. Колесниченко та Г. А. Матусовський, вносить у розслідування елемент точності, повноти розслідування, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати підходящі під конкретний випадок з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити та перспективно намітити всі можливі основні напрями розслідування [105, с. 10].

На думку М. О. Селіванова та Л. Г. Відонова, типова слідча версія представляє собою засноване на спостереженнях умовне міркування, яке виражає вірогідний зв'язок між певними видами елементів криміналістичної характеристики злочинів [239, с. 5, 6].

Г. А. Матусовський типову слідчу версію визначив як припущення, побудоване на основі аналізу однотипних ситуацій, спільності певних необхідних явищ та зв'язків. На його думку, типові версії являють собою результат наукового узагальнення практики, який відбиває особливості розслідування злочинів з урахуванням криміналістичної характеристики. Особливого значення такі версії набувають у випадках, коли доводиться оперувати в ситуаціях з недостатньо повною інформацією, характерних для початку розслідування [175, с. 40].

Найбільш чітке поняття типової версії запропонував Р. С. Белкін, який визначив її як характерне для даної ситуації з погляду відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (оперативно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи події в цілому. На його думку, типові версії мають дуже обмежене

пізнавальне значення, оскільки вони, базуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки саме загальне пояснення події, ще недостатнє для успішного завершення розслідування. Тому типова версія конкретизується у процесі доказування в міру накопичення слідчим необхідної інформації [22, с. 29, 30].

Отже, типову версію можливо визначити як загальне припущення про подію злочину, приблизне пояснення фактів, які необхідно встановити під час його розслідування.

Враховуючи теоретичні положення криміналістики щодо слідчих версій, на нашу думку, система типових слідчих версій у кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, повинна містити два структурних рівні:

а) загальні версії як припущення щодо події кримінального правопорушення в цілому або окремих елементів його складу;

б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних, допоміжних) обставин учиненого кримінального правопорушення.

Типовими загальними версіями при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, є такі:

- 1) був учинений грабіж;
- 2) відбулася незлочинна подія;
- 3) мало місце інсценування грабежу;
- 4) у даному випадку вчинено не грабіж, а інший злочин проти власності.

При розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, найбільшої уваги заслуговують окремі версії, що стосуються особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. В цьому випадку висування версій спрямоване на визначення кола осіб, серед яких необхідно шукати винних, а також їх вікових, статевих ознак тощо.

Конкретизація версій про осіб, причетних до вчинення грабежу, визначається характером і обсягом відомостей, що є у розпорядженні слідчого. Незалежно від повноти і якості цих відомостей слідчий повинен ретельно їх проаналізувати, та, на основі типових версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на їх перевірку [140, с. 497].

Аналіз наукових джерел та практики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, дозволив нам визначити перелік типових окремих версій пов'язаних з особою ймовірного злочинця, висуненню та перевірці яких, слідчим, на нашу думку, необхідно приділити особливу увагу:

а) про зв'язок злочинця з потерпілим, його рідними, близьким оточенням (знайомими або сусідами), які знали про наявність у нього цінностей або майна, яке було викрадене:

– грабіж учинений неповнолітнім з оточення потерпілого;

– грабіж учинений стороннім неповнолітнім, але при сприянні осіб з оточення потерпілого;

– грабіж учинено стороннім неповнолітнім і без сприяння осіб з оточення потерпілого;

б) про наявність у зловмисників попереднього злочинного досвіду:

– грабіж учинено неповнолітнім, який не має досвіду вчинення подібних злочинів;

– грабіж учинено неповнолітнім, який раніше притягувався до відповідальності за аналогічні злочини (в тому числі, крадіжки, розбої, вимагання тощо);

– грабіж учинено неповнолітнім, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, але вже вчиняв аналогічні злочини (в тому числі, крадіжки, розбої, вимагання тощо);

в) про мотив та мету вчинення злочину:

– грабіж учинено з корисливих або інших мотивів (з помсти, хуліганських спонукань тощо);

– учинено не грабіж, а інший злочин (метою нападу було завдання тілесних ушкоджень потерпілому або хуліганство);

г) про наявність співучасників:

– грабіж учинено однією особою (неповнолітнім);

– грабіж учинено декількома особами без попередньої змови (в якій хоча б одна особа є неповнолітньою);

– грабіж учинено за попередньою змовою групою осіб (в якій хоча б одна особа є неповнолітньою);

– грабіж учинено організованою групою (в якій хоча б одна особа є неповнолітньою).

Що стосується версії про вчинення грабежу неповнолітнім, який може бути з числа оточення потерпілого, можна запропонувати наступні типові версії:

а) проживання в одному районі;

б) спільне місце роботи або навчання;

в) загальні інтереси або заняття;

г) земляцтво (вихідці з одного населеного пункту, району тощо);

д) колишні злочинні зв'язки;

е) спільне проведення вільного часу (спільні місця проведення дозвілля – ресторани, кафе, нічні клуби тощо).

При висуненні і побудові слідчих версій про особу, винну у вчиненні грабежу, необхідно враховувати, що вищеназваний перелік версій може бути доповнений з урахуванням конкретних обставин кримінального правопорушення та сформованої під час його розслідування слідчої ситуації. У таких випадках необхідно розглядати всі можливі та вірогідні припущення про осіб, причетних до вчинення протиправного діяння.

У процесі перевірки висунутих версій, з метою більш точного визначення кола осіб, які можуть бути причетними до вчинення грабежу, ретельного аналізу вимагають показання потерпілого та свідків, речові докази, вилучені з місця вчинення злочину, а також фактори, які

обумовлюють вибір злочинцями конкретного способу вчинення протиправного діяння. Береться також до уваги їх поведінка під час учинення злочину, характер викраденого майна [140, с. 497]. Під час аналізу версії слідчий спочатку оцінює сукупність встановлених фактів, а потім можливу причину. Враховуючи те, що реальна причина є невідомою, закономірно висувуються версії, які конкурують між собою до моменту встановлення об'єктивної істини.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, дозволило нам виділити слідчі версії про особу ймовірного злочинця, які були висунуті на початковому етапі і знайшли своє підтвердження в ході подальшого розслідування (Додаток Б):

1) злочин учинений конкретною особою (особами) (23,8 % кримінальних проваджень);

2) злочин учинений особою із числа зв'язків потерпілого (6,3 %);

3) злочин учинений особою, яка збувала викрадене майно або кимось із кола її зв'язків (13,1 %);

4) злочин учинений особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за аналогічні діяння або суміжні правопорушення та перебуває на відповідному обліку (21,9 %);

5) злочин учинений раніше не судимою особою, яка раніше аналогічним способом учиняла грабежі (12,5 %);

6) злочин учинений особою без визначеного місця проживання та (або) яка зловживає алкогольними напоями чи є наркоманом (13,8 %);

7) злочин учинений «гастролером» (8,6 %).

Говорячи про роль версії у розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, необхідно зазначити, що вона тісно пов'язана з плануванням. Роль версії стосовно плану розслідування, як стверджує В. Ю. Шепітько, є визначальною, оскільки версія є тим напрямом розслідування, що зумовлює побудову в плані комплексу слідчих, розшукових, організаційних заходів, здійснюваних з метою її перевірки [223,

с. 24]. Тобто, планування та побудова версій існують не відокремлено одне від одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку.

В основу планування можуть бути покладені як загальні типові, так і окремі версії. Вибір підстав планування залежить від кількості висунутих версій і виявлених злочинних епізодів, слідчої ситуації, що склалася та інших факторів об'єктивного характеру.

Серед вивчених нами кримінальних проваджень досліджуваної категорії, лише в 67,5 % випадків були складені та відповідним чином оформлені плани розслідування, а хід розслідування, в свою чергу, відповідав основним вимогам планування (Додаток Б). В таких випадках слідчі (розшукові) дії проводились з урахуванням послідовності перевірки слідчих версій, а в матеріалах кримінального провадження відображались відомості щодо їх перевірки.

Нажаль, як показують результати нашого дослідження, лише 43,3 % слідчих вважають обов'язковим та доцільним складання письмового плану розслідування, 15,8 % опитаних слідчих убачають необхідність його складання лише в деяких випадках, 28,3 % – взагалі не вважають за необхідне його складання, а 12,6 % – не змогли відповісти на поставлене питання (Додаток А).

На наше переконання, правильно організоване планування дає можливість проводити розслідування цілеспрямовано, дозволяє визначити його напрями, а також закінчити слідство в установлені законом строки. Разом з тим, планування дисциплінує слідчого, забезпечує повноту та об'єктивність розслідування, сприяє ефективному використанню слідчим часу, сил і витрат. Планування, як стверджує О. М. Ларін, слугує засобом самоконтролю слідчого за своєю роботою та її результатами [159, с. 48].

Значення планування при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, визначається важливістю завдань, які можуть бути вирішені з його допомогою. До завдань планування належать:

- 1) визначення правильних шляхів розслідування злочинів;

- 2) забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування;
- 3) своєчасне застосування науково-технічних і тактичних прийомів криміналістики з урахуванням особливостей кожного кримінального провадження;
- 4) забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій при розслідуванні;
- 5) сприяння економії сил і засобів слідчого апарату, швидкість розслідування [222, с. 22].

Планування розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, здійснюється з дотриманням загальних вимог та принципів. До них відносять: законність, індивідуальність, динамічність, реальність та конкретність [140, с. 319]. Так, наприклад, реалізуючи принцип конкретності планування, слідчий визначає послідовність і термін виконання окремих слідчих (розшукових) дій за тією логічною послідовністю, яку визначає конкретна слідча версія, а також факти процесуального, тактичного та іншого характеру, які закономірно впливають з особливостей конкретного кримінального провадження.

Особливу роль у процесі планування розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, відіграє вміння правильно оцінити слідчу ситуацію, на основі якої слідчий формує уявну модель вчинення досліджуваного злочинного діяння. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що криміналістична характеристика злочину, яка є його типовою моделлю, багато в чому визначає слідчу ситуацію, з якою стикається слідчий [219, с. 53]. У зв'язку з цим доречно згадати про модельний підхід до поняття слідчої ситуації, запропонований Л.Я. Драпкіним. На його думку, розслідуючи злочини, впливаючи на реальні об'єкти, проводячи практичні дії й заходи, постійно маючи справу з носіями фактичних даних, взаємодіючи з працівниками оперативних підрозділів і спеціалістами, слідчий, проте, змушений безпосередньо керуватися в процесі своєї діяльності інформаційними моделями реальної ситуації [73, с. 13].

Процес планування розслідування має певну структуру, він складається із ряду взаємопов'язаних елементів, які одночасно слугують етапами цього процесу. Такими елементами є:

- вивчення початкової інформації;
- висунення версій;
- визначення кола обставин, які необхідно встановити, а також інших завдань розслідування;
- визначення шляхів, засобів і методів розслідування;
- визначення послідовності і строків вирішення окремих завдань та виконання окремих дій;
- визначення виконавців;
- визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів проведення тих чи інших дій;
- складання письмового плану;
- коригування і розвиток плану [20, с. 38].

Найбільш логічно завершеною формою плану, як зазначає В. Ю. Шепітько, є така, що у своїй конструкції передбачає наступну схему:

- 1) версії розслідування;
- 2) обставини, що підлягають з'ясуванню;
- 3) слідчі (розшукові) дії та інші заходи;
- 4) строк виконання;
- 5) виконавець [223, с. 22].

І. М. Лузгін виділяє найбільш типові види планів розслідування: 1) за змістом: план, складений по версіях, і план, складений по епізодах; 2) за обсягом: загальний план розслідування та план проведення окремих слідчих дій; 3) за способом формування: зведені й аналітичні. У перших залежно від досліджуваних версій (епізодів) і питань міститься зведений перелік слідчих (розшукових) дій, які повинні бути проведені в кримінальному провадженні в певній тактичній послідовності й взаємозв'язку. Суть аналітичного плану полягає в послідовному відображенні в ньому всіх відомостей, отриманих з

різних джерел, вказівок на вид джерела, дат отримання відомостей і дій, які необхідно у зв'язку з цим провести; 4) за способом складання: розгорнутий план з додаванням схем, графіків і скорочений з перерахуванням усіх дій; 5) за ступенем уніфікації: уніфіковані й вільні [166, с. 123–125].

Для розслідування розглядуваної категорії злочинів важливе значення має планування початкового етапу розслідування. Даний етап характеризується необхідністю вирішення типових для більшості видів злочинів у подібній ситуації завдань:

- перевірка загальних версій про подію злочину, висунутих на підставі даних, наявних на момент прийняття рішення про початок досудового розслідування;
- з'ясування фактів, що підлягають дослідженню;
- невідкладний збір і закріплення доказів, які можуть бути втраченими, вжиття необхідних заходів для розшуку й затримання підозрюваного;
- вжиття заходів до відшкодування збитків, заподіяних злочином;
- з'ясування обставин, що сприяли вчиненню даного злочину [35, с. 337, 338].

План розслідування за своєю формою й змістом залежить від сформованої на даний момент слідчої ситуації. Так, якщо немає терміновості в проведенні першочергових заходів, то складається розгорнутий план розслідування відповідно до структури, розглянутої нами вище. Залежно від невідкладності проведення першочергових слідчих (розшукових) дій план може складатися у вигляді простого переліку необхідних заходів та їх послідовності. У кожному разі слідчий разом із представниками оперативних служб визначають черговість проведення таких дій.

Зазвичай, плани складаються в письмовій формі. До планів можуть додаватися схеми й графіки, що відображають результати розслідування.

Своєчасне і якісне планування в кримінальному провадженні дозволить забезпечити ефективну організацію й взаємодію між різними підрозділами

Національної поліції в ході розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми. Найпоширенішою та досить ефективною формою подібної взаємодії є створення слідчо-оперативної групи, про яку більш детально ми будемо вести мову в наступному підрозділі роботи.

При плануванні окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів необхідно визначати послідовність їх проведення. При цьому необхідно керуватися не тільки організаційними, але й тактичними міркуваннями. Перевага віддається проведенню дій і заходів, несвоєчасне проведення яких може призвести до знищення доказів та їх джерел. Як правило, у першу чергу проводяться ті дії, які забезпечують перевірку всіх або більшості висунутих версій, оскільки без їх проведення подальша робота у кримінальному провадженні стає безсистемною. Необхідно дотримуватися принципу одночасного і паралельного проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій або інших заходів.

Необхідно відмітити, що у випадку розслідування багатоепізодних злочинів, доцільно складати індивідуальні плани за окремими напрямками або ділянками роботи. Специфіка епізодичного планування, як зазначає В. Ю. Шепітько, полягає у побудові складної системи співвідношення і взаємозв'язків усіх епізодів розслідуваного злочину. Співвідношення має місце залежно від усіх епізодів та версії розслідування, загальної для події злочину [223, с. 22]. Це означає, що кожен період становить частину вчиненого кримінального правопорушення, а його розслідування і є етапом у розслідуванні всього злочину.

Наведемо приклад. До різних райвідділів міліції м. Донецька почали надходити заяви від місцевих мешканок про вчинення грабежів. Невідомі молоді люди відбирали у жінок сумочки, гаманці і мобільні телефони. Співробітники оперативно-пошукового сектора Донецького міського управління внутрішніх справ проаналізували ці злочини і виявили схожі ознаки в кожному з них, зокрема – схожість опису підозрюваних, елементів

їх одягу тощо. Крім того, схожі ознаки просліджувалися ще в ряді інших злочинів, зокрема, крадіжці з автомобіля, нещодавно вчиненої в центрі м. Донецька. Шляхом зламу замку дверей зловмисники викрали з автівки документи, акумулятор і відеореєстратор. Кримінальні справи за цими фактами були об'єднані в одне провадження. Для розслідування цієї складної і багатоепізодної справи було створено слідчо-оперативну групу, до якої входили, крім оперативних співробітників, чотири слідчих. Останнім доручили окремі ділянки роботи, причому кожен проводив розслідування за окремими епізодами та планував свою роботу самостійно, а їх плани узгоджувались з керівником групи. Вже через два дні слідчі провели майже всі невідкладні слідчі дії та організаційні заходи. В результаті такої чіткої організації розслідування, правильного розподілу обов'язків співробітники міліції швидко встановили підозрюваних та їх місцезнаходження. Ними виявилися односельці, жителі Великоновосілківського району, 17 і 20 років, які ніде не навчалися і не працювали. Зловмисники були успішно затримані при спробі збуту викраденого [143]. Таким чином, розслідування цих злочинів було закінчено якісно та у відносно короткий термін, чому, на нашу думку, сприяло епізодичне планування у поєднанні з чітким розподілом обов'язків членів слідчо-оперативної групи.

Підводячи підсумок викладеному, можливо зробити висновок про те, що, враховуючи специфіку грабежів, учинених неповнолітніми, необхідним є планування всього процесу розслідування злочину. З урахуванням складного та конфліктного характеру заходів, які необхідно проводити слідчому в ході розслідування даної категорії злочинів та встановлення обставин конкретного кримінального правопорушення, вважаємо доцільним та необхідним складання письмового плану.

2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, необхідна спільна, чітка, узгоджена діяльність правоохоронних органів, оскільки одних лише зусиль слідчих підрозділів не завжди достатньо для вирішення цього завдання. Відомо, що правильно організований зв'язок, своєчасний обмін інформацією, чіткий розподіл обов'язків, кінцевою метою яких є досягнення позитивного результату, дозволяє отримати його швидше і з меншими витратами сил і засобів [172, с. 231].

Питання взаємодії (координації) слідчого з іншими підрозділами розглядалися багатьма вченими-криміналістами. Зокрема, відповідні дослідження викладені в наукових роботах В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. В. Бауліна, А. Я. Дубинського, В. Д. Зеленського, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, О. Р. Михайленка, М. А. Погорецького, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, В. М. Федченка, Л. І. Щербини, В. Г. Яреми та інших вчених. Однак питання організації взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, юридичною наукою майже не висвітлювались.

Перш ніж розглядати питання організації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами на стадії досудового розслідування, необхідно визначитись з етимологічною характеристикою зазначеного поняття. Як стверджують Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал, М. С. Цуцкїрїдзе, взаємодія є складним видом діяльності, правильне визначення якого має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення, оскільки дає змогу правильно класифікувати різні форми взаємодії, які виникають між слідчим і оперативним підрозділом у ході досудового розслідування [44, с. 10].

Враховуючи термінологічну схожість з категоріями «співробітництво», «координація», «узгодженість», «сприяння», «надання допомоги», у юридичній науці поняття взаємодії тлумачиться неоднозначно. Так, за криміналістичним енциклопедичним словником під взаємодією розуміють

процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [279, с. 21].

На думку Л. І. Аркуші, під взаємодією можна розуміти спільну налагоджену діяльність двох і більше органів, служб, відомств, що припускає раціональне поєднання процесуальних і оперативно-розшукових дій, здійснюваних кожним із них у межах наданих їм за законом повноважень [10, с. 109–117].

Як зазначає Г. Ю. Бондар, термін «взаємодія» стосовно слідчих використовується для характеристики їх узгоджених, спільних дій як всередині системи правоохоронного органу (складових підрозділів відомства), так і зовнішніх контактів, тобто з іншими правоохоронними відомствами [30, с. 56, 57].

За визначенням О. О. Алексєєва, В. К. Весельського та В. В. Пясковського, під взаємодією слід розуміти процес спільної діяльності двох або більше суб'єктів, які здійснюють вплив один на одного, що змінює якісні характеристики діяльності кожного з них, та який в умовах взаємозв'язку пов'язує їх між собою для досягнення спільної мети [5, с. 59].

П. І. Мінюков визначає взаємодію слідчого і оперативного працівника при розслідуванні злочинів як узгоджені, засновані на завданнях кримінального судочинства, комплексні (процесуальні і оперативно-розшукові) дії, метою яких є розслідування і запобігання злочинів, притягнення до відповідальності винних осіб, виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону, нормативними актами, що здійснюється при суворому розмежуванні компетенції, у межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного сполучення дозволених їм заходів і матеріального забезпечення при збереженні таємниці досудового слідства і джерел отримання конфіденційних відомостей [179, с. 102].

О. Ф. Долженков виділив такі загальні ознаки взаємодії правоохоронних органів: сумісні дії або діяльність двох та більше суб'єктів;

відповідність закону; спрямованість на боротьбу зі злочинністю та вирішення завдань забезпечення виконання покарання і ресоціалізації злочинців; узгодженість дій правоохоронних органів за метою, часом, місцем здійснення; забезпечення комплексного використання сил, засобів і методів з найменшими їх витратами; спеціальні суб'єкти взаємодії [70, с. 149].

На підставі викладеного, взаємодію слідчого з оперативними підрозділами можливо визначити як погоджену за метою, місцем і часом та передбачену чинними нормативно-правовими актами співпрацю в межах своєї компетенції під час розслідування кримінальних правопорушень.

Правові підстави для взаємодії слідчого з іншими правоохоронними органами та службами містять положення КПК України (ст.ст. 38, 40, 41, 246), Законів України «Про Національну поліцію» (ст. 5), «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 4, п. 4 ст. 7), «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (розділ V), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про протидію торгівлі людьми», відомчих нормативно правових актів, прийнятих на підставі чинного законодавства Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України. Вони визначають форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами [178, с. 219].

Нині, як зазначає Н. А. Долженко, Міністерством внутрішніх справ України приділяється дуже багато уваги питанням взаємодії. Так, з метою реалізації прикінцевих положень КПК України приведено у відповідність до його положень накази МВС України, що стосуються організації роботи з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, у т.ч. і стосовно питань взаємодії – наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами

та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» [69].

На практиці необхідність взаємодії органів і підрозділів Національної поліції (зокрема органів досудового розслідування з оперативними підрозділами) обумовлюється: єдністю змісту діяльності галузевих служб, метою та об'єктом їх узгодженої діяльності, викликаного спільністю задач; специфічними характеристиками та можливостями сил, засобів та методів, які мають у розпорядженні різні служби та підрозділи; відмінними повноваженнями, компетенцією та підлеглистю окремих структурних підрозділів [75, с. 31].

Для повноти дослідження питання, що розглядається, необхідно проаналізувати основні засади організації взаємодії – принципи, які є важливою умовою стабільності та ефективності в діяльності правоохоронних органів.

Згідно з наказом МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», основними принципами взаємодії є:

1) відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання у яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;

2) активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

3) оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

4) дотримання загальних засад кримінального провадження;

5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування;

б) відповідальність за належну організацію взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ при попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень покладається на начальників територіальних органів внутрішніх справ та органів досудового розслідування [90].

Характер і сутність взаємодії слідчих та оперативних підрозділів зумовлюється їх формами [44, с. 51]. Форми взаємодії – способи співробітництва, що забезпечують узгоджений характер діяльності, конкретні способи зв'язку між взаємодіючими суб'єктами [182, с. 47]. Уточнюючи дане визначення, В. М. Тертишник та С. В. Слинько наголошують на тому, що форма взаємодії як спосіб організації містить у собі комплекс способів і прийомів взаємодії, систему зв'язків і правовідносин взаємодіючих суб'єктів [261, с. 52].

На наш погляд, найбільш повне визначення форм взаємодії дав А. П. Кругліков – це встановлені правовими актами (законами та підзаконними нормативно-правовими актами) умови, способи та порядок спільної узгодженої діяльності слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування злочину, які використовуються з метою вирішення завдань кримінального судочинства [5, с. 26].

Всі форми взаємодії повинні відповідати загальним вимогам: усі слідчі та оперативні підрозділи мають єдину мету; кожний слідчий і оперативний підрозділ діє в межах своєї компетенції; кожний слідчий і оперативний підрозділ керується своїми відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками (посадовими інструкціями); взаємодія супроводжується взаємним інформуванням слідчих і оперативних підрозділів; слідчі та оперативні підрозділи проводять взаємні інструктажі, службові наради, засідання, конференції, аналізи й підведення підсумків [44, с. 18]. Крім того, до вимог взаємодії можливо віднести відповідальність слідчого за повноту і якість розслідування кримінальних правопорушень, оскільки саме він вважається організатором і керівником взаємодії або

координатором дій. Також слідчий є відповідальним за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій.

Погоджуємося, що без здійснення контролю слідчим за роботою працівників оперативних підрозділів у процесі взаємодії неможливе досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства у конкретному випадку, неможливим є правильно визначити подальшу перспективу роботи. Здійснення такого контролю становить собою систему спостереження, аналізу та оцінки результатів кожного проведеного заходу у кримінальному провадженні та забезпечує суворе дотримання вимог кримінального, кримінального процесуального законів, відомчих нормативних актів, виконання планів розслідування [59, с. 19].

В літературі розрізняють дві форми взаємодії – правову (процесуальну) та організаційну (непроцесуальну) [131, с. 11]. Правові (процесуальні) форми взаємодії ґрунтуються на положеннях КПК України.

Виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділом – найпоширеніша на практиці процесуальна форма взаємодії. Як правило, ці доручення спрямовані на встановлення неповнолітніх, які вчинили грабіж, місць перебування підозрюваних, які переховуються, їх затримання, а також на встановлення потерпілих, свідків, речових доказів, документів, викраденого майна тощо [5, с. 29].

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Згідно зі ст. 41 КПК України, під час виконання доручень слідчого співробітники оперативного підрозділу користуються повноваженнями слідчого. При цьому співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатись з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виконувати письмові доручення слідчого, передбачені також п. 2

ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якого підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів [212].

Як свідчить практика розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, взаємодія слідчих та оперативних підрозділів має певні недоліки. Доручення слідчого оперативними працівниками виконуються формально. В результаті цього інформація щодо осіб, які причетні до вчинення протиправних діянь та збуту викраденого, не встановлюється або встановлюється неповністю. Лише третя частина (29,2 %) з опитаних слідчих ОВС оцінили роботу оперативних підрозділів з виконання доручень слідчих під час розслідування досліджуваної категорії злочинів на «добре». На необхідність практичного посилення взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами також вказали 65,8 % опитаних слідчих ОВС (Додаток А).

Так, за фактом вчинення грабежу біля автобусної зупинки, очевидець події гр. Б. повідомив, що проїжджаючи повз, звернув увагу на молодого хлопця з сумкою в руках, який біг по зустрічній смузі. В подальшому гр. Б при перегляді фотографій, запропонованих слідчим, упізнав неповнолітнього гр-на Р, який раніше вчиняв подібні кримінальні правопорушення та перебував на обліку в ОВС. У зв'язку з цим слідчий надав доручення співробітнику карного розшуку щодо встановлення місця перебування гр. Р. Через деякий час оперуповноважений склав рапорт про те, що місцезнаходження вказаної особи не було встановлене. При цьому слідчому не була надана інформація (матеріали) щодо проведення дорученої роботи, зокрема, допитів родичів, сусідів, знайомих гр-на Р. Вчинене діяння так і залишилось нерозкритим [216].

Як представляється, якщо співробітникам оперативних підрозділів не вдалося частково або повністю виконати доручення слідчого, то вони повинні докладно повідомити, що ними було зроблено для його виконання,

які конкретно дії здійснювалися, з яких причин не вдалося досягти бажаного результату. Все це необхідно знати слідчому для того, щоб планувати свою подальшу роботу з розслідування злочину розглянутої категорії [218, с. 190].

Для отримання максимального ефекту від такої взаємодії слідчий при підготовці доручення має відмовитися від загальних виразів при формулюванні завдань співробітникам оперативних підрозділів. При цьому важливо враховувати те, що відповідно до п.п. 6.2 та 6.5 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень не допускається надання слідчим неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену СОГ) та без встановленого строку їх виконання, крім того вони повинні містити перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати та відомості, які необхідні для виконання цих дій [214, с. 106]. При визначенні слідчим конкретних завдань, працівник оперативного підрозділу усвідомлює важливість та необхідність їх виконання, а також відповідальність, яка на нього покладена, оскільки неотримання жодних результатів буде свідчити лише про неналежне виконання ним своїх безпосередніх службових обов'язків. Також дуже важливо, щоб виконання доручень слідчого покладалось на співробітників оперативних підрозділів, специфіка діяльності яких полягає в роботі з неповнолітніми, тобто до розслідування досліджуваних злочинів необхідно залучати співробітників, які працюють по «лінії» неповнолітніх.

Відповідно до п.п. 6.1 та 6.2 Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей працівники підрозділів КМСД беруть участь у розкритті кримінальних правопорушень, учинених дітьми та здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого [213]. Здається, що така практика виправдає себе, оскільки буде вирішене питання

про безпосередню відповідальність відповідних співробітників, що загалом змусить і слідчих, і співробітників оперативних підрозділів об'єднати зусилля для досягнення якісних і кількісних показників [218, с. 189].

Організаційні (непроцесуальні) форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами вироблені практикою [57, с. 65]. Сутність таких форм взаємодії, як зазначають Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал та М. С. Цуцкірідзе, полягає у безпосередній реалізації функціональних обов'язків слідчих та оперативних підрозділів щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень [44, с. 55]. Такі форми не мають процесуального характеру, регулюються, як правило, відомчими нормативними актами, що передбачають організаційні заходи, спрямовані на забезпечення узгодженої та цілеспрямованої діяльності слідчого та співробітника оперативного підрозділу у межах кримінального провадження.

Важливою організаційною формою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, є слідчо-оперативна група – порівняно постійний орган у розслідуванні конкретного злочину [87, с. 69–72], створення якого насамперед забезпечує комплексне використання сил і засобів різних підрозділів Національної поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень, під керівництвом слідчого. В такому разі, як стверджують Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал та М. С. Цуцкірідзе, слідчий, як керівник слідчо-оперативної групи, виконує дві функції: процесуальну (збір доказової інформації) та організаторську (керівництво роботою членів групи) [44, с. 56]. Така група може створюватись на час розслідування тяжкого злочину, яким зокрема є грабіж, за наказом начальника територіального органу поліції, погодженого із начальником слідчого підрозділу. Керівником цієї групи є слідчий, який несе повну відповідальність за всебічність та об'єктивність розслідування [214].

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, слідчо-оперативні групи для їх розслідування створювались у 36,3 % випадків (Додаток Б).

Як слушно зазначають В. В. Пивоваров та Л. Г. Щербина, у разі включення до складу слідчо-оперативної групи декількох співробітників оперативного підрозділу, доречним є призначення одного із них старшим, який і повинен відповідати за стан оперативно-розшукової діяльності і виконання доручень та вказівок слідчого [204, с. 76].

Характерними ознаками такої групи є те, що:

1) вона становить організаційну форму взаємодії цих суб'єктів;
2) з організаційного боку вона є тимчасовою організацією, що об'єднує зусилля слідчих та працівників оперативних підрозділів для вирішення спільного завдання;

3) з процесуального боку слідчо-оперативна група представляє собою два погоджено працюючих формування, одне із яких (слідчий) використовує при розслідуванні кримінального правопорушення властиві йому процесуальні функції, а інше (оперативний підрозділ) сприяє в проведенні процесуальних дій та виконує доручення і вказівки щодо проведення слідчих (оперативно-розшукових) дій;

4) слідчо-оперативна група може бути створена як на визначений термін (для вирішення конкретно поставленого завдання), так і на весь період розслідування кримінального правопорушення;

5) взаємодія між членами групи має не випадковий, епізодичний характер, а є стабільним творчим співробітництвом, яке ґрунтується на найбільш доцільному поєднанні різних засобів і методів, властивих сторонам, що взаємодіють, а також постійному і повноцінному обміні інформацією [204, с. 75].

Діяльність слідчо-оперативної групи здійснюється на підставі планів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій,

в яких відображаються версії вчинення кримінального правопорушення, конкретні виконавці та терміни виконання [140, с. 324].

До складу слідчо-оперативної групи для організації та здійснення досудового розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, як правило, включаються працівники, які брали участь в огляді місця події. Тобто, слідчо-оперативна група, яка була створена як чергова, пізніше наказом ухвалюється для проведення досудового розслідування. У разі потреби до її складу залучаються працівники відповідних підрозділів Департаменту превентивної діяльності Національної поліції, на території яких учинено кримінальне правопорушення, а також інших підрозділів поліції, яким слідчий в порядку ст.ст. 40 та 41 КПК України надаватиме доручення [44, с. 73].

На жаль, законодавством не врегульовані питання щодо початку та закінчення діяльності слідчо-оперативної групи, у тому числі її розформування. На практиці трапляються випадки, коли діяльність групи з якихось підстав припиняється, і вона, ще задовго до закінчення розслідування, розформовується, а матеріали залишаються у провадженні одного слідчого [206, с. 14]. Тому, враховуючи складну специфіку та значний обсяг роботи, підтримуємо позицію В. М. Федченка щодо законодавчого закріплення підстав діяльності (у тому числі припинення та розформування) слідчо-оперативної групи в нормах кримінального процесуального законодавства [266, с. 101].

Крім зазначеної, однією з організаційних форм взаємодії є слідчо-оперативна група, яка створюється для проведення складних слідчих (розшукових) дій (наприклад, огляд місця події, слідчий експеримент) або окремих тактичних операцій. Їх структурна побудова і склад визначається видом слідчої (розшукової) дії або тактичної операції та завданнями, які вони повинні вирішити [44, с. 74].

При розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, найчастіше проводяться тактичні операції із розшуку та затримання підозрюваного, який

зник, його переслідування «по гарячих слідах», розшуку майна, виявлення і перевірки зв'язків злочинця та потерпілого. Також, як зазначає В. М. Долинін, проводяться тактичні операції щодо перевірки алібі підозрюваного, затримання на місці вчинення злочину або «на гарячому» тощо [71, с. 139].

Погоджуємося, що під час організаційної форми взаємодії між слідчим та співробітниками оперативних підрозділів виникають не лише кримінальні процесуальні відносини, але й ділове співробітництво, відбувається якісне об'єднання сил, засобів і методів, що забезпечує оптимізацію процесу розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, для найбільш якісного та ефективного виконання завдань, що стоять перед досудовим розслідуванням [44, с. 57].

Як висновок, можливо зауважити, що досягнення позитивних результатів під час спільної роботи взаємодіючих підрозділів при розслідуванні злочинів, як наголошує А. А. Патик, можливе за умови проведення таких необхідних заходів, як планування, інформаційне забезпечення, здійснення контролю за роботою та координація взаємодіючих [200, с. 245].

2.4. Використання допомоги громадськості та засобів масової інформації у розслідуванні

Наближення України до європейських стандартів орієнтує діяльність державних інститутів на нові форми активної співпраці з громадськістю. Серед них – налагодження механізмів партнерства органів влади та населення, прозорість та доступність інформації про діяльність державних структур. Це є важливим фактором зміцнення законності, правопорядку та є орієнтиром на європейську інтеграцію у напрямі демократизації суспільства.

Разом з тим, організація розслідування кримінальних правопорушень носить комплексний та системний характер, ефективність якої залежить від того, наскільки разом із загальними факторами, що впливають на підготовку і вчинення протиправних діянь, враховані наявні сили, форми та методи, які необхідно застосувати для їх розслідування. Досягнення ж зазначених завдань може бути забезпечено виключно за умови спільної участі у цьому процесі правоохоронних органів та громадськості. Як стверджує В. А. Стремівський, які б тактичні прийоми і науково-технічні засоби не використовував слідчий, це не може зрівнятися з тим, що можуть повідомити йому представники громадськості, які значно більше і раніше, ніж слідчий, мають відомості щодо антисупільних проявів окремих осіб [254, с. 234].

Участь представників громадськості в розслідуванні та попередженні кримінальних правопорушень, як зазначає Ю. В. Стеценко, створює умови для контролю за діяльністю правоохоронної системи, а також є надійною гарантією всебічності, повноти, об'єктивності розслідування, дотримання прав та законних інтересів громадян [252]. Крім того, організація ефективної участі громадськості також підвищує можливості слідчого в проведенні профілактики кримінальних правопорушень. Наприклад, громадяни можуть повідомляти про недостачі, зловживання, халатність посадових осіб, паразитичний спосіб життя певних осіб тощо [194, с. 137].

Широка, масова, різноманітна за формою участь громадськості в зміцненні правопорядку, в протидії правопорушенням, на думку А. М. Долгополова, дає підстави визнати її не тільки важливою умовою, але й важливою громадською гарантією забезпечення законності [68].

З урахуванням науково-технічного прогресу та розвитку інформаційних технологій, форми діяльності правоохоронних органів щодо зв'язку з населенням постійно удосконалюються. Роль посередників між ними традиційно виконують засоби масової інформації.

Нині інститут ЗМІ має вплив практично на всі сфери життєдіяльності суспільства, у тому числі на сферу правопорядку. Як частина масової

комунікації суспільства, інформаційна значимість та ефективність їх є беззаперечною. Ю. В. Наумкін виділяє ЗМІ як один з важливих інститутів демократії, народовладдя, засіб реалізації принципу гласності, вираження громадської думки, які значно впливають на сферу правопорядку [186, с. 3]. Крім того, як стверджує Ю. В. Стеценко, конституційне право громадян на отримання інформації про стан боротьби зі злочинністю в Україні, визнається основою здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у сфері правопорядку [253, с. 6]. До того ж, використання комунікативних зв'язків з населенням через ЗМІ сприяє налагодженню порозуміння між органами влади різних рівнів та громадянами, що, у свою чергу, підвищує рівень прозорості їх діяльності.

В. Т. Томін наголошує на тому, що співробітництво органів поліції із ЗМІ в боротьбі зі злочинністю відбувається на двох рівнях. Перший – правове виховання населення, другий – спонукання населення у наданні допомоги державним органам у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень. На другому рівні стає можливим вирішення одразу двох завдань: по-перше, покращуються умови для розслідування конкретного злочину і, по-друге, більш ефективними засобами ніж правова пропаганда, продовжує вирішуватись завдання правового виховання. Крім того, вчений вважає, що метою опублікування матеріалів, які містять кримінальну інформацію, є: 1) вирішення конкретного завдання оперативної або слідчої діяльності; 2) спонукання осіб, які володіють доказовою або орієнтуючою інформацією, до відома компетентних представників правоохоронної системи; 3) створення сприятливого соціально-психологічного клімату серед громадян, які забезпечують оптимальні умови діяльності органів поліції; 4) спонукання читачів, телеглядачів і радіослухачів ужити заходів до усунення виявлених при розслідуванні або в суді обставин, які сприяли вчиненню злочину; 5) інформування населення про реальні події з метою попередження або спростування чуток [262, с. 27].

Використання ЗМІ здійснюється шляхом звернення представників правоохоронних органів до населення за допомогою у виявленні і розслідуванні кримінальних правопорушень. Необхідність в цьому може виникати за декількох причин:

1) відсутність у правоохоронних органів даних про свідків кримінального правопорушення;

2) необхідність встановлення всіх потерпілих (епізодів) від злочинної діяльності затриманої особи або групи осіб;

3) відсутність у правоохоронних органів відомостей про особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, або даних про її місцезнаходження;

4) необхідність встановлення особи загиблого у випадку виявлення невпізаного трупу;

5) необхідність встановлення місця перебування особи зниклої безвісті [45].

Наведемо приклад. Для встановлення належності виявлених у затриманих осіб речей та розшуку потерпілих в одній з місцевих газет м. Донецька була опублікована інформація, яка закликала громадян надати допомогу органам розслідування. Звернення виявилось результативним – протягом наступних двох днів до слідчого з'явилися та надали показання шість потерпілих та тринадцять очевидців [9, с. 7]. Нехтування допомогою ЗМІ могло б призвести до того, що зазначені кримінальні правопорушення залишились нерозкритими. До того ж, в ході такого співробітництва, на думку О. М. Ларіна, важливим моментом є поєднання процесуальних методів та можливості громадськості [158, с. 106–109].

На думку М. І. Кулагіна, звертатися за допомогою до громадськості через ЗМІ треба після того, як вже використані всі інші можливості, однак отримати потрібну інформацію не вдалося [152, с. 46]. В. А. Удовиченко вважає більш ефективним інформування населення на початковому етапі розслідування. На його думку, це дозволить: 1) зберегти час; 2) зберегти

матеріальні та людські ресурси; 3) отримати інші переваги, пов'язані із швидким розслідуванням злочину [264, с. 55].

Ми розділяємо думку В. А. Удовиченка у частині, що оприлюднення інформації про вчинення кримінального правопорушення не гарантує отримання інформації про особу, яка його учинила. Однак таке повідомлення позитивним чином може вплинути на потерпілих, свідків, інших учасників, не відомих слідчому, на їх бажання давати показання. Вибір слідчим часу звернення до громадян, без сумніву, носить тактичний характер. Тому вважаємо, що з тактичних міркувань слідчий при визначенні часу інформування громадян про вчинений злочин повинен обов'язково врахувати як позитивні, так і негативні наслідки такого повідомлення [126, с. 197].

Діяльність слідчого по забезпеченню правильної та результативної організації використання допомоги громадськості в розслідуванні кримінальних правопорушень повинна підпорядковуватися основоположним принципам:

- добровільна участь у наданні допомоги органам досудового розслідування;
- забезпечення особистої безпеки осіб, які залучаються до участі у слідчих (розшукових) діях;
- економність у використанні допомоги громадськості (зокрема, залучати мінімальну кількість громадян для «прочісування» великих територій з метою огляду, розшуку підозрюваних тощо);
- ефективність використання допомоги громадськості, тобто зменшення витрат усіх видів ресурсів для досягнення бажаних результатів;
- допустимість, тобто функції слідчого не можна передоручати представникам громадськості. Сприяння та допомога громадськості не стосуються безпосередньо слідчих (розшукових) дій. Представники громадськості, беручи участь у розслідуванні злочинів, мають право діяти в межах повноважень, які надані їм законом, однак вони не мають права підміняти слідчого;

– дії, які доручаються громадськості, мають відповідати морально-етичним нормам, бути гуманними й не суперечити закону [136, с. 129].

Дотримання вказаних принципів є основою правильного та чіткого залучення громадськості до участі в розслідуванні суспільно небезпечних діянь. Однак, вважаємо, що організація використання допомоги громадськості та ЗМІ в розслідуванні кримінальних правопорушень буде більш ефективною та результативною, якщо ґрунтуватиметься також на принципах: доцільності, організованості, відповідальності, комплексності, контролю.

Участь в розслідуванні кримінальних правопорушень є виключно добровільною справою громадян, які свідомо виконують свій громадянський обов'язок. Тому, недопустимим є примусове їх залучення до роботи слідчих органів. Представники громадськості повинні бути обізнані про цілі, обсягом та зміст тих дій, до проведення яких вони залучаються та належним чином проінструктовані [123, с. 58]. До того ж, слідчому необхідно пам'ятати, що звернення за допомогою до громадян завжди пов'язано з витокм деякої інформації щодо обставин учинення суспільно небезпечного діяння, що може мати негативні наслідки. Тому, якщо є можливість отримати необхідні відомості шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, то перевага на боці останніх. У необхідних випадках, згідно з ч. 2 ст. 222 КПК України, слідчий попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом [147, с. 123].

Тактика залучення громадськості до процесу розслідування кримінальних правопорушень у більшості випадків визначається конкретними цілями, характером запланованих з її участю заходів та їх обсягом, а також тим, кого саме слідчий залучає для надання допомоги у розслідуванні – осіб, які постійно надають допомогу правоохоронним

органам (громадських помічників, позаштатних працівників) або інших громадян.

Погоджуємося з думкою Ю. В. Стеценка, що форми участі громадськості в розслідуванні кримінальних правопорушень поділяються на дві групи:

- не пов'язані з проведенням слідчих (розшукових) дій;
- пов'язані з підготовкою та проведенням слідчих (розшукових) дій [253, с. 12].

У юридичній літературі до форм використання участі громадськості, не пов'язаних з проведенням слідчих (розшукових) дій відносять:

- з власної ініціативи громадяни можуть припиняти протиправні дії, повідомляти правоохоронні органи про вчинені правопорушення;
- створення громадських формувань – громадських помічників слідчого, оперативних загонів при підрозділах кримінальної поліції.

Наведемо приклад. У Волинській області вже більше десяти років поспіль успішно діє громадське формування «Варта порядку». На сьогодні формування налічує 930 членів, які щоденно залучаються до патрулювання разом із працівниками поліції згідно з визначеним графіком. Щодня на вулиці міста виходить 20 добровольців, також вони постійно беруть участь у масових політичних акціях, концертах, футбольних матчах як охоронці громадського порядку. За їх участю розкрито 154 кримінальні правопорушення, 247 осіб затримано за адміністративні правопорушення [37].

До форм використання громадськості, пов'язаних з підготовкою та проведенням слідчих (розшукових) дій, оперативних заходів, відносять:

- використання громадськості під час відтворення або реконструкції обстановки для ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- використання осіб та громадських формувань з метою виявлення джерел інформації стосовно дій, що розслідуються;

- використання громадськості для охорони слідчих (розшукових) дій, які проводяться (наприклад, огляду);
- використання громадськості для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для проведення слідчої (розшукової) дії, пошукових дій для виявлення та вилучення речових джерел;
- використання громадськості для виконання окремих організаційних заходів профілактики [136, с. 122].

Процес участі громадськості в розслідуванні кримінальних правопорушень складається з двох стадій: 1) залучення громадськості органом розслідування; 2) діяльність громадськості з надання конкретної допомоги [85, с. 24]. Кожна з наведених стадій є різноплановою, оскільки проходить в різних формах та із застосуванням різних методів.

Так, В. Т. Томін, розглядаючи першу стадію процесу участі громадськості в розслідуванні суспільно небезпечних діянь, виділяє методи залучення, під якими необхідно розуміти «способи, за допомогою яких орган внутрішніх справ, використовуючи фактор активності, мобілізує громадськість на вчинення визначених дій в інтересах розслідування» [263, с. 71]. Науковець поділяє їх на три групи: 1) залучення до систематичної участі в розслідуванні конкретних осіб; 2) залучення до епізодичної участі визначеного кола осіб і конкретної особи; 3) залучення до епізодичної участі невизначеного кола осіб [263, с. 71].

Залучення до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень може здійснюватися з особистої ініціативи особи чи після її запрошення слідчим. У першому випадку громадянин діє з власної доброї волі, виконуючи громадський обов'язок, іноді на свій страх і ризик (зокрема, у разі затримання та доставлення до органу поліції грабіжника) [136, с. 78].

М. І. Кулагін, зазначає, що, допомагаючи слідчому, громадяни: беруть участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; організовують деякі заходи непроцесуального (організаційного) характеру; виконують окремі вказівки слідчого; надають слідчому інформацію про відомі їм задуми

правопорушників, осіб, які ведуть антисуспільний спосіб життя, про правопорушення, які готуються або вчинені, сліди та очевидців протиправних діянь, можливі заходи щодо розшуку та затримання злочинців; виявляють причини та умови, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, беруть участь в їх усуненні, а також в попередженні та припиненні; беруть участь в заходах щодо підвищення правових знань громадян, які проводять слідчі; виявляють очевидців, беруть участь в розшуку та переслідуванні підозрюваних, виявленні викраденого майна та знарядь кримінального правопорушення, у проведенні перевірок, отриманні відомостей щодо особи підозрюваного [152, с. 67].

В КПК України відсутні вказівки, до яких слідчих (розшукових) дій можуть залучатися представники громадськості та які конкретні вказівки слідчого вони можуть виконувати. Уявляється, що слідчий вирішує вказане питання самостійно, виходячи з матеріалів кримінального провадження та ситуації, яка склалася. Як справедливо зазначає В. Т. Томін, представникам громадськості не можна доручати проведення слідчих (розшукових) дій, а також заходів, які входять до компетенції співробітників оперативних підрозділів; робіт, пов'язаних з небезпекою для життя та здоров'я; дій, які вимагають застосування заходів примусу або тих, які можуть ускладнити виявлення доказів, пошкодити або знищити їх, позбавити виявлені об'єкти доказового значення; заходів, пов'язаних з ризиком витоку інформації, яка має державне, службове або інше значення, або стосується приватного життя громадян [263, с. 73].

Підтримуємо думку, що вирішення питання щодо залучення громадськості до процесу розслідування кримінальних правопорушень залежить від таких факторів: 1) чи в змозі громадяни допомогти; 2) чи психологічно налаштована особа (група осіб) на надання допомоги [85, с. 22].

Отже, можливості громадськості та ЗМІ у наданні допомоги в розслідуванні кримінальних правопорушень широкі та багатогранні, тому вкласти їх в конкретні межі неможливо. В кожному конкретному випадку

слідчий повинен самостійно визначити, яким чином і в якому обсязі використовувати цю допомогу, щоб вона принесла позитивний результат.

Залучення громадськості до роботи з розслідування конкретного кримінального правопорушення, як правило, починається з моменту отримання слідчим інформації щодо його учинення. Як зазначає Л. Г. Арістакесян, така робота іноді проводиться ще до огляду місця події, найчастіше – під час його проведення і після закінчення [9, с. 15]. Під час огляду місця події використання слідчим допомоги представників громадськості може полягати в наступному:

- охорона місця вчинення кримінального правопорушення та підтримання порядку та місці огляду;
- встановлення очевидців та свідків кримінального правопорушення;
- прочісування значної території (лісного масиву, дороги між населеними пунктами тощо) для виявлення слідів кримінального правопорушення та речових доказів [123, с. 62];
- разом із співробітниками правоохоронних органів участь у переслідуванні підозрюваного «по гарячих слідах» [263, с. 125].

У випадку, якщо особа підозрюваного встановлена, а його місцезнаходження невідоме, слідчий також може прийняти заходи до створення композиційного портрету або розмноження фотографій підозрюваного, вручення їх представникам громадськості, які будуть приймати участь в розшуку.

Так, четверо неповнолітніх пограбували гр-на Л. Їх особи були встановлені, однак місцезнаходження невідоме. На їх розшук були зорієнтовані співробітники ОВС, помічники слідчого та близько 30 водіїв таксі. Зазначеним особам були роздані фотографії підозрюваних та наданий опис їх особливих прикмет. Водій одного з таксі впізнав двох підозрюваних біля ресторану, після чого всіх членів злочинної групи було затримано [251].

Розглядаючи безпосередньо особливості використання допомоги громадськості та ЗМІ під час розслідування грабежів, учинених

неповнолітніми, зазначимо, що на початковому етапі розслідування проводяться тактичні операції з метою розшуку підозрюваних у місцях вірогідної їх появи, оперативне перекриття можливих місць збуту викраденого, орієнтування громадян, працівників підприємств, організацій та установ на можливу появу підозрюваних і спробу вчинення ними нових злочинів [126, с. 273]. Зазвичай також проводяться допити очевидців та потерпілих, а також інших осіб [9, с. 13]. Це дозволяє отримати інформацію щодо кримінального правопорушення, яке розслідується, уявити картину того, що відбулось, з'ясувати прикмети осіб, які вчинили протиправне діяння, отримати відомості щодо способу його вчинення, ознак викраденого майна, особливостей знарядь учинення кримінального правопорушення тощо.

Саме в цьому випадку можливо і доцільно використовувати добровільну допомогу громадськості. Як зазначають І. Ф. Пантелєєв та М. О. Селіванов, з метою встановлення очевидців кримінального правопорушення представниками громадськості можуть проводитись опитування населення, квартирний та дворовий обхід [123, с. 62]. За допомогою представників громадськості можливо встановити: осіб, які першими виявили кримінальне правопорушення; громадян, які володіють відомостями про вчинене діяння; специфіку місцевості, можливе укриття, де можуть переховуватися, приховувати знаряддя або викрадене майно підозрювані; можливість застосування ними зброї, транспорту; кількість підозрюваних, їх зовнішній вигляд, одяг та напрямок, в якому вони зникли [85, с. 22].

Слідчий орієнтує громадян: а) на виявлення осіб, чия професійна діяльність або проведення вільного часу пов'язані з перебуванням поряд місця вчинення злочину, або на шляхах можливого пересування підозрюваних (двірники, поштарі, охоронці, пенсіонери, жителі навколишніх будинків тощо); б) на встановлення установ, організацій та підприємств, які знаходяться поряд з місцем події, робочий день яких починається або

закінчується в період, коли кримінальне правопорушення готувалось або учинене, в тому числі – кінотеатрів, будинків культури, кафе, кіосків тощо [9, с. 14]. При цьому, слідчий роз'яснює зазначеним особам, яку інформацію вони можуть отримати з указаних вище джерел, розподіляє між ними обов'язки з її збору та передачі.

На початку розслідування грабежу, особливо якщо він учинений в умовах неочевидності, інформації про прикмети підозрюваних у розпорядженні слідчого зазвичай досить мало, однак наявні відомості щодо викраденого майна. В такому випадку зусилля громадськості доцільно спрямувати на спостереження за місцями вірогідної появи підозрюваних, на перевірку можливих місць зберігання або збуту викраденого (ринків, комісійних магазинів, різноманітних майстерень, вокзалів, парків, ресторанів, гуртожитків тощо) [9, с. 17]. При цьому представники громадськості інструктуються щодо необхідності звертати увагу на осіб, які за прикметами схожі на підозрюваних; на осіб, які продають речі крадькома або які їм не належать тощо [85, с. 25]. Серед таких осіб можуть виявитися й ті, які безпосередньо знайомі з підозрюваними та допомагають їм збути викрадене майно.

Наприклад, з приводу вчинення грабежу щодо гр-ки З. були детально проінструктовані представники громадськості. Вони отримали картки з описом викрадених речей та прикметами підозрюваних. Кожній особі було визначене конкретне завдання, місце спостереження та рекомендовані найбільш доцільні методи пошуку, екіпіровки та використання засобів маскування. Робота контролювалась керівництвом відділу ОВС та проводилась одночасно зі слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами. Вже наступного дня представники громадськості затримали осіб, які продавали викрадені речі, та одного з підозрюваних [56, с. 45].

Якщо допомога громадян необхідна для вирішення конкретного завдання розслідування (наприклад, встановлення очевидців грабежу,

транспортного засобу, на якому зникли правопорушники тощо), слідчий може звернутися за допомогою через ЗМІ.

Про необхідність інформування громадськості не лише з району, в якому вчинено грабіж, а й суміжних, веде мову Л. Г. Арістакесян. Така ширина охоплення викликана необхідністю проведення узгоджених заходів в різних місцях, оскільки за наявності у злочинців засобів пересування, майно, що було викрадене в одному місці, може бути швидко збите в іншому, а злочинці – сховатися в третьому [9, с. 16].

Суттєву допомогу слідчому спроможні надати громадські помічники, які можуть бути залучені до участі у затриманні підозрюваних, до надання допомоги щодо збирання необхідних документів, отриманні довідок, характеристик тощо [123, с. 62]. Цим особам можливо доручати роботу щодо отримання інформації, яка характеризує особу неповнолітнього підозрюваного – його поведінки в побуті, на навчанні, в місцях проведення дозвілля, а також про захоплення, зв'язки та інші відомості, які можливо використати для побудови слідчих версій та визначення основних напрямів розслідування. Крім того, така інформація є важливою для визначення найбільш ефективних тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього (наприклад, допиту).

Неабияку допомогу слідчому можуть надати шкільні соціально-педагогічні та психологічні служби, однією з основних функцій яких є профілактична робота з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень. Шкільний психолог і соціальний педагог здійснюють: шкільний облік важковиховуваних підлітків та молодших школярів, які потребують допомоги, підтримки; відповідну психокорекційну роботу з ними; відвідування неблагополучних, проблемних сімей; виступи на батьківських зборах, консилиумах, психолого-педагогічних семінарах; ведення картотеки з неблагополучних сімей, дітей-інвалідів, дітей-сиріт, важковиховуваних дітей; співробітництво зі службами у справах дітей, з медичними закладами, з центрами соціальних служб для молоді [91].

Від зазначених осіб також можна отримати фактичні дані, які пом'якшують вину неповнолітнього підозрюваного. Вони можуть володіти відомостями щодо взаємовідносин між підозрюваним та потерпілим, між окремими свідками тощо. Така інформація може бути корисною слідчому, оскільки може допомогти об'єктивно оцінити слідчу ситуацію, речові докази та спрямувати подальший напрямок розслідування. Крім того, як зазначає Л. Г. Арістакенян, така обставина може сприяти встановленню психологічного контакту з неповнолітнім підозрюваним, оскільки може бути переконуючим фактором у тому, що слідчий ставиться до нього без упередженості, що він добросовісно приймає заходи щодо всебічного та об'єктивного розслідування всіх обставин учиненого діяння [9, с. 19].

Присутність представників громадськості під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допиту, огляду, слідчого експерименту тощо) є виправданою, оскільки дозволяє слідчому отримати думку незалежної особи, а також, з урахуванням її об'єктивної оцінки спрямувати процес розслідування в потрібному напрямі.

Так, під час допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні грабежу, досить часто виникає необхідність залучення осіб, які мають спеціальні знання, наприклад, психологи, педагоги, лікарі тощо. Тактика їх залучення може бути різною. Наприклад, на стадії підготовки до допиту з ними можливо обговорити спеціальні питання, намітити обставини, які необхідно з'ясувати, з урахуванням віку неповнолітнього сформулювати питання, а також продумати можливу реакцію на відповіді. Крім того, за їх допомогою краще систематизувати документи та інші докази, якими слідчий планує оперувати під час допиту [9, с. 19].

Як зазначає Л. М. Карнєєва, представник громадськості, присутній на допиті, може, як спеціаліст, оцінити відповіді допитуваного та відповідним чином поінформувати слідчого, що дозволить останньому, відповідно до конкретної ситуації, змінити формулювання деяких питань, розширити їх або уточнити [96, с. 67–72].

Необхідно відмітити, що, запрошуючи до участі в розслідуванні зазначеної категорії кримінальних проваджень представника громадськості, який має спеціальні знання, слідчий повинен керуватися нормами КПК України, які регламентують участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, а також практичними рекомендаціями, що розроблені криміналістичною наукою.

Правомірною є участь представника громадськості в бесідах, які можливо організувати перед допитом. Причому, присутність слідчого в такому випадку є не обов'язковою [9, с. 20]. Основною метою такого спілкування є не отримання показань, а встановлення психологічного контакту, зняття напруги у допитуваного і т.д.

Наведемо приклад: слідчий, допитуючи як свідка 17-річного хлопця, який не мав бажання давати правдиві показання, з'ясував, що він захоплюється боротьбою самбо, знає всіх місцевих борців, уважно слідкує за їх спортивними досягненнями. Оцінивши ситуацію, слідчий переговорив з борцем, який був чемпіоном світу, отримав його згоду та організував зустріч з підлітком. Після двох бесід, які прямо не стосувались предмету допиту, хлопець розповів слідчому про обставини злочину, очевидцем якого він став [85, с. 25].

Що стосується слідчого експерименту, то представники громадськості, як зазначив М. В. Салтевський, можуть приймати участь як в підготовці та реконструкції місця його проведення, так і в його безпосередньому проведенні, наприклад, фіксувати хід та результати шляхом фото- або відеозйомки [230, с. 83–88].

У випадках, коли вивчається питання щодо можливості вчинення певних дій за визначений проміжок часу, представники громадськості можуть безпосередньо прийняти участь в таких дослідах. Наприклад, особа, яка займається легкою атлетикою – пробіжить конкретний відрізок місцевості [9, с. 22]. Також представники громадськості можуть приймати участь в слідчому експерименті, який проводиться для прийняття в

подальшому заходів для попередження аналогічних кримінальних правопорушень.

Таким чином, можливості громадськості та ЗМІ в розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії є широкими та багатосторонніми. Однак, на сьогодні, сучасний рівень використання допомоги громадськості та ЗМІ у розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, не можна визнати задовільним. Опитування слідчих ОВС засвідчили сумну статистику стану їх взаємодії з представниками громадськості під час розслідування досліджуваної категорії злочинів (лише 28,3 % опитаних указали, що зверталися за такою допомогою) (Додаток А).

Процес активного та плідного використання зазначеної допомоги безпосередньо залежить від рівня практичної підготовки слідчого, його знань та науково-правових засад такої діяльності. Тому, на нашу думку, є необхідним закріплення правового статусу добровільних помічників слідчого. Це дозволить визначити конкретні межі залучення громадян до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень, що, у свою чергу, покращить ефективність роботи правоохоронних органів.

Висновки до розділу 2

Оптимальним критерієм типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, є обсяг та зміст інформації про особу (особи), яка вчинила кримінальне правопорушення: 1) особа (особи), яка намагалася вчинити грабіж, затримана на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення (20,6 % вивчених кримінальних проваджень); 2) затриманий лише один співучасник грабежу, про іншого (інших) наявні або лише окремі відомості або відомості відсутні взагалі (18,8 %); 3) особа (особи), яка вчинила грабіж, не затримана, але про

неї є певні відомості (34,4 %); 4) відсутні будь-які відомості про особу (осіб), яка вчинила грабіж (26,2 %).

Залежно від ситуацій, кожна з яких має свою специфіку, виокремлено в найзагальнішому вигляді три основні напрями розслідування: 1) виявлення на території, де було вчинено злочин, груп неповнолітніх та встановлення реальних мотивів їх об'єднання і направленості дій; 2) встановлення підлітків, у яких після вчинення кримінального правопорушення, що розслідується, з'явилися грошові кошти або цінні, престижні речі; 3) встановлення осіб, яким відомі обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Система типових слідчих версій у кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, повинна містити два структурних рівні: а) загальні версії як припущення щодо події кримінального правопорушення в цілому або окремих елементів його складу; б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних, допоміжних) обставин учиненого кримінального правопорушення.

Типовими загальними версіями при розслідуванні розглядуваних видів злочинів є наступні: 1) був учинений грабіж; 2) відбулася незлочинна подія; 3) мало місце інсценування грабежу; 4) у даному випадку вчинено не грабіж, а інший злочин проти власності.

Слідчими версіями про особу ймовірного злочинця, які найчастіше висувуються на початковому етапі розслідування, є наступні: 1) злочин учинений конкретною особою (особами) (23,8 % кримінальних проваджень); 2) злочин учинений особою із числа зв'язків потерпілого (6,3 %); 3) злочин учинений особою, яка збувала викрадене майно або кимось із кола її зв'язків (13,1 %); 4) злочин учинений особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за аналогічні діяння або суміжні правопорушення та перебуває на відповідному обліку (21,9 %); 5) злочин учинений раніше не судимою особою, яка раніше аналогічним способом учиняла грабежі (12,5 %); 6) злочин учинений особою без визначеного місця

проживання та (або) яка зловживає алкогольними напоями чи є наркоманом (13,8 %); 7) злочин учинений «гастролером» (8,6 %).

В основу планування можуть бути покладені як загальні типові, так і окремі версії. Вибір підстав планування залежить від кількості висунутих версій і виявлених злочинних епізодів, слідчої ситуації, що склалася та інших факторів об'єктивного характеру. З урахуванням складного та конфліктного характеру заходів, які необхідно проводити слідчому в ході розслідування даної категорії злочинів та встановлення обставин конкретного кримінального правопорушення, доцільним та необхідним є складання письмового плану.

Найбільш ефективною процесуальною формою взаємодії в практиці розслідування цього виду злочинів є виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділом, непроцесуальною (організаційною) – створення слідчо-оперативної групи з метою: а) організації та здійснення досудового розслідування грабежів, учинених неповнолітніми; б) проведення складних слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, слідчий експеримент) або окремих тактичних операцій (розшук та затримання неповнолітнього підозрюваного, який зник, його переслідування «по гарячих слідах», розшук майна, виявлення і перевірка зв'язків злочинця та потерпілого).

Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, має певні недоліки. Мають місце випадки формального виконання доручень слідчого оперативними працівниками. Зокрема, лише третя частина (29,2 %) з опитаних слідчих ОВС оцінили роботу оперативних підрозділів з виконання доручень слідчих під час розслідування досліджуваної категорії злочинів на «добре». На необхідність практичного посилення взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами також вказали 65,8 % опитаних.

Стадіями участі громадськості та засобів масової інформації у розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, є: 1) залучення

громадськості або засобів масової інформації органом розслідування;
2) діяльність громадськості або засобів масової інформації з надання конкретної допомоги. Кожна з зазначених стадій є різноплановою, оскільки проходить в різних формах та із застосуванням різних методів.

В КПК України відсутні положення про компетенцію представників громадськості залучених до проведення слідчих (розшукових) дій. Тому в кожному конкретному випадку слідчий повинен самостійно визначати, яким чином і в якому обсязі використовувати таку допомогу, щоб вона принесла позитивний результат. Представникам громадськості не можна доручати проведення слідчих (розшукових) дій, а також заходів, які входять до компетенції співробітників оперативних підрозділів; робіт, пов'язаних з небезпекою для життя та здоров'я; дій, які вимагають застосування заходів примусу або пов'язаних з безпосереднім збиранням доказів; заходів, пов'язаних з ризиком витоку інформації.

Використання допомоги громадськості та засобів масової інформації у розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, перебуває на незадовільному рівні: лише 28,3 % опитаних слідчих ОВС зверталися за допомогою до представників громадськості або засобів масової інформації під час розслідування злочинів досліджуваної категорії.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

3.1. Огляд місця події

Однією з найважливіших процесуальних дій, спрямованих на виявлення й дослідження слідів та обстановки кримінального правопорушення, є огляд місця події. Він є найбільш розповсюдженим, складним, містким та інформаційно-значимим видом огляду, що проводиться майже у кожному кримінальному провадженні.

Набрання чинності у 2012 році новим КПК України активізувало увагу вчених до дослідження підстав, процесуального порядку та тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Серед них можна виділити роботи В. К. Весельського, О. В. Зарубенко, О. Л. Захарової, М. С. Качковського, Е. В. Криничної, Є. Д. Лук'янчикова, Б. Є. Лук'янчикова, О. Л. Мусієнко, Д. П. Письменного, В. М. Рябикіна, М. Ф. Сокирана та ін. Не дивлячись на підвищений інтерес науковців до зазначеного питання, серед наукових доробок майже відсутні роботи, що розкривали б особливості тактики проведення огляду місця події при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми. Тому, на нашу думку, актуальні криміналістичні питання, що стосуються проведення цієї слідчої (розшукової) дії, необхідно розглянути з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки, з акцентуацією уваги на тактичних особливостях кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Ефективне розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, багато в чому залежить від наявності криміналістично значимої інформації, здобутої в результаті проведення огляду місця події. Виявлення та розшифрування

слідів, залишених на місці учинення кримінального правопорушення, досить часто вказують на особу (осіб), яка могла його вчинити, а також дозволяють визначити напрями розслідування.

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в тому, що слідчий, проводячи розслідування, безпосередньо сприймає, досліджує, фіксує і оцінює об'єкти на місцевості або в приміщенні, де виявлено ознаки кримінального правопорушення, з метою збирання там слідів, речових доказів, з'ясування обстановки і всіх інших обставин, що мають значення для розслідування. Як зазначає з цього приводу Є. П. Фірсов, при проведенні огляду слідчий безпосередньо сприймає обстановку місця події та інші матеріальні об'єкти, вивчає їх, виявляє і досліджує сліди та речові докази, з'ясовує сутність учиненого, встановлює механізм події, оцінює результати огляду, фіксує обстановку місця події, предмети і сліди з метою подальшого їх використання в процесі розслідування [267, с. 61]. Саме сприйняття обстановки місця події дає можливість слідчому уявити картину події, на основі отриманої емпіричної бази висунути версії та організувати проведення інших слідчих (розшукових) дій [18, с. 156].

Сутність огляду, як стверджує О. В. Зарубенко, включає у себе виявлення, збирання, закріплення слідів і речових доказів, які у подальшому використовуються з метою встановлення відомостей про подію кримінального правопорушення, особу, яка його вчинила та інші важливі для кримінального провадження обставини. При огляді місця події слідчий за допомогою органів чуття переконується в існуванні й характері фактів, що мають істотне значення для розслідування [82, с. 46].

Огляд місця події, як стверджує М. О. Ларкін, є незамінною слідчою (розшуковою) дією, оскільки слідчий безпосередньо, без проміжних ланок, сприймає ті або інші об'єкти в тому вигляді, в якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями [161, с. 122].

Специфікою огляду місця події, як зазначає В. К. Весельський, є те, що його неможливо замінити повною мірою іншими слідчими (розшуковими) діями, тактичні прийоми проведення яких розраховані на інші способи отримання та фіксації доказової інформації [43, с. 152].

З психологічної точки зору, огляду місця події притаманні:

- невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування виникає багато запитань, на які у слідчого немає відповідей: що сталося, хто винен у вчиненому, чому це сталося і т. ін.);

- публічність дій (огляд місця події проводиться в присутності спеціалістів, працівників правоохоронних органів, понятих та інших осіб);

- невідкладний характер (огляд місця події проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів та іншої важливої інформації);

- узгодженість дій учасників огляду (чітке розмежування функцій між учасниками огляду, керівником яких є слідчий);

- розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і, водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів);

- перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість;

- поєднання в діяльності слідчого пізнавального елемента (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елемента (виявлення змін в обстановці, викликаних діями правопорушника, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційного елемента (дії з приводу керування слідчо-оперативною групою) і посвідчувального елемента (закріплення, посвідчення і фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом складання протоколу, схем, креслень, проведення фотозйомки та аудіо- і відеозапису) [18, с. 157].

Зазначені ознаки огляду місця події дозволяють зробити висновок, що така слідча (розшукова) дія є активним пізнавально-інтелектуальним та психологічно-порівняльним процесом, зміст якого складають пошукові дії, що формують уявлення слідчого про подію, яка відбулась.

Проведення огляду місця події підпорядковане певним тактичним принципам. До таких принципів відносяться: 1) своєчасність (невідкладність) огляду місця події; 2) планомірність огляду місця події; 3) об'єктивність огляду місця події; 4) повнота огляду місця події; 5) єдине керівництво оглядом місця події з боку слідчого; 6) активність огляду місця події; 7) використання техніко-криміналістичних засобів під час проведення огляду місця події; 8) використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події [107, с. 59]. Крім того, до основних тактичних принципів огляду місця події також відносять й активність проведення огляду [123, с. 267].

В. В. Бедь наголошує на тому, що слідчий повинен прагнути того, щоб огляд місця події був точним, повним, об'єктивним і цілеспрямованим [18, с. 157].

Успішне проведення огляду місця події багато в чому залежить від професійних навичок та життєвого досвіду слідчого, а також його знань в галузі криміналістики. Зокрема, тактична обізнаність слідчого з криміналістичними особливостями проведення огляду дасть змогу легко зорієнтуватися в тому, де можливо відшукати сліди кримінального правопорушення.

Робота слідчого під час огляду місця події відбувається за схемою: пошук слідів та їх співставлення, моделювання особи правопорушника, відновлення механізму кримінального правопорушення. Особа правопорушника, його дії, наміри, подумки відтворюються слідчим на основі виявлення і розуміння слідів цих дій. Це надає можливість відшукати матеріальні сліди кримінального правопорушення, вилучити їх і дослідити [82, с. 46].

Проводячи огляд місця події, слідчий одночасно вирішує ряд завдань: виявлення, фіксація, вилучення і оцінка слідів учиненого кримінального правопорушення та інших речових доказів; вивчення обстановки події в цілому для з'ясування характеру й обставин злочину, що розслідується; отримання початкової інформації для висунення версій про механізм події, його можливих учасників і особи правопорушника; спостереження за поведінкою потерпілого і свідків; керівництво діями інших учасників слідчо-оперативної групи; контроль за своїми діями, висловлюваннями, прояв емоційної стійкості тощо [82, с. 159].

До завдань огляду місця події, на думку В. М. Рябікіна, належать: виявлення слідів кримінального правопорушення; встановлення обставин події, механізму вчинення кримінального правопорушення; визначення напрямів розслідування та висунення загальних версій стосовно події кримінального правопорушення і його учасників; одержання вихідної інформації для організації пошуку правопорушника і виконання першочергових невідкладних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [228, с. 571].

Як стверджує І. В. Богачук, при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, слідчі недооцінюють можливості та значення огляду місця події. В результаті чого така слідча (розшукова) дія проводиться поверхнево, поспіхом або взагалі не проводиться. У той же час, аналіз слідчої практики проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів цієї категорії засвідчує, що не менше 20 % із них проводиться з порушенням вимог кримінального процесуального законодавства, а більше 50 % – з порушенням рекомендацій щодо тактики проведення даної слідчої (розшукової) дії [29].

Основним недоліком огляду місця події, на який вказує І. В. Богачук, є те, що сам огляд проводиться формально, протокол огляду займає не більше однієї-двох сторінок рукописного тексту, не складаються плани (схеми), не вилучаються сліди злочину тощо. Із загальної кількості вивчених І. В. Богачук кримінальних справ даної категорії, лише в 35 % випадків

вилучались сліди рук, в 18 % випадків – сліди ніг або взуття, в 2 % випадків – інші сліди. В жодній з вивчених кримінальних справ не було роботи з такими слідами, як сліди зубів на продуктах харчування, сліди виділень людини, мікрочастки тощо [29].

Значним недоліком, як зазначає І. В. Богачук, також є те, що при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, слідчі відмовляються від проведення огляду місця події у випадку, коли підозрюваний затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення, є потерпілий та свідки, які вказують на винну особу, а також при вчиненні таких кримінальних правопорушень на відкритій місцевості [29]. За результатами нашого дослідження огляди місця події в досліджуваних кримінальних провадженнях не проводились у 9,4 % випадків (Додаток Б).

Наголосимо, що огляд місця події повинен проводитись в кожному випадку, незалежно від місця вчинення грабежу та наявної інформації на початку розслідування. Пізнавальний та дослідницький характер цієї слідчої (розшукової) дії сприяє відновленню картини події, яка відбулась.

Наведемо приклад. 20.08.2008 р. близько 23:00 год. до чергової частини Зарічанського ВМ Хмельницького МВ УМВС звернувся громадянин З. з повідомленням про те, що біля під'їзду житлового будинку №8 по вул. Залізняка невстановлена особа із застосуванням фізичного насильства відкрито викрала належний йому мобільним телефоном «Нокія», вартістю 1500 гривень. На місце вчинення злочину виїхала слідчо-оперативна група, однак огляду місця події проведено не було. Непрофесійність працівників та зневажливе ставлення до виконання своїх службових обов'язків негативно вплинули на хід розслідування даного злочину. Лише через декілька днів вжитими заходами встановлено, що грабіж вчинив гр. К., місцевий житель. Під час допиту гр. К. пояснив, що він, завдавши тілесних ушкоджень гр. З. та викравши його мобільний телефон «Нокія», одразу побіг до свого під'їзду, а телефон викинув у траву на відстані приблизно 5–7 метрів від місця вчинення злочину, щоб наступного дня переховати та в подальшому продати

[12]. Як бачимо, внаслідок безвідповідальності слідчого, який знехтував проведенням огляду місця події, було витрачено значну кількість часу, проведено значний обсяг роботи з метою встановлення особи, яка придбала та користувалася викраденим телефоном, і вже потім було встановлено особу злочинця.

Окремим фактором, що впливає на якість огляду місця події, є тривалість його проведення. Дослідження С. М. Скібіна показало, що на практиці цей час складає до 30 хвилин – у 36,4 % випадків, до 1 години – у 54,5 %, а у 9,1 % – тривалість проведення в протоколі не вказувалась [246, с. 106]. Варто погодитись з вченим, що якісно та результативно провести комплекс дій з виявлення, фіксації, вилучення слідів та скласти протокол огляду за 30 хвилин неможливо.

За результатами нашого дослідження встановлено, що час проведення огляду місця події в кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, склав до 30 хвилин – у 30,0 % випадків, до 1 години – у 46,3 % випадків, більше 1 години – у 18,1 % випадків. У 5,6 % випадків – тривалість проведення огляду в протоколі не вказувалась (Додаток Б). Як висновок, можливо підсумувати, що майже кожен третій огляд місця вчинення грабежу був проведений не якісно, що в подальшому, звісно, негативно вплинуло на результати розслідування.

Вивчення юридичної літератури та слідчої практики про розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, опитування практичних працівників, дозволило висвітлити комплекс недоліків у діяльності слідчо-оперативних груп, що призводять до зниження результативності проведених оглядів місць подій. Найбільш розповсюдженими є наступні: неповнота опису обстановки місця події; відсутність планів та схем місця події; відсутність та низька інформативність фото- та відеоматеріалів фіксації обстановки проведеного огляду; порушення логіки у викладенні результатів огляду місця події в протоколі; неточність опису виявлених слідів та предметів; нечітке відображення у протоколі кількісних та якісних параметрів речових доказів,

що підлягали вилученню; порушення правил поведження з матеріальними слідами на місці їх виявлення, що призводить до псування і втрати доказів; відсутність додаткового огляду місця події в денний час, у випадках проведення огляду в темний час доби при недостатньому освітленні; не вжиття членами СОГ заходів до розширення меж огляду з метою виявлення і фіксації слідів вірогідного підходу до місця події і відходу з нього, підготовки та приховання кримінального правопорушення тощо.

Якщо говорити про особливості тактики огляду місця події при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми, то необхідно звернути увагу на зміст його завдань: 1) виявлення ознак, які вказують на вчинення саме грабежу; 2) визначення точного місця вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення криміналістично значущої інформації, встановлення можливих свідків; 3) встановлення ознак та факторів, які свідчать, що злочин учинено саме неповнолітнім, а також слідів, які він залишив; 3) встановлення способу вчинення грабежу; 5) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню цього кримінального правопорушення; б) встановлення додаткових можливостей виявлення доказової інформації.

При цьому, як стверджує О. Л. Мусієнко, увага слідчого, не повинна бути направлена лише на пошук, виявлення та фіксацію матеріальних слідів. Необхідно належну увагу приділяти збору інформації: а) про особливості обстановки місця події; б) про можливі напрями пошуку доказів на ньому; в) про фактори, які сприяли вчиненню злочину, а також інші обставини, що пов'язані з цим місцем [183].

Важливе значення для успішного проведення огляду місця події мають підготовчі дії слідчого від моменту отримання інформації про вчинення грабежу і до прибуття на місце події. Як вірно вказує С. О. Книженко, основним завданням слідчого на цій стадії є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення проведення слідчої (розшукової) дії [99, с. 187].

Передусім, слідчий повинен добре орієнтуватися на території, яка обслуговується, знати дислокацію (розташування) підприємств, установ, організацій, вузлів зв'язку, транспортну розв'язку, медичних пунктів тощо. В цьому йому можуть допомогти карти та схеми міста (району), списки установ та організацій з їх адресами та телефонами, розклад руху транспорту, довідки про стан доріг тощо [123, с. 269].

Отримавши повідомлення про вчинення грабежу, слідчий повинен з'ясувати такі питання: хто і звідки повідомив про вчинення кримінального правопорушення; характер кримінального правопорушення та місце його вчинення (точна адреса або розташування); чи є потерпілі і в якому стані вони перебувають, чи надана їм необхідна допомога; чи немає загрози їх життю і здоров'ю та загрози пошкодження матеріальних цінностей; кому ще повідомлено про вчинення суспільно небезпечного діяння; чи є на місці події представники правоохоронних органів [162, с. 58]. Отримавши відповідь на зазначені питання, слідчий дає вказівки щодо організації охорони місця події та прийняття відповідних заходів, необхідних для збереження слідів і предметів, про видалення з місця події сторонніх осіб, забезпечення цілісності та недоторканості обстановки [123, с. 272].

План огляду складається з урахуванням обстановки на місці події та залучених до нього учасників. Будь-якої конкретної форми плану, звичайно ж, не існує, оскільки вона не передбачена кримінальним процесуальним законом. У розглядуваному нами випадку це може бути: перелік осіб, яких необхідно залучити до огляду; перелік техніко-криміналістичних засобів, необхідних для виявлення, фіксації і вилучення слідів злочину.

Погоджуємося з думкою М. С. Качковського про доцільність залучення до проведення огляду місця події працівників оперативних підрозділів. Вони можуть допомогти в охороні місця події, обстеженні прилеглої території, спостереженні за поведінкою окремих осіб, опитуванні (допиті) присутніх осіб, проведенні оперативно-розшукових заходів [97].

Суттєву допомогу в проведенні огляду місця події можуть надати особи, які повідомили про вчинення суспільно небезпечного посягання. Ці особи можуть бути корисними у визначенні меж місця події, виявленні окремих слідів та предметів або ознак їх знищення. Також вони можуть звертати увагу слідчого на ті або інші сліди та предмети, їх ознаки і особливості.

Після прибуття на місце події приймаються конкретні заходи з урахуванням всіх обставин. Поряд з цим слідчий надає співробітникам оперативних підрозділів вказівки щодо виявлення очевидців грабежу, встановлення особи підозрюваного, а також прийняття негайних заходів до його розшуку і затримання.

Також слідчому перед оглядом варто поспілкуватися з очевидцями грабежу. Предметом такої бесіди, як зазначає О. Бондарчук, є з'ясування питань про те, що за подія сталася, чи бачив хтось підозрювану особу (осіб) та в якому напрямі вона зникла, чи вносились зміни в обстановку події, якщо так, то які саме, ким і чому. Анкетні дані та повідомлену інформацію рекомендується записувати у робочий зошит (блокнот) або на диктофон [31, с. 207].

Після реалізації підготовчих дій, слідчий може приступити до проведення огляду місця події, який складається з трьох стадій: загальний огляд (статична стадія), детальний огляд (динамічна стадія) та заключна стадія огляду місця події.

Статична стадія полягає в огляді місця події та окремих предметів в нерухомому стані, тобто без їх переміщення [106, с. 110]. Як стверджують І. Ф. Пантелеєв, М. О. Селіванов, її змістом є дослідження та фіксація обстановки місця події в тому вигляді, в якому вона знаходилась на початок огляду [123, с. 275]. Слідчий, не змінюючи початкового положення предметів та інших слідів на відповідних ділянках, оглядає їх та фіксує їх стан, положення, форму, розміри, матеріал та інші особливості.

Загальний огляд місця події проводиться з метою створення попереднього уявлення про вчинене кримінальне правопорушення та можливі сліди [123, с. 273]. Під час загального огляду, у першу чергу, визначаються межі території (місцевості), які необхідно оглянути. Вони встановлюються таким чином, щоб охопити всю місцевість, на якій можуть бути виявлені сліди або предмети, що можуть мати доказове значення [123, с. 274]. Після визначення меж, слідчий складає план огляду, тобто визначає вихідну точку огляду, послідовність дій, прийоми та методи огляду, проводить орієнтуючу та оглядову фотозйомку, а також складає план або схему місця події.

Наголосимо, що окремим питанням, яке потребує вирішення, є визначення меж ділянки місцевості, яка підлягає огляду. На це питання неодноразово звертали увагу науковці, однак конкретного підходу до визначення меж території огляду у кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, до цього часу не вироблено.

Проведений нами аналіз кримінальних проваджень про вчинення злочинів цієї категорії засвідчив, що слідчі при огляді місця події обмежуються: у 11,9 % випадків територією приміщення, де відбувся грабіж; у 6,3 % – ділянкою місцевості де він безпосереднього був учинений; у 66,9 % – територією, на якій видно сліди злочинного діяння. У 14,9 % – слідчими встановлювалися інші межі, як правило, пов'язані з нестандартними умовами вчиненого злочину (Додаток Б).

Варто погодитись з позицією О. П. Резвана та Є. І. Макаренка, з приводу того, що не слід побоюватись розширення меж огляду, оскільки нерідко саме на ділянках, віддалених від місця події, вдається виявити цінні для розслідування докази: встановити звідки прибули злочинці, скільки їх було та інше [130, с. 172–174; 170, с. 52].

К. О. Чаплинський визначив, що межі огляду місця події повинні охоплювати: місце, де відбулася злочинна подія, виявлені сліди злочину або інші речові докази та предмети, що мають значення для кримінального

провадження; приміщення або ділянку місцевості, де відбулася підготовка до вчинення злочину; шляхи підходу злочинця до місця події і шляхи його відходу; місце, де відбувалося приховування злочинної діяльності; інші помешкання і ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, що стосуються розслідування [274, с. 25].

Керуючись такими рекомендаціями, вважаємо, що межі огляду місць грабежів, учинених неповнолітніми, на наш погляд, повинні охоплювати: місце вчинення злочину; шляхи підходу потерпілого до нього; шляхи підходу неповнолітніх до місця посягання та шляхи відходу; засідку, звідки підлітки спостерігали за рухом потерпілого; інші приміщення чи ділянки місцевості, що можуть слугувати носіями слідів грабежу.

Після того, як всі предмети та інші сліди зафіксовані, слідчий переходить до динамічної стадії огляду – активного, всебічного вивчення місця події та об'єктів, що виявлені [162, с. 87]. Предмети рухають, розглядають в зручному положенні, фотографують за методом вузлової і детальної фотозйомки та описують виявлені особливості; окремі предмети або їх частини зі слідами вилучають, виготовляють копії слідів [123, с. 275].

Криміналістична тактика рекомендує розпочинати огляд на місцевості з центру місця події, де, як правило, залишається найбільша кількість слідів учиненого кримінального правопорушення (ексцентричний метод огляду) [123, с. 274]. В такому випадку огляд проводиться по розгорнутій спіралі від центру до периферії шляхом послідовного охоплення всіх ділянок місця події [123, с. 275].

Концентричний метод огляду (від периферії до центру), на думку деяких науковців (І. Ф. Пантелеєв, М. О. Селіванов), необхідно застосовувати у випадках, коли не виключена можливість пошкодження слідів на периферії, в результаті просування учасників огляду до центру або втрати слідів з інших причин.

Огляд також може проводитись від однієї межі місця події, яка визначена вихідною, до іншої. В такому випадку мова йде про фронтальний

або лінійний метод огляду [106, с. 109]. Такий метод огляду доцільно застосовувати при огляді значних за площею ділянок місцевості (узбережжя річки, ліс, парк, поле тощо).

На наш погляд, при огляді місця події у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, найбільш доцільно використовувати відповідне поєднання методів огляду (комбінований метод). Це дозволить в найбільшій мірі зберегти сліди, залишені правопорушником як на місці вчинення злочину так і поряд з ним, а також залишити обстановку місця події без змін.

Широке застосування під час розслідування грабежів науково-технічних засобів криміналістики покликане забезпечити швидке виявлення та фіксацію різноманітних слідів та предметів, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Використання науково-технічних прийомів дозволяє шляхом експертного дослідження зазначених слідів та предметів отримати інформацію, яка має доказове значення.

Частиною 7 ст. 237 КПК України слідчому надано право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження [147, с. 136].

Про обов'язковість складання планів та схем, фотографування місця події в кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, веде мову й І. В. Богачук [29]. Підлітки, описуючи вчинене кримінальне правопорушення, нерідко плутаються в обстановці, не можуть відповісти на запитання про те, де розміщувались ті чи інші об'єкти, а також де перебували під час учинення конкретних дій інші учасники події. На думку вченого, правильно й чітко складена схема місця події, правильно обрані ракурси оглядових і вузлових знімків нададуть допомогу слідчому в допиті неповнолітнього, сприятимуть зосередженню уваги підлітка під час допиту, допоможуть в пригадуванні ситуації на момент учинення суспільно небезпечного діяння [29]. Крім того, на наш погляд, детально складені плани

та схеми, а також фотознімки можуть надати істотну допомогу в усуненні протиріч між показаннями потерпілого, свідків та підозрюваного.

Під час огляду місця події можливо виявити ознаки, що вказують на коло осіб, серед яких слід шукати підозрюваного. До таких ознак належать: а) вибір маршруту руху до місця злочину; б) знання слабких місць в перешкодах (пролом стіни в найбільш вразливій її частині тощо); в) знання звичок і способу життя потерпілого (наприклад, злочинець зробив засідку біля дороги, по якій потерпілий зазвичай повертався з роботи); г) особисте знайомство злочинця з потерпілим (наприклад, двері виявилися відкритими зсередини); д) застосування злочинцем різних технічних засобів при вчиненні злочину (наприклад, володіння технікою електро-, газозварювання) [280, с. 143].

Обов'язковій перевірці під час огляду місця події у кримінальних провадженнях зазначеної категорії підлягає версія про наявність дорослих підбурювачів або інших співучасників, навіть якщо неповнолітній підозрюваний встановлений до початку огляду й розповідає про вчинення кримінального правопорушення самостійно. Підтримуємо позицію І. В. Богачук, що про наявність співучасників можуть свідчити відомості про обсяг майна, яким заволоділи при вчиненні такого діяння, відомості про планування дій, обачність, яка не властива підліткам [29].

Відмітимо, що під час огляду місця події важливо перевірити обставини, які суперечать показанням потерпілого та є характерними для інсценування грабежу (відсутність слідів інших осіб, слідів боротьби тощо). Окрім того, сам правопорушник може залишити на місці події речі та предмети, які йому не належать. Це робиться для того, щоб ввести слідство в оману та спрямувати хід розслідування в іншому (хибному) напрямі. Тому, зазначимо, що про інсценування грабежу можуть свідчити:

– демонстративний характер ознак події злочину. Правопорушник, імітуючи грабіж, іноді втрачає почуття міри та залишає надмірну кількість слідів, безлад, невинуваті руйнування, інші незвично яскраво виражені

сліди. Вчинення таких дій є більш характерним для дорослих злочинців, однак не виключено, що неповнолітні правопорушники також вдаються до такого інсценування;

– наявність негативних обставин, тобто факторів, явищ, які не відповідають конкретній обстановці. Тобто, на місці події можуть бути залишені сліди або ознаки, незвичайні для цієї обстановки або ситуації, або, навпаки, їх відсутність, хоча вони за певних обставин могли б і повинні були б бути [123, с.270].

Тож під час перевірки такої версії (інсценування грабежу) слідчий повинен зіставити факти, які повідомив потерпілий з об'єктивними даними, встановленими під час проведення огляду місця події; перевірити, що у нього дійсно знаходились матеріальні цінності, речі або інші предмети, викрадені з його слів; перевірити за допомогою судово-медичної експертизи показання потерпілого щодо походження ушкоджень, які залишені на його тілі, а за допомогою криміналістичної – показання щодо пошкоджень, залишених на його одязі та їх відповідності ушкодженням на тілі; з'ясувати спосіб життя та поведінку потерпілого до та після вчинення кримінального правопорушення [123, с. 457].

На заключній стадії огляду місця події слідчий оцінює виконану роботу, а також перевіряє, чи всі пошукові дії виконані в повному обсязі. Після чого вилучені з місця події сліди та інші речові докази запаковуються, опечатуються і завіряються підписами осіб, які брали участь в огляді, приймаються заходи щодо збереження громіздких речових доказів, які неможливо вилучити з місця події [280, с. 276]. Відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК України, у разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування [147, с. 135]. Також слідчий систематизує заяви, отримані від учасників огляду місця події, та приймає по ним відповідні рішення. Насамкінець, відмітимо, що слідчий завершує складання

протоколу огляду місця події та після підписання процесуальних документів дає вказівку привести в порядок обстановку на місці події. Все це, як стверджує М. С. Качковський, дозволяє ліквідувати виявлені недоліки, які пізніше вже не можна буде виправити [97]. Відмітимо, що протокол огляду місця події повинен бути лаконічним, повним, містити детальний опис обстановки місця події та окремих виявлених слідів (предметів) з обов'язковим відображенням відомостей про те, що саме було вилучено та запаковано.

Отже, огляд місця події має важливе значення під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми. З метою результативного його проведення слідчим можливо запропонувати такі рекомендації: 1) не обмежуватись оглядом лише місця безпосереднього вчинення грабежу; 2) звертати особливу увагу на факти та обставини, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; 3) детально описувати у протоколі огляду індивідуальні особливості слідів, речей та предметів, які були виявлені та мають доказове значення; 4) залучати до проведення огляду місця події працівників оперативних підрозділів, а також використовувати допомогу громадян (очевидців та інших); 5) не обмежуватись складанням протоколу, а й оформляти додатки у вигляді схем або планів; 6) застосовувати технічні засоби фіксації (фото-, відеозапис); 7) індивідуально підходити до проведення кожного огляду місця події.

3.2. Допит підозрюваних та потерпілих

У збиранні доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень одне з важливих місць посідає допит як вербальна слідча (розшукова) дія. Сутність допиту виявляється в тому, що при його проведенні слідчий, застосовуючи розроблені криміналістикою та апробовані

слідчою практикою тактичні прийоми, спонукає особу, яку допитує, дати показання про пов'язані зі злочином обставини [86, с. 408].

Узагальнення кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, опитування слідчих, які розслідували такі кримінальні правопорушення, дозволяє зробити висновок, що суттєві та вагомі для кримінального провадження обставини нерідко встановлюються саме за допомогою допиту. За дослідженням, проведеним Н. В. Грищенко, понад 80 % усього часу, що витрачається слідчим на проведення слідчих (розшукових) дій, припадає на проведення допитів [62].

Слід зазначити, що дослідженню питань проведення допиту приділяли увагу О. М. Бандурка, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський, В. М. Тертишник, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та ін. Загальні питання особливостей допиту неповнолітніх розглядали О. О. Алексєєв, В. В. Печерський, В. В. Пясковський, С. Ю. Рєвтова, М. І. Скригонюк, А. П. Шеремет та інші. Незважаючи на значний науковий внесок зазначених вчених, залишаються невисвітленими положення щодо особливостей проведення допиту підозрюваних під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми. Зазначене значно ускладнює вирішення багатьох практичних проблем розслідування.

Допит підозрюваних. Допит підозрюваного – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання даних від особи, яка має статус підозрюваного з приводу обставин, що стали підставою для її затримання або застосування запобіжного заходу, а також отримання іншої інформації, яка має доказове чи інше значення для розслідування [260, с. 460]

Питання особливостей організації допиту неповнолітніх підозрюваних є надзвичайно складним та багатогранним. Як зазначає з цього приводу М. В. Авраменко, робота з неповнолітніми завжди характеризувалася особливою складністю, адже через несформовану психіку діти не завжди

розуміють усього, що з ними відбувається, а відтак слідчому важко розраховувати на їх правдиві показання [2, с. 127].

На думку Т. В. Авер'янової, тактика допиту неповнолітніх значною мірою обумовлена особливостями їх психіки (підвищеним навіюванням, схильністю до фантазування, високою емоційністю, нестійкістю поведінки), незначним життєвим досвідом, що нерідко призводить до неправильної оцінки ними розслідуваної події в цілому або окремих її елементів [1, с. 593].

В. Ю. Шепітько вказує, що складність проведення допиту неповнолітніх обумовлена специфікою психології формування показань, віковими та індивідуальними особливостями. Особливу увагу слідчий, який проводить допит, повинен приділити психологічним особливостям допитуваного, його характеру, темпераменту, навичкам, звичкам, мисленню, колу знайомств, способу життя, вихованню в сім'ї. Дані, що характеризують особу неповнолітнього, дозволяють прогнозувати його поведінку під час допиту, обирати тактично правильний його напрям, оцінювати достовірність показань допитуваного [278, с. 106].

П. Д. Біленчук акцентує увагу на важливості тактичного супроводу допиту неповнолітнього, зважаючи на особливості його психіки, що суттєво впливає на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення обставин кримінального правопорушення і потребує індивідуального підходу. Отже, обираючи тактичні прийоми допиту, слідчий повинен врахувати рівень розвитку, життєвого досвіду і знань дитини, вміння логічно мислити, її схильність до навіювання та фантазування [27, с. 333].

Відповідно до ст. 490 КПК України, допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється у присутності захисника. Крім того, в ст. 491 КПК України передбачено положення щодо участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у допиті неповнолітнього підозрюваного. Згідно частини першої цієї статті, якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді,

суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

Згідно наших досліджень, при допиті неповнолітніх підозрюваних у вчиненні грабежів, крім захисника, приймали участь у 21,9 % випадків батьки, у 11,9 % – педагоги, у 22,5 % – психологи. Ми не зустрічали жодного випадку залучення лікарів до участі у даній слідчій (розшуковій) дії (Додаток Б).

З цього приводу Л. Г. Арістякєнян зазначає, що під час допиту неповнолітнього повинна приймати участь особа, яка сприймається допитуваним як авторитетна особистість [8, с. 113]. Малолітніх осіб в більшості випадків доцільно допитувати за участю рідних, що добре до них ставляться, яким діти цілком довіряють, тому що нерідко малолітні, особливо сором'язливі, не бажають розмовляти з незнайомим їм слідчим і відповідати на його запитання. Присутність в таких випадках при допиті близьких осіб заспокоює дітей і допомагає слідчому вступити з допитуваним в психологічний контакт [211, с. 34]. Однак, як справедливо зазначає М. І. Скригонюк, в таких умовах (присутність великої кількості учасників допиту) виконувати слідчому свої обов'язки не просто. Тому ці обставини вимагають від слідчого особливих тактичних підходів [248, с. 170].

Передусім, розглянемо тактичні умови, які сприяють успішному проведенню допиту неповнолітнього підозрюваного та безпосередньо впливають на ефективність розслідування кримінальних правопорушень в цілому.

Важливе місце в тактиці допиту займають організаційно-підготовчі заходи до його проведення. Ретельна і всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань, що є особливо актуальним щодо допиту неповнолітніх осіб. Відсутність планування або неналежна підготовка до допиту не сприяють досягненню мети допиту, тим самим призводять до необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій.

На думку С. Ю. Якушина, підготовка до допиту повинна складатися з таких заходів: вивчення матеріалів кримінального провадження; підготовка спеціальних питань; вивчення особи допитуваного; складання плану допиту [286, с. 26].

І. М. Лузгін та Ю. Г. Корухов вважають, що підготовка до допиту повинна вмещувати такі заходи: збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи допитуваного; встановлення способу виклику на допит; підготовка місця допиту; визначення технічного забезпечення допиту; складання плану слідчої (розшукової) дії [121, с. 160].

У будь-якому разі, підготовка до допиту починається з визначення його предмета [160, с. 86]. Під предметом допиту слід розуміти коло обставин, які стосуються події злочину: факти, що викривають чи виправдовують підозрюваного; наслідки злочинних дій; обставини, які сприяли вчиненню злочину [38, с. 86].

На думку В. М. Рябікіна, предмет допиту неповнолітнього підозрюваного, зводиться до наступних обставин:

а) подія кримінального правопорушення: де, коли, хто, яким способом і які дії вчинив; які застосовувались знаряддя і засоби, хто їх виготовив, де вони тепер; чи мала місце підготовка до злочинного діяння та приховання його слідів;

б) дані про підозрюваного: вік, стан здоров'я, освіта, захоплення і т.п.;

в) взаємовідносини підозрюваного з потерпілим: чи знайомі, як давно, характер знайомства; чи виникали раніше конфліктні ситуації; що відомо підозрюваному про потерпілого, який він чинив опір та інше;

г) мотив, мета та умисел на вчинення протиправних дій; оцінка підозрюваним своїх дій; що примусило його до їх учинення;

д) заподіяна шкода: кому і які нанесені тілесні ушкодження; що викрадено, зруйновано, розбито, поламано, коли, де і за яких обставин;

е) обставини, які пом'якшують і обтяжують відповідальність: чи розкаюється підозрюваний у вчиненому; чи перебував під час учинення кримінального правопорушення в стані сп'яніння; чи мав при собі зброю; чи чинив опір представникам влади і громадськості [227, с. 448]

Успішність допиту неповнолітнього багато в чому залежить від вибору місця і обстановки його проведення. Так, вчені-криміналісти та психологи надають перевагу місцю проживання чи навчання неповнолітнього, оскільки в такій обстановці неповнолітній відчуває себе в безпеці та краще йде на контакт зі слідчим [247]. Тому створення комфортних умов для неповнолітньої особи під час її допиту є необхідним елементом не лише суто тактичного, а й морально-етичного характеру. Адже тільки вдало обрані слідчим тактичні прийоми проведення допиту неповнолітніх осіб сприятимуть стимулюванню надання ними правдивих показань щодо відомих їм фактів [74].

Успішне проведення допиту неповнолітнього підозрюваного можливе і в кабінеті слідчого. Суворість і офіційність зустрічі підкреслює важливість і значущість розслідування. Таку думку підтримують 67,5 % опитаних слідчих ОВС, які розслідували досліджувані кримінальні провадження (Додаток А). При цьому, позитивний вплив на показання підлітка справляє спокійна, безконфліктна обстановка допиту.

Місце проведення допиту – важливий психологічний фактор, який не можна не враховувати під час його проведення. На думку М. І. Порубова, у кабінеті повинен працювати тільки один слідчий. Також там повинні знаходитись тільки ті особи, присутність яких є обов'язковою. У цьому закладений глибокий психологічний підтекст [210, с. 81]

На наш погляд, у кожному конкретному випадку місце допиту повинне визначатися характером учиненого злочину, слідчою ситуацією, а також зібраною інформацією про психологічний та емоційний стан неповнолітнього підозрюваного. Для цього, відомості про підлітка слідчий може отримати заздалегідь із бесід з його батьками, від працівника

відповідного підрозділу Департаменту превентивної діяльності Національної поліції. Слідчий також повинен використовувати особистісний підхід. Так, наприклад, сором'язливих підлітків доцільно допитувати у звичній для них обстановці, в умовах, найбільш наближених до їх повсякденного оточення: у школі, вдома тощо. У кабінеті слідчого зазначені особи можуть розгубитися, занервувати, злякатися, що може ускладнити процес отримання від них об'єктивної інформації. Незнайома обстановка може загальмувати процеси мислення у неповнолітніх, що перешкоджатиме дачі ними вичерпних показань.

Підлітків з розв'язною, зухвалою поведінкою, навпаки, доцільно викликати для дачі показань до приміщення поліції чи прокуратури і допитувати в офіційній обстановці, яка підкреслить важливість виконуваних ними функцій. При цьому необхідно прибрати речі, які можуть відвернути увагу допитуваного, посадити його в стороні від вікна, виключити присутність сторонніх осіб, телефонні розмови і т.д., щоб неповнолітній міг зосередитися на предметі допиту [40, с. 228].

Неповнолітньому допитуваному спочатку необхідно пояснити, з якого приводу проводиться допит, а також його права і обов'язки. Після встановлення психологічного контакту, слідчий спонукає підлітка до вільної розповіді, в ході якої, як правило, його не перебиває і не підказує її напрям. Потім за допомогою запитань уточнюються і перевіряються окремі деталі подій, їх послідовність. Для активізації відповідей на запитання слідчого підлітку необхідно надавати мнемонічну допомогу – пред'явлення речових доказів, ознайомлення допитуваного з показаннями інших осіб, допит на місці події тощо.

В. Л. Васильєв виділяє п'ять етапів допиту неповнолітнього:

1) перший етап, на якому слідчий встановлює анкетні дані підлітка (вік, в якій школі і в якому класі навчається, в яких умовах проживає, з ким товаришує і т. д.). Основне завдання цього етапу – діагностика особистості допитуваного;

2) другим етапом, під час якого встановлюється психологічний контакт. Темою бесіди тут, як правило, є навчання підлітка, його захоплення, інтереси і т.д. На цьому етапі виробляється загальна лінія поведінки обох співрозмовників, визначаються такі параметри спілкування, як ритм, темп, невербальні засоби і т.д.;

3) третім етапом – головна частина допиту, його завданням є отримання від допитуваного необхідної інформації;

4) четвертим етапом – слідчий зіставляє отриману від підлітка інформацію з наявною в матеріалах кримінального провадження і шляхом постановки запитань намагається усунути неточності, неясності, з'ясувати причини суперечностей і т.п.;

5) п'ятим, останнім етапом допиту – слідчий фіксує в протоколі отриману від допитуваного інформацію (при цьому зберігаються лексичні особливості мови неповнолітнього), надає її в письмовому вигляді допитуваному, який, перевіривши правильність записаного в протоколі, підписує його [41, с. 25].

Враховуючи психологічні особливості підліткового віку, під час допиту неповнолітнього підозрюваного необхідно дотримуватися таких педагогічних вимог:

а) не акцентувати увагу підлітка на тих обставинах, які можуть завдати шкоди його вихованню;

б) не вживати нецензурні вислови і кримінальний жаргон;

в) не допускати цинічних оцінок, проявів розв'язності і вульгарності [114, с. 8].

Водночас поведінка слідчого повинна бути коректною, ввічливою з проявом поваги до особистості неповнолітнього, без підлещування і панібратства.

Важливу роль у виборі тактики допиту відіграє стать неповнолітньої особи, з якою проводиться допит. Неповнолітнім хлопцям та дівчатам у процесі спілкування слід подавати інформацію з певними відмінностями, підкреслює О. В. Мушинська. Для дівчат велике значення має емоційна

сторона того чи іншого явища, взаємовідносини між людьми, їх цікавлять деталі та сам процес спілкування, тому саме ці особливості необхідно враховувати при проведенні їх допиту [184, с. 76].

Хлопців, як зазначає О. В. Мушинська, навпаки, цікавить, насамперед, доказовість, логіка, факти. Для них важливим є результат, сам процес спілкування їх майже не цікавить. Якщо співрозмовник виявляється занадто комунікабельним, це може викликати у них стан дратівливості. Вони у переважній більшості погані слухачі, уважно слухають (в середньому) 1–2 хвилини, далі їх увага значно послаблюється (якщо тема розмови їм не цікава). Знаючи це, слідчому необхідно мету візиту і суть питань викладати максимально лаконічно, зрозуміло, послідовно, логічно [184, с. 173].

Допит малолітнього повинен проводитися у дуже спрощеній, гральній формі, причому, по можливості, на його лексиконі. Тільки у цьому випадку можна буде вважати, що питання правильно зрозуміле малолітнім, а це – запорука адекватної відповіді. Доцільно використовувати допомогу педагога як спеціаліста у галузі дитячої психології [114, с. 10].

В. О. Коновалова пропонує під час допиту неповнолітніх дотримуватись таких рекомендацій: створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту; бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, відчуття достоїнства; особливу увагу звертати на формування запитань – вони повинні мати чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховувати віковий та інтелектуальний розвиток; не вживати складні терміни; критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, співставляючи її з доказами та оперативно-розшуковими даними; акцентувати увагу допитуваного на наявних у кримінальному провадженні доказах з метою попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови; виключати, по можливості, проведення повторних допитів, а також тривалого часу його проведення; використовувати інформацію про особу допитуваного, отриману офіційним

та неофіційним шляхом як в процесі підготовки до допиту, так і під час його проведення; роз'яснювати присутнім під час допиту особам їх роль у наданні допомоги слідчому тощо [109, с. 119].

Н. В. Павлюк пропонує систему тактичних прийомів, спрямованих на подолання наслідків дії окремих психологічних особливостей, притаманних психіці неповнолітніх, які є бар'єром для одержання слідчим повних і таких, що відповідають істині, показань: використання різних видів запитань (деталізуючих, уточнюючих, контрольних, нагадуючих); зіставлення показань із точно встановленими фактами; з'ясування інформації про проведення часу неповнолітнім у період між кримінальним правопорушенням і допитом; з'ясування емоційного стану неповнолітнього під час події; з'ясування змісту фантазій неповнолітнього, виявлення характеру мрій; викладення допитуваному вірогідного ходу подій; проведення слідчого експерименту; пред'явлення доказів, що є доступними розумінню допитуваного; повернення до певних місць показань з метою докладнішого висвітлення окремих обставин; використання різних наочних засобів; використання образотворчих здібностей неповнолітнього; допит на місці події, якщо це не зашкодить психіці неповнолітнього; висвітлення події з різних боків; пропонування допитуваному повторити розповідь в іншій послідовності; використання аналогії, порівняння, суперечностей в самих показаннях або з іншими доказами [195, с. 430].

Відмітимо, що неповнолітньому допитуваному необхідно допомагати у формуванні правдивих показань. Однак, при цьому слідчий не повинен використовувати постановку запитань, що мають елементи навіювання (навідні питання). Постановка навідних запитань нерідко є причиною виникнення добросовісних помилок у показаннях.

Показання, які дають неповнолітні підозрювані, в переважній більшості не відповідають дійсності. Результати дослідження кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, показують, що лише в 27,5 % випадків на початковому етапі розслідування вони давали правдиві

показання (Додаток Б). Причиною цього можуть бути умисне замовчування фактів, намагання ввести слідство в оману, або в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин неповнолітній невірною висвітлює факти. У таких випадках слідчий повинен обрати правильну тактику допиту.

Якщо неповнолітній підозрюваний свідомо не бажає давати правдиві показання, слідчий повинен намагатися подолати його негативну позицію. Першим кроком у цьому напрямі повинно бути звернення до позитивних якостей допитуваного з метою критичної оцінки вчиненого ним, усвідомлення власної вини, а також невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Крім того, слідчий повинен зосередити увагу на з'ясуванні можливих причин, що заважають підлітку сказати правду. Для цього допит може бути навіть перерваний, якщо необхідні дані не були зібрані під час його підготовки.

За результатами анкетування слідчих ОВС встановлено, що під час допиту неповнолітніх підозрюваних, які дають неправдиві показання, вони застосовують такі тактичні прийоми: а) переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей – 16,7 % з усіх опитаних; б) прояв розуміння становища, в якому опинився допитуваний – 15,8 %; в) спонування до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти учинених дій – 15,0 %; г) акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених неповнолітнім – 15,8 %; г) деталізація показань з метою виявлення суперечностей – 13,3 %; д) несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів – 13,3 %; е) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами – 10,0 % (Додаток А).

А. В. Скнаріна для подолання дачі неповнолітніми неправдивих показань пропонує наступні тактичні прийоми:

– звернення до неповнолітнього із закликом бути чесним, порядним і справедливим;

– роз'яснення сутності та значення пред'явлених і оголошених матеріалів кримінального провадження;

- постановка несподіваних запитань;
- пред'явлення вагомих доказів та оголошення уривків показань інших допитаних учасників кримінального провадження [247].

Для викриття неправдивих показань при допиті неповнолітнього підозрюваного, на думку М. Г. Шурухнова, можливе застосування наступних тактичних прийомів:

- допущення легенди – слідчий, знаючи, що допитуваний дає неправдиві показання, дає йому можливість висловитися, щоб він сам дійшов до протиріч зі своїми твердженнями або із зібраними доказами;

- раптовість – допитуваному раптово задається питання або пред'являється доказ, про наявність якого допитуваний не знав. Даний прийом часто поєднується з «допущенням легенди»;

- створення уявлення про обізнаність слідчого в обставинах учиненого злочину – слідчий в ході допиту навмисно повідомляє допитуваному сукупність фактів, які розкривають обставини і окремі деталі вчинення протиправного діяння, про які слідчому відомо достеменно. Здивувавшись знанню подробиць, допитуваний може дійти висновку, що слідчому відомо все, і дача неправдивих показань у цій ситуації є марною;

- відволікання уваги – для отримання правдивих показань слідчий «присипляє» пильність неповнолітнього. З цією метою слідчий не акцентує увагу на головному питанні, з приводу якого йому важливо отримати правдиві показання, нібито розчиняючи його в числі інших питань, що не мають в даному випадку суттєвого значення, і таким чином намагається отримати розрізнені правдиві показання;

- інерція – слідчий, спілкуючись з неповнолітнім підозрюваним, переводить розмову на абстрактні теми, але такі, що пов'язані з фактом, який з'ясується. Допитуваний, захоплений розповіддю про стороннє, при вмілому спрямуванні розмови, «за інерцією» проговорюється про те, що збирався приховати від слідчого;

– повторний допит – неповнолітній, який дав неправдиві показання, намагається дотримуватися їх і надалі. Однак він неминуче забуває подробиці первинних неправдивих показань, не може повторити їх з такою ж точністю на повторному допиті [284, с. 284, 285].

Під час розслідування групових грабежів часто неповнолітні намагаються приховати справжніх організаторів таких злочинів через різні мотиви: страх, поради близьких, почуття фальшивої дружби і т. д. В такому разі слідчий, впливаючи на психіку підлітка, може використовувати також такі тактичні прийоми, як демонстрація своєї обізнаності, розвінчання «вожака», пред'явлення доказів та ін.

Допит неповнолітнього підозрюваного, як справедливо зазначає О. А. Кулакова, доцільно фіксувати за допомогою звукозапису. Це дозволить суду більш точно оцінити отримані показання, оскільки їх фіксація в протоколі допиту з урахуванням дитячої мови представляє певну складність [153].

Допит потерпілих. Показання потерпілого, як правило, відрізняються підвищеною емоційністю та схильністю до перевищення тяжкості вчиненого відносно нього посягання, через це дуже важливо звертати увагу на особисті якості потерпілого, особливості його поведінки, невербальні засоби комунікації (міміку, жести), що дозволить певною мірою робити висновки щодо правдивості його показань. «Слід мати на увазі, – підкреслює В. М. Тертишник, – що потерпілий може знати і повідомити такі факти і обставини, які нікому іншому не відомі й іншим шляхом з'ясовані бути не можуть, а з іншого боку потерпілий може мати свій певний інтерес у справі. З урахуванням цих обставин здійснюється оцінка і перевірка показань потерпілого» [260, с. 606].

Особливістю показань будь-якого потерпілого, як зазначає В. В. Пясковський, є те, що вони виходять від людини, особисто зацікавленої у результатах розслідування. Ця зацікавленість має дві сторони: з однієї –

прагнення потерпілого до розкриття злочину, а з другої – причина можливої його необ'єктивності [217, с. 147].

Підготовка до допиту і сам допит потерпілих часто супроводжуються труднощами, що обумовлені їх психічним і моральним станом. Насильство, застосоване щодо них, а також викрадення майна, що буває особливо цінним для потерпілих, викликають у них злість, гнів, обурення, а іноді й страх, пригніченість. Тому потерпілим буває досить важко послідовно викласти обставини вчинення кримінального правопорушення, а їх показання можуть відрізнитися непослідовністю і суперечливістю. В таких випадках слідчому необхідно діяти максимально обережно і тактовно по відношенню до потерпілих. Збудженим потерпілим, які нещодавно перенесли психічну травму необхідно дати можливість заспокоїтися.

Активність потерпілого під час досудового слідства залежить насамперед від розуміння суті наданих йому законом прав. Тому за необхідності слід у доступній формі роз'яснити громадянину (з урахуванням його загальноосвітнього і культурного рівня, віку) значення таких термінів, як цивільний позов, клопотання, відвід, докази і т. ін. Нажаль, на практиці часто роз'яснення прав потерпілому здійснюється формально, без необхідних пояснень, і зводиться до одержання його підпису на пам'ятці про процесуальні права та обов'язки потерпілого.

На хід та результати допиту потерпілого мають вплив як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники: серед них – глибоке вивчення слідчим матеріалів кримінального провадження, врахування індивідуальних особливостей особи потерпілого, його першого враження від слідчого, самої психологічної обстановки, в якій відбувається спілкування [80, с. 42].

З метою вивчення особистості потерпілого важливо отримати відомості про його професію, освіту, умови праці, спосіб життя, інтереси, поведінку в колективі тощо. При вивченні особи потерпілого важливо виявити як соціально-позитивні, так і соціально-негативні особистісні якості. Відомості про особу допитуваного можуть бути отримані за результатами

кримінального провадження й оперативних джерел або отримані спеціальними методами: спостереження за суб'єктом, бесіда, аналіз діяльності, узагальнення незалежних характеристик, що даються суб'єкту певними особами в різних ситуаціях [140, с. 355]. Щоб отримані відомості були об'єктивними, використовують незалежні, не пов'язані між собою джерела отримання інформації [123, с. 325].

Під час вивчення особи потерпілого значну допомогу слідчому може надати спеціаліст-психолог. Психолог може допомогти визначити особливості психічних процесів, властивостей і станів допитуваного, встановити тип темпераменту, риси характеру, інтелектуальні здібності, можливі зміни лінії поведінки тощо, а також рекомендувати способи та прийоми, за допомогою яких можуть бути виявлені окремі психологічні якості потерпілого, запропонувати запитання, які доцільно поставити з метою встановлення контакту та отримання важливої інформації.

Допомога спеціаліста-психолога може бути ефективною і у виборі найбільш сприятливого моменту, а також місця для проведення допиту. Крім того, психолог при підготовці до допиту може запропонувати також експрес-психодіагностику допитуваного, використовуючи можливості тестів. Ці та інші відомості сприятимуть встановленню з потерпілим психологічного контакту.

Процес отримання відомостей про особу потерпілого завершується безпосередньо на допиті. Слідчий спостерігає за його зовнішньою поведінкою, рівнем культури та розвитку, особливістю мови, психологічним станом та реакцією. Показання потерпілого, як правило, оцінюються слідчим у двох аспектах: по-перше, з огляду на їх відповідність об'єктивній дійсності; по-друге, у плані їх доказової цінності, що сприятиме розслідуванню злочину [66, с. 16].

За наявності декількох потерпілих, черговість їх допиту визначається рядом факторів та обсягом криміналістично значимої інформації, яку вони можуть повідомити під час допиту. Як зазначають І. Ф. Пантелеєв та

М. О. Селіванов, спочатку доцільно допитати осіб, від яких можливо отримати ґрунтовні показання [123, с. 325]. При цьому необхідно враховувати не лише їх обізнаність, але і можливість отримання від них вичерпної та достовірної інформації, що, у свою чергу, визначається особистісними якостями допитуваного, взаємодією з іншими учасниками кримінального провадження. Також першими допитують потерпілих, які, на переконання слідчого, схильні до дачі правдивих показань.

При визначенні кола обставин, відносно яких необхідно отримати показання, необхідно враховувати і те, що інформація щодо предмету допиту може носити спеціальний характер, тим самим вимагаючи від слідчого звернення за консультацією до відповідних спеціалістів, а також ознайомлення зі спеціальною літературою чи довідковими матеріалами. Як зазначають О. О. Алексєєв, В. К. Весельський та В. В. Пясковський, необхідна інформація може бути отримана також і з оперативних джерел [140, с. 356].

До обставин, які повинні бути з'ясовані під час допиту потерпілих у досліджуваних кримінальних провадженнях, відносяться наступні:

- коли, де і при яких обставинах були вчинені протиправні дії, у чому конкретно вони виражалися, що було викрадено;
- який матеріальний збиток заподіяний діями злочинця (злочинців);
- кількість учасників кримінального правопорушення та їх прикмети;
- чи виділявся серед групи злочинців лідер або організатор конкретних дій;
- чи застосовував злочинець (злочинці) під час нападу якісь предмети як зброю;
- чи чинив потерпілий опір, якщо так, то в чому він виражався і які сліди могли залишитися в результаті цього на тілі й одязі злочинця (злочинців);
- які ушкодження виявив згодом потерпілий на своєму тілі й одязі;
- обставини, що передували протиправним діям;

– наявність і характер взаємовідносин між злочинцем (злочинцями) і потерпілим до вчинення кримінального правопорушення;

– наявність осіб, які не брали безпосередньої участі у протиправних діях, але не заважали, а можливо і сприяли діям злочинця (злочинців);

– хто із знайомих у момент учинення кримінального правопорушення знаходився разом з потерпілим, коли і з якої причини покинув місце вчинення кримінального правопорушення;

– чи не зустрічався потерпілий з підозрюваним або його знайомими чи родичами після вчинення кримінального правопорушення, якщо зустрічався, то хто був ініціатором цієї зустрічі і про що вели мову [114, с. 26].

На результативність допиту суттєво впливає планування самої слідчої (розшукової) дії [222, с. 194]. При плануванні слідчий прогнозує поведінку потерпілого на допиті, а також можливість виникнення різних ситуацій допиту та їх зміни під час його проведення. Тобто, планування допиту передбачає прогнозування можливих реакцій допитуваного на той чи інший доказ та можливі зміни його поведінки в процесі допиту.

Важливим моментом при підготовці до проведення допиту потерпілого є визначення часу і місця його проведення. Час допиту визначається з урахуванням важливості відомостей, якими володіє потерпілий, його ролі у вчиненому кримінальному правопорушенні, зв'язку з підозрюваним тощо [140, с. 357]. Деякі вчені небезпідставно вважають, що можливість втрати і викривлення сприйнятого з плином часу збільшується [222, с. 196]. Звідси випливає, що чим раніше потерпілий буде допитаний про відомі йому обставини вчиненого злочину, тим більше ймовірності, що від нього будуть отримані повні і достовірні показання.

Однак, необхідно враховувати, що факт викрадення майна, особливо у поєднанні з насильством або погрозою його застосування, окрім завдання матеріальних збитків, може викликати у потерпілого стан сильного душевного хвилювання. Тому не рекомендується проводити допит особи, яка знаходиться в стані хвилювання, розгубленості, пригніченості, крім

виняткових випадків, які не терплять зволікання [140, с. 357]. З урахуванням стану потерпілого, його допит може бути проведений через певний проміжок часу. При цьому, як зазначає Д. А. Патрелюк, нервові збудження поступово зникне, а замість сумбурних емоційних висловлювань потерпілий логічно і детально зможе розповісти про факт учинення незаконного заволодіння [201, с. 130].

За загальним правилом допит потерпілого проводиться за місцем провадження досудового розслідування (ст. 224 КПК України), однак він може проводитися і в місці перебування особи, яка підлягає допиту (на місці події, в лікарні тощо). Тому в деяких ситуаціях, з метою встановлення психологічного контакту з особою, яка підлягає допиту (це стосується, в першу чергу, потерпілих), слідчий може допитати її не в службовому кабінеті, оскільки інколи навіть поява у приміщенні підрозділу поліції негативно впливає на учасників кримінального провадження і не створює умов для встановлення відповідного контакту з допитуваним.

Вирішення питання про місце проведення допиту, як слушно зазначають О. О. Алексєєв, В. К. Весельський та В. В. Пясковський, залежить від конкретної ситуації. Науковці наголошують, що у всіх випадках слідчий повинен прагнути, щоб місце відповідало вимогам, які пред'являються до обстановки допиту, – було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, сприяло встановленню психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці [140, с. 357].

В криміналістичній науці етап безпосереднього проведення допиту традиційно поділяють на чотири стадії: 1) встановлення психологічного контакту; 2) вільна розповідь; 3) постановка запитань; 4) ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань [140, с. 359].

Першочерговими задачами слідчого під час допиту є встановлення психологічного контакту з потерпілим, діагностика істинності його показань,

і на цій підставі – визначення системи прийомів правомірного впливу на допитуваного з метою отримання достовірної інформації.

При першому допиті потерпілого слідчому слід враховувати стан психологічного напруження потерпілого, викликаного перенесеною психічною травмою, що не може не відбитися на оцінюванні події останнім. Потерпілому слід роз'яснити, що від правдивості та повноти розповіді залежить кінцевий результат розслідування. Зрозуміло, що, намагаючись отримати правдиві показання, неприпустимо тиснути на потерпілого, використовувати погрози, шантаж, залякування. Процес спілкування з потерпілим під час допиту регламентований кримінальним процесуальним законодавством, а його результати відображаються у протоколі допиту.

Крім правових положень, які визначають порядок і умови допиту, важливу роль відіграють також морально-етичні правила поведінки. В. Бортник справедливо зазначає: «Доброзичливість, стриманість, ставлення до допитуваного, з повагою – обов'язкові атрибути професійної етики слідчого ..., що сприяють встановленню необхідного психологічного контакту з особою. Це застерігає від заподіяння моральної шкоди допитуваній особі» [32, с. 51]. Від слідчого, його професійних і моральних якостей буде залежати доля людини, її честь і гідність. Велику роль в цьому відіграють особистісні якості слідчого, його інтелект, пам'ять, інтуїція, гуманність, наполегливість, пріоритети закону та істини в його діяльності. У своїй роботі він поєднує функції соціолога, педагога та психолога, основним критерієм для нього має бути прагнення до справедливості.

Після встановлення психологічного контакту з потерпілим, слідчий пропонує розповісти відомі йому обставини вчиненого грабежу. Доцільність вільної розповіді обґрунтовується тим, що слідчий не завжди уявляє, якою важливою інформацією та в якому обсязі володіє потерпілий. Як правило, слідчий не повинен переривати розповідь потерпілого запитаннями. Лише у випадках, коли допитуваний значно відхилився від предмету допиту, він повинен запропонувати потерпілому триматися ближче до суті [140, с. 360].

Необхідно підкреслити, що таке переривання розповіді потерпілого повинно здійснюватись в тактичній формі та без тиску на нього в частині отримання бажаних для слідчого показань.

Корисно порекомендувати потерпілому методика вільної розповіді: викласти події з визначеного місця в хронологічному порядку та логічному розвитку (від причини до наслідків) з максимальною деталізацією, під час розповіді уточнювати джерела доказів (яким чином можливо перевірити, хто може підтвердити) тощо [123, с. 328].

Під час допиту потерпілого особливу увагу слід приділити отриманню відомостей про викрадене майно: що саме викрадено і яка його вартість, індивідуальні ознаки, кому належить тощо. Важливо також встановити: де і з ким перебував потерпілий до вчинення кримінального правопорушення, як він опинився на місці події, чи був він один в момент учинення протиправних дій чи з кимось зі своїх знайомих, в якому стані перебував (наприклад, алкогольне сп'яніння). Крім того, на допиті з'ясовуються питання, що стосуються поведінки потерпілого під час учинення грабежу: чи кричав, гукав на допомогу, намагався тікати, чинив опір, якщо так, то які сліди опору могли залишитись на тілі і одязі злочинця (розриви одягу, садна, синці, подряпини, сліди від укусів тощо).

Під час вчинення грабежу потерпілий має можливість бачити неповнолітнього злочинця (злочинців), а тому йому необхідно поставити запитання, які можуть надати інформацію про особу підлітка. Це може бути прізвище, ім'я чи прізвисько, яке могло бути відомо потерпілому (або яке він почув при спілкуванні злочинців у групі), прикмети неповнолітніх, напрямок, в якому вони зникли.

Слідчий також повинен уточнити, хто може підтвердити, що у потерпілого була відповідна кількість виробів з дорогоцінних металів, грошових коштів чи інших матеріальних цінностей. Крім того, якщо у потерпілого є фотознімки, технічні чи інші документи, їх необхідно долучити

до матеріалів кримінального провадження з метою можливого використання під час проведення слідчих (розшукових) дій.

До основних вимог, які пред'являються до постановки запитань потерпілому, можна віднести: а) запитання повинно бути конкретним, лаконічним і не дозволяти при цьому двозначного тлумачення; б) необхідно уникати запитань, які містять в собі вказівку на відповідь; в) запитання формулюється з урахуванням рівня розвитку (фізичного, розумового і культурного) допитуваного.

Підводячи підсумок, зазначимо, що допит підозрюваних і потерпілих під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, в більшості випадків, є досить інформаційно наповненою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої визначаються напрями подальшого розслідування. Творчий підхід слідчого до проведення допиту, знання психології особистості у поєднанні з суворим дотриманням норм кримінального процесуального законодавства є гарантією забезпечення законності, швидкого і повного встановлення істини, викриття винних та відшкодування завданої злочинном шкоди, захисту прав і свобод людини.

3.3. Слідчий експеримент

З метою перевірки та уточнення зібраних в кримінальному провадженні доказів, оцінки слідчих версій досить часто виникає необхідність проведення окремих експериментально-дослідницьких дій. Такі обставини, як: чи міг свідок побачити певні дії з конкретної відстані або в певних умовах, чи в змозі неповнолітня (і не лише) особа за своїм фізичним розвитком учинити певну дію в конкретних умовах, пройти чи пробігти відповідну відстань за визначений час тощо, можливо з'ясувати за допомогою слідчого експерименту. У більшості випадків він проводиться для

оцінки об'єктивності отриманих слідчим доказів та є штучним способом відтворення дій в реальній ситуації.

Правова регламентація зазначеної слідчої (розшукової) дії знайшла своє відображення в чинному КПК України в ст. 240, у частині першій якої визначено, що з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [147, с. 137].

Питання організації і тактики проведення слідчого експерименту в різний час розглядали у своїх роботах Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, О. М. Васильєв, Н. І. Гуковська, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, Л. О. Соя-Серко, В. М. Тертишник, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Однак, на нашу думку, детального висвітлення потребують питання, що стосуються саме слідчого експерименту у кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми.

Слідчий експеримент – це окрема слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою перевірки можливості і способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій. Загалом експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це цілеспрямована діяльність, основу якої становить дослідне відтворення в спеціально створених умовах явища, що пізнається, події, речі. Відтворення дозволяє поставити досліджуваний об'єкт за волею людини в штучні умови і тим самим виключити вплив причин, що важко спостерігаються, на кінцеві результати дослідження. Експеримент дає можливість вичленувати з існуючого різноманіття причинних зв'язків конкретну залежність або закономірність і досліджувати її в «чистому» вигляді [187].

За визначенням В. І. Оперука та І. Л. Марчук, слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в тому, що слідчий та/або прокурор в присутності понятих, а в необхідних випадках – за участю спеціаліста,

підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника, з метою перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, проводить відтворення дій, обстановки, обставин певної події, та інші необхідні дослід чи випробування [193, с. 42].

Як стверджує А. М. Хоменко, слідчий експеримент найчастіше направлений на перевірку вже зібраних у кримінальному провадженні доказів в результаті проведення інших слідчих (розшукових) дій (допиту, обшуку, огляду місця події та ін.), однак, дослідним шляхом можуть також перевірятися і припущення слідчого про ті чи інші обставини події, що досліджується (перевірка слідчих версій) [270, с. 221].

Слідчий експеримент проводиться не лише для перевірки певних фактів, а й одержання нових доказів у кримінальному провадженні. Наприклад, у разі проведення слідчого експерименту для встановлення можливості проникнути до квартири через вікно, слідчий встановлює новий доказ – можливість або неможливість проникнути до квартири через вікно.

Слідчий експеримент також може бути проведено з метою перевірки інсценування події кримінального правопорушення. Залежно від форми інсценування обирається той чи інший вид експерименту. Так, він може мати на меті не тільки перевірку можливості існування окремих обставин події, а й події злочину в цілому. Найчастіше слідчий експеримент проводиться в тих випадках, якщо необхідно встановити можливість учинення певних дій тією чи іншою особою, а також тим чи іншим способом [242, с. 175]. Наведемо приклад: завідувач клубу стверджував, що злочинці викрали музичний центр через отвір вибитої фільонки в дверях. Який же був подив «потерпілого», коли під час слідчого експерименту він не зміг через отвір витягти всі звукові колонки – дві проходили, а третя за розміром була більша за отвір у дверях [249].

Слідчий експеримент потрібно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як

пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зазначена слідча (розшукова) дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, спростувати які підозрюваним буває доволі складно. Тому слідчий експеримент – це необхідний, а часто незамінний спосіб перевірки й отримання нових доказів [272, с. 44]. Результати вивчення нами кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, свідчать, що така слідча (розшукова) дія проводилася лише у 38,1 % випадків від загальної кількості кримінальних проваджень зазначеної категорії (Додаток Б). Така ситуація, звісно, не може безпосередньо не впливати на якість та ефективність проведення досудового розслідування.

Слідчий експеримент, як стверджує О. В. Зарубенко, є досить складною слідчою (розшуковою) дією за особливостями організації, процесуальним порядком проведення та характером тактичних прийомів, які при цьому застосовуються [82, с. 46]. Під час його проведення дослідженню піддаються різні за змістом джерела доказів, у тому числі дані огляду місця події, показання підозрюваних, свідків, потерпілих [162, с. 46].

До основних завдань слідчого експерименту належать: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення; перевірка висунутих слідчих версій; виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення; перевірка та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів; встановлення та усунення розбіжностей у показаннях підозрюваних, свідків і потерпілих; визначення меж їх поінформованості або необізнаності про подію кримінального правопорушення тощо [272].

Експериментальні дії, що можуть проводитись в межах слідчого експерименту, можливо поділити на дві групи: 1) ті, що пов'язані з

відтворенням дій; 2) ті, що пов'язані з реконструкцією обстановки та обставин події [193, с. 42].

До експериментальних дій першої групи відносять: а) встановлення можливості сприйняття якого-небудь явища, факту, перевірка наявних даних і припущень про можливість у певних умовах чути або спостерігати що-небудь (в конкретних умовах чути звуки, сприймати мову); б) встановлення можливості виконати ті або інші дії і часу, необхідного на їх виконання (зокрема, наявність або відсутність професійних або кримінальних навичок, можливість виготовлення предмета з певного матеріалу, за певний проміжок часу, тією чи іншою особою; проникнути до приміщення даним способом або іншою особою тощо); в) з'ясування можливості і часу подолання певних відстаней за допомогою технічних засобів (автомобіля, велосипеда, мотоцикла, літака, човна тощо) або без таких [193, с. 43]. Як стверджують І. Ф. Пантелеев та М. О. Селіванов, найчастіше такий вид експериментів проводиться з метою перевірки можливості проникнення через той чи інший отвір чи перешкоду або пронести предмет чи річ, пройти чи пробігти конкретну відстань за визначений проміжок часу тощо [123, с. 283].

До експериментальних дій другої групи, пов'язаних із реконструкцією, можна віднести дії, що проводяться з метою: а) з'ясування механізму подій, що відбувалися в цілому або окремих їх деталей; б) підтвердження або (спростування) можливості існування якогось явища; в) з'ясування механізму утворення слідів [191, с. 56].

Дослідження кримінальних справ, проведене К. О. Чаплинським, дозволило дійти висновків, що у правоохоронній практиці найчастіше проводяться такі види слідчих експериментів: 1) встановлення можливості спостереження або сприйняття якого-небудь факту чи явища; 2) встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища; 3) встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах; 4) встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь і навичок; 5) встановлення можливості вчинення тих або

інших дій за певний час; 6) встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів; 7) встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство [272].

Для проведення слідчого експерименту необхідне дотримання умов, які забезпечать допустимість процесуальної дії (вони визначають, в яких межах можна використовувати слідчий експеримент під час розслідування), а також достовірність її результатів [123, с. 283].

Залежно від виду та характеру конкретного слідчого експерименту необхідними умовами його проведення, на думку М. В. Салтевського, можуть бути: 1) на тому ж місці, де відбулась подія, за схожої або аналогічної обстановки; 2) в схожих метеорологічних умовах: погода, температура, вологість повітря, швидкість та напрямок вітру, опади тощо; 3) в схожих умовах освітлення, шумового фону: кількість джерел, їх потужність, розташування, направленість тощо; 4) використання при проведенні експерименту справжніх або схожих предметів, інструментів тощо; 5) участь в експерименті осіб, чиї показання необхідно перевірити; 6) виконання дослідницьких дій в такому ж темпі, в якому відбувалась подія [233, с. 232].

За результатами узагальнення правоохоронної практики, проведеними К. О. Чаплинським та Ю. А. Чаплинською, основними тактичними умовами проведення слідчого експерименту, є наступні:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія, факт або явище.

2. Використання під час експерименту тих самих приладів, механізмів, пристроїв і матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

3. Неодноразове та поетапне (стадійне) проведення дослідів і повторення випробувальних дій у змінних умовах.

4. Обмежена кількість учасників слідчої (розшукової) дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань),

максимально схожих з тими, що мали місце насправді (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо).

5. Залучення свідка, потерпілого або підозрюваного до проведення експерименту.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним окремо, тобто у тих випадках, коли виникає потреба проведення слідчого експерименту з декількома підозрюваними (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий повинен провести дослідницькі дії з кожною особою окремо [275, с. 124].

Важливою умовою проведення цієї слідчої (розшукової) дії є його проведення в умовах, максимально наближених до тих, в яких у минулому відбувалась досліджувана дія чи подія. Тому, перш ніж проводити дослідницькі дії, необхідно відтворити (реконструювати) обстановку, в якій вони проводитимуться [193, с. 42]. Ступінь реконструкції залежить від характеру експерименту, обстановки, в якій він здійснюватиметься, від можливостей реконструювання. Недотримання цієї умови розцінюється як порушення вимог кримінального процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення одержаних даних [197, с. 235].

Необхідність проведення цієї слідчої (розшукової) дії під час розслідування грабежів, у тому числі, вчинених неповнолітніми, може виникнути тоді, коли при оцінці зібраних даних виникає необхідність в перевірці тієї чи іншої обставини, факту дослідницьким шляхом. Тому, перед тим, як прийняти рішення про проведення слідчого експерименту, необхідно з'ясувати: яка конкретна обставина або факт потребують перевірки та їх значення для розслідування; можливо це з'ясувати шляхом проведення саме зазначеної слідчої (розшукової) дії і що для цього необхідно; які заходи потрібні та які можливості їх практичного здійснення; чи є можливість створити під час проведення слідчого експерименту умови, які б забезпечили його допустимість та достовірність.

Особливості тактики цієї слідчої (розшукової) дії обумовлюються віковими особливостями психіки неповнолітнього. Легковажна поведінка підлітка (розв'язна поведінка, грубе відношення до потерпілого тощо) може вплинути на доказове значення результатів експерименту. Або ж, навпаки, інші неповнолітні проявляють підвищену сором'язливість, скованість, боязливість невідомих наслідків [167, с. 32].

Також, в силу вікових особливостей деяку складність для неповнолітнього представляє сприйняття відрізків часу, швидкості руху та розмірів різних об'єктів, зовнішності людей та їх опис. Однак, це не повинно бути обставиною, яка унеможлиблює проведення слідчого експерименту. Неповнолітньому рекомендують зосередитися, не поспішати, подумати тощо. На обов'язковість проведення слідчого експерименту за таких умов вказує і Є. Д. Лук'янчиков [167, с. 32].

Тактичні умови проведення слідчого експерименту під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, як і будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії повинні відповідати вимогам закону. Так, враховуючи положення ч. 4 ст. 240 КПК України, проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їх честь і гідність, не завдається шкода [167, с. 137].

Склад учасників слідчого експерименту залежить від виду, змісту та цілей його проведення. Ч. 3 ст. 240 КПК України закріпила положення, що до участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. Окрім зазначених осіб, за необхідності він може проводитись за участю спеціаліста (ч. 2 ст. 240 КПК України). Він може надати суттєву допомогу слідчому в плануванні та підготовці експерименту, а також безпосередньо при проведенні дослідів, фіксації та оцінці результатів. Також за допомогою до спеціаліста потрібно

звертатися і в тих випадках, коли при його проведенні необхідно забезпечити дотримання заходів безпеки [123, с. 287].

Н. І. Гуковська та В. Ю. Шепітько зазначають, що слідчий експеримент можна проводити за участю всіх підозрюваних одночасно з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження [64, с. 36; 138, с. 328]. На думку К. О. Чаплинського, проведення експериментальних дій за участю декількох підозрюваних одночасно неприпустиме, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, як стверджує вчений, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер для інших. Цей тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливові один на одного [272].

Ми вважаємо, питання щодо проведення експерименту за участю одного або декількох підозрюваних слідчий повинен вирішувати на власний розсуд, виходячи з матеріалів кримінального провадження. Якщо слідчий з тактичних міркувань вважає, що в обстановці, яка склалась, необхідно та доцільно проводити експериментальні дії одночасно за участю всіх підозрюваних, він може прийняти рішення щодо його проведення. На наш погляд, виняток повинен становити лише випадок учинення кримінального правопорушення (зокрема, грабежу) неповнолітнім разом з дорослим співучасником або під впливом дорослого підбурювача. Вважаємо, що присутність під час проведення слідчого експерименту особи, під негативним впливом якої було вчинене кримінальне правопорушення, може призвести до того, що підліток замкнеться або буде себе безпідставно обмовляти чи, навпаки, виправдовуватись шляхом давання неправдивих показань. Тому проведення слідчого експерименту з одночасною участю неповнолітнього підозрюваного та дорослого співучасника або підбурювача з тактичних міркувань вважаємо недоцільним.

Також не рекомендується під час проведення слідчого експерименту здійснювати дослідницькі дії за участю слідчого або понятих. Погоджуємося

з позицією К. О. Чаплинського, що у випадку, якщо немає можливості залучити до проведення експерименту особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (вона, наприклад, перебуває у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), можна залучити інших осіб (статистів), схожих за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваним, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів [272].

Проведення слідчого експерименту складається з трьох етапів: 1) підготовка до слідчого експерименту; 2) безпосереднє проведення слідчого експерименту; 3) фіксація результатів проведення слідчого експерименту.

Прийнявши рішення про проведення слідчого експерименту, слідчий повинен розробити план слідчої (розшукової) дії. В ньому повинні бути передбачені: 1) зміст та цілі експерименту в цілому, а також його етапи, окремі досліді, їх кількість, послідовність; 2) місце та час його проведення; 3) заходи по реконструкції обстановки; 4) інші заходи по створенню умов, які можуть забезпечити допустимість та достовірність його результатів; 5) предмети, які необхідні для експерименту; 6) способи фіксації та науково-технічні засоби, необхідні для цього; 7) склад учасників експерименту [123, с. 288].

Подальші дії слідчого щодо підготовки до проведення слідчого експерименту полягають у реконструкції обстановки. Відповідно до наявних відомостей, предмети розміщують так, як вони були розміщені в момент учинення кримінального правопорушення. Враховуючи той факт, що справжні предмети під час проведення експерименту можуть бути пошкоджені або знищені, зокрема, зацікавленими особами, рекомендується замінити їх схожими або аналогічними. Можна також використовувати макети, муляжі та інші замінники [231, с. 80]. Така заміна, зазначають І. Ф. Пантелеєв та М. О. Селіванов, є допустимою, якщо відмінності в ознаках справжніх предметів та їх замінників не вплинуть на результати експерименту [123, с. 289].

Слідчий також повинен забезпечити своєчасне прибуття на встановлене місце всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії, а також доставку науково-технічних засобів та інших необхідних предметів. У відповідності до ч. 3 ст. 223 КПК України, всім учасникам слідчої (розшукової) дії повинні бути роз'яснені їх права та обов'язки, а також відповідальність, встановлена законом [147, с. 124, 125].

Перед початком слідчого експерименту слідчий зобов'язаний упевнитись в забезпеченні всіх заходів безпеки. Виявлені невідповідності, які можуть вплинути на проведення слідчого експерименту, повинні бути усунуті в найкоротший строк.

Під час ознайомлення учасників з цілями та завданнями слідчого експерименту необхідно враховувати, що сприйняття якої-небудь обставини може істотно відрізнятись від аналогічної в справжній обстановці. Тобто, якщо у звичайному житті особа діє, як правило, мимоволі, то в умовах слідчого експерименту у неї з'являється стан психологічної готовності, який також мобілізує її психічні процеси, збільшує зосередженість; вона робить вольові зусилля, щоб краще побачити, почути, запам'ятати. В звичайній ситуації особа, заглиблена у свої думки, переживання, може не почути якийсь звук, розмову, не звернути увагу на події, що відбуваються, не помітити певних змін в обстановці. З іншого боку, в незвичній ситуації злочинного посягання, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, потрясіння, страху, особа може діяти так, як не зможе в обстановці слідчого експерименту. Так, тікаючи з місця події, правопорушник може перестрибнути через широкий рів, подолати високий паркан, однак не зуміє повторити ці дії в процесі слідчого експерименту [42].

Після організації всіх підготовчих дій слідчий дає вказівку щодо початку проведення дослідів. За його сигналом учасники починають виконувати обумовлені дії. За необхідності експеримент можна проводити в декілька етапів, що, у свою чергу, може полегшити сприйняття його змісту учасниками та забезпечити більш правильну оцінку його результатів.

Кількість дослідів та їх варіація плануються заздалегідь, однак під час експерименту можливе корегування плану [123, с. 290]. Наприклад, на прохання неповнолітнього підозрюваного під час перевірки його показань слідчий може дозволити повторити дослід таким чином, як пропонує ця особа.

Слідчий також зобов'язаний контролювати правильність дій учасників та у випадку неналежного їх виконання призупиняти. За таких умов слідчий повинен роз'яснити учасникам, що вони повинні зробити, після чого експеримент розпочинається знову.

Частина 2 ст. 240 КПК України визначає, що під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовляться графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу [147, с. 137]. Схеми складаються як ілюстрація до протоколу, коли необхідно графічно зафіксувати обстановку та розташування учасників експерименту [123, с. 291]. Відповідно до ч. 6 ст. 240 КПК України, про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол, в якому докладно викладаються його умови і результати [147, с. 137].

Під час оцінки результатів слідчого експерименту визначається їх достовірність, а також доказове значення. Оцінка достовірності полягає в перевірці правильності проведення цієї слідчої (розшукової) дії, в дотриманні тактичних вимог, які пред'являються до її проведення [232, с. 82].

В криміналістичній науці традиційно визнається, що результати слідчого експерименту можуть бути позитивними або негативними. Позитивний означає, що визначені дії можуть бути виконані у відповідних умовах, а явище або подія могли існувати, відбутися в дійсності. Негативний результат свідчить про неможливість здійснення певних дій та існування події, явища у визначених умовах [276, с. 161].

Однак, встановлення можливості ще не означає встановлення дійсності. Наприклад, якщо при проведенні експерименту встановлено, що

постріл, який лунав у дворі будинку, чутний у кімнаті, де живе свідок, це ще не означає, що він його чув у реальності [276, с. 161]. Тобто, в цьому випадку позитивний результат дає підстави для ймовірного висновку, що свідок міг чути постріл.

Тому, висновки результатів слідчого експерименту можуть мати як достовірний, так і ймовірний характер. Погоджуємося з О. К. Чернецьким, що, якщо шляхом експерименту встановлюється, що дана подія могла відбутися так і не інакше або тільки не так, а як завгодно інакше, то висновки з подібних результатів експерименту будуть мати категоричний, достовірний характер. У тих випадках, коли експериментом установлюється лише можливість певного плину події, можливість утворення слідів таким чином, то висновки з результатів таких експериментів будуть тільки ймовірними, тому що можливість плину події таким способом ще не виключає, що вона відбувалась тільки так [276, с. 161]. Виходячи з цього, доказове значення результатів слідчого експерименту визначається при розгляді їх в сукупності з іншими доказами, зібраними за розслідуваним фактом [123, с. 292].

Підсумовуючи викладене, наголосимо на тому, що кримінальний процесуальний закон не містить окремих вказівок щодо підстав та умов проведення слідчого експерименту за участю неповнолітнього, обмежуючись лише вказівкою на положення, що порядок проведення кримінального провадження щодо неповнолітнього визначається загальними правилами КПК України з урахуванням особливостей, передбачених Главою 38 КПК України.

3.4. Використання спеціальних знань

В обстановці підвищеної криміналізації суспільства, що обумовлена появою нових видів суспільно небезпечних діянь та витончених способів їх учинення, професійних знань та практичного досвіду слідчого може бути

недостатньо. Тому не випадково кримінальним процесуальним законодавством йому надано право використовувати допомогу експертів, спеціалістів, перекладачів, педагогів, психологів та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями. Залучення таких осіб компенсує недостатню глибину знань і компетентності слідчого, який відповідальний за прийняття рішень, створює можливість комплексного підходу до їх вирішення, забезпечує можливість аналізу матеріалів кримінального провадження з різних позицій [174, с. 7].

Необхідність використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень відзначається особливою складністю та специфічним характером процесу доказування. Тому підхід до вирішення питань, пов'язаних з організацією і тактикою слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками в певній галузі, повинен відповідати особливостям розслідування різних видів кримінальних правопорушень.

Спеціальні знання – це термін, що означає таку сукупність знань, з якою учасники кримінального процесу, як правило, не знайомі. Також спеціальними називають знання, які отримані в процесі професійної діяльності. У тлумачному словнику української мови «спеціальний» визначено як «призначений виключно для кого, чого-небудь; який має особливе призначення» [190, с. 231].

Традиційно термін «спеціальні знання» прийнято тлумачити як «сукупність сучасних теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки (крім правової), техніки, мистецтва та ремесла, отриманих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду і застосовуваних з метою запобігання та розслідування злочинів» [24, с. 161]. В. М. Галкін вважає їх такими, що «одержані в результаті спеціального навчання або професійного досвіду» [55, с. 9].

З. М. Соколовський під спеціальними знаннями розуміє «сукупність відомостей, одержаних в результаті професійної підготовки, що створюють

для тих, хто ними володіє, можливість вирішення питань в якій-небудь галузі» [61, с. 23, 24].

Значну увагу аналізу поняття та змісту спеціальних знань приділив Г. М. Надгорний, який сформулював компромісне їх визначення – знання, що не належать до загальновідомих і утворюють основу професійної підготовки у наукових, інженерно-технічних та виробничих спеціальностях, а також необхідні для заняття якими-небудь іншими видами діяльності [185, с. 14]. Таке визначення було піддане критиці В. К. Лисиченком і В. В. Циркалем, які відмітили, що в ньому не відображена кримінальна процесуальна специфіка застосування спеціальних знань [163, с. 22]. Згодом Г. М. Надгорний уточнив своє визначення, зорієнтувавши його на кримінальне судочинство: «Спеціальні знання використовуються для виявлення, закріплення, вилучення, оцінки й дослідження доказів» [185, с. 14–16].

За визначенням В. К. Лисиченка і В. В. Циркаля, «спеціальні знання – це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання або роботи за певною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст або експерт з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи давання висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування» [163, с. 22].

Заслуговує також на увагу визначення В. Д. Арсеньєва та В. Г. Заблоцького, які розглядають спеціальні знання в кримінальному процесі як «систему відомостей, одержаних в результаті наукової та практичної діяльності в певних галузях ... і зафіксованих в науковій літературі, методичних посібниках, настановах, інструкціях тощо» [11, с. 4]. П. П. Іщенко визначає їх як «будь-які професійні знання, що можуть сприяти у виявленні, фіксації та вилученні доказів» [88, с. 67].

В. В. Семенов під спеціальними знаннями розуміє неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за

спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінального процесуального закону для вирішення його завдань [241, с. 5].

В. В. Коваленко, на підставі аналізу існуючих в юридичній науці визначень спеціальних знань сформулював власне. До спеціальних знань він відніс наукові й практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (за винятком знань в галузі процесуального і матеріального права), використовуються (застосовуються) при розслідуванні злочинів і судовому розгляді з метою сприяння слідству чи суду в збиранні та дослідженні доказів [100, с. 51].

На підставі аналізу наведених визначень можна зробити декілька висновків.

1. Спеціальні знання як окрема категорія загальнонаукових знань розширюють можливості слідчого в отриманні доказово значимої інформації.

2. Це знання, які виходять за межі правових, є результатом спеціальної підготовки та сприяють виявленню, фіксації та вилученню доказів.

3. Метою використання спеціальних знань є отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для встановлення істини під час здійснення кримінального судочинства.

Спеціальні знання можуть бути використані в різних формах, тому важливо визначити дане поняття як процесуальну категорію, що можливо з урахуванням двох критеріїв: а) спеціального, що відображає внутрішню специфіку змісту цього явища; б) юридичного, що передбачає певну форму застосування спеціальних знань в правовідносинах [237, с. 6].

Критеріями використання спеціальних знань у кримінальному процесі, як зазначає Я. В. Марчак, є: 1) норма процесуального права, яка містить спеціальні елементи в певній формі; 2) рівень розвитку наукових знань, які дозволяють використовувати їх для практичних цілей; 3) наявність об'єктивного зв'язку між способом застосування певних наукових знань та юридичною метою їх використання. На його думку, саме ці критерії

характеризують специфічні властивості спеціальних знань як процесуальної категорії та можуть бути покладені в основу відповідної дефініції [174, с. 12].

О. Ю. Петечел виділив форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування: 1) консультування; 2) залучення спеціаліста-психолога; 3) проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх. Науковець наголосив, що використання таких знань необхідне для: а) вивчення особи неповнолітнього підозрюваного; б) налагодження психологічного контакту з неповнолітнім; в) здійснення психологічного впливу на неповнолітнього; г) оцінки достовірності та правдивості показань неповнолітнього; д) визначення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій [202].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає використання спеціальних знань у формі проведення судової експертизи, участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, консультативної діяльності спеціаліста [54, с. 13].

Порядок та підстави залучення експерта до участі в розслідуванні визначається ст.ст. 242–244 КПК України. Питання про те, чи необхідні спеціальні знання для вирішення питань, що виникли, слідчий, відповідно до ч. 1 ст. 40 КПК України, вирішує самостійно, крім випадків обов'язкового проведення експертиз, які передбачені ч. 2 ст. 242 КПК України. Тобто, слідчий зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість її притягнення до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

В ст. 486 КПК України закріплене положення про призначення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого [147, с. 256].

Комплексна психолого-психіатрична експертиза призначається у разі необхідності вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації (ч. 1 ст. 486 КПК України). За результатами вивчення нами кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, ця експертиза призначалась лише у 3,1 % випадках (Додаток Б).

В криміналістичній літературі з цього приводу зазначено, що така експертиза призначається для виявлення та перевірки психічних аномалій [167, с. 35]. Найбільш розповсюдженими серед них є психопатії, які характеризуються дисгармонією емоційно-вольових якостей особистості за відносного збереження інтелекту [255, с. 351]. Вони формуються та розвиваються під впливом неправильного виховання та негативного впливу навколишнього середовища, тобто, внаслідок вживання алкоголю, нервових потрясінь та впливу неблагополучної сім'ї. В характері та поведінці підлітка психопатія проявляється по-різному: підвищеною дратівливістю, агресивністю до оточуючих, фізичною та психічною невтривалістю, підвищеним навіюванням і разом з тим дитячою упертістю [94, с. 83].

Винятково до компетенції комплексної психолого-психіатричної експертизи належать:

– встановлення конкретних індивідуально-психологічних особливостей, емоційно-вольових властивостей учасників кримінального процесу, рівня їх психічного, інтелектуального розвитку, наявності у них певних психофізичних якостей, що суттєво вплинули на їх поведінку в екстремальних умовах, в тому числі які могли сприяти вчиненню протиправних дій або перешкоджати виконанню професійних функцій;

– дослідження мотиваційної сфери особистості, складових її психологічних мотивів, які спонукали суб'єкта до тієї чи іншої діяльності;

– встановлення наявності чи відсутності та діагностика психічної напруженості непатологічного характеру (тривоги, страху, стресу, афекту) в момент учинення особою протиправних дій, що здатні впливати на її свідомість та учинки і стали причиною вчинення протиправних дій, неадекватної поведінки;

– виявлення у неповнолітніх правопорушників з ознаками відставання в психічному розвитку непатологічного характеру здатності повністю усвідомлювати значення своїх дій та визначення їх ступеня здатності керувати своїми діями;

– встановлення здатності психічно здорових свідків, потерпілих, підозрюваних (з урахуванням їх індивідуально-психологічних, вікових особливостей, рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, які мають значення для розслідування, та давати про них правильні показання;

– виявлення у підозрюваного на період, що передував учиненню злочину чи на момент учинення злочину, емоційного стану, який суттєво вплинув на його здатність правильно усвідомлювати дійсність, зміст конкретної ситуації та на здатність вільно регулювати свою поведінку (наприклад, стан сильного нервово-психічного напруження) [174, с. 31].

Підставою до проведення такої експертизи повинні бути ознаки відхилень в поведінці, які проявляються в характері дій: садизмі, жорстокості, агресії тощо [167, с. 34].

Психологічна експертиза, згідно з ч. 2 ст. 486 КПК України, може бути призначена для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру [147, с. 256]. Така експертиза, як зазначає В. Я. Марчак, спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та

адекватної поведінки людей у процесі вчинення тих чи інших діянь або відображення явищ навколишнього середовища [174, с. 31]. За результатами вивчення нами кримінальних проваджень про грабежі, вчинені неповнолітніми, ця експертиза призначалась у 18,8 % випадках (Додаток Б).

Предметом психологічної експертизи є питання діяльності підлітків, індивідуально-психологічні якості, що виходять за межі норми (особливості сприйняття певних явищ в конкретних умовах, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації тощо) [167, с. 35].

Разом з тим, Є. Д. Лук'янчиков акцентує увагу на тому, що не можна призначати психологічну експертизу для вирішення питання про мотиви та цілі злочину, наявність обмови або самообмови, достовірності показань тощо [167, с. 35].

Психологічна експертиза може вирішувати три групи питань: а) пов'язані з психологічними якостями та особливостями особистості; б) ті, що відносяться до впливу на психіку різноманітних умов та пов'язаних з таким впливом станів особи під час розслідування; в) які характеризують особливості проходження психічних процесів у цієї особи [237, с. 183].

Частина 2 ст. 71 КПК України визначає, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [147, с. 45].

Необхідно звернути увагу на те, що законодавець не конкретизує та не обмежує коло слідчих (розшукових) дій під час яких слідчий може залучати до участі спеціаліста. Разом з тим в КПК України передбачені випадки, обов'язкового залучення конкретних спеціалістів (лікарів, педагогів, психологів тощо) до участі в слідчих (розшукових) діях, зокрема, допиту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України допит малолітньої або

неповнолітньої особи проводиться у присутності педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Що ж стосується неповнолітнього підозрюваного, то, відповідно до ч. 1 ст.491 КПК України, якщо він не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим на його допиті забезпечується участь педагога чи психолога, а в разі необхідності – лікаря, лише за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді або за клопотанням захисника [147, с. 258].

Аналіз ст.ст. 226 та 491 КПК України засвідчив невідповідність положень щодо присутності педагога чи психолога, а в разі необхідності – лікаря під час допиту неповнолітніх. Зокрема, ст. 226 КПК України передбачає обов'язкову участь зазначених осіб під час допиту неповнолітньої особи, тоді як ст. 491 КПК України умовами такої присутності визначає недосягнення підозрюваним чи обвинуваченим шістнадцятирічного віку або визнання його розумово відсталим, а також рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або клопотання захисника. З метою усунення такої невідповідності норм законодавства та додаткового захисту прав та свобод неповнолітніх учасників кримінального провадження, пропонуємо ч. 1 ст. 491 КПК України викласти у наступній редакції: «На допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря».

За результатами вивчення кримінальних проваджень досліджуваної категорії, нами зроблено висновок, що спеціалісти залучаються до участі в допитах неповнолітніх підозрюваних лише в третині випадків. Так, в 11,9 % кримінальних проваджень були залучені педагоги; в 22,5 % – психологи; лікарі ж не залучались жодного разу (Додаток Б). Такі низькі показники залучення слідчими спеціалістів до участі в слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітніх підозрюваних можна пояснити, насамперед, недовірою до їх кваліфікації та переоцінкою слідчими своїх можливостей.

Перед проведенням слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього слідчому рекомендується запросити спеціаліста – педагога, психолога або лікаря, який допоможе йому встановити психологічний контакт з неповнолітнім, правильно сформулювати запитання з урахуванням дитячої психології. Для цього необхідно ознайомити спеціаліста з відомостями щодо особистості неповнолітнього та іншими матеріалами. Крім того, доцільно узгодити його поведінку із загальною тактичною лінією поведінки слідчого.

Як наголошує Н. В. Павлюк, педагог, який запрошується для участі у проведенні слідчої (розшукової) дії, повинен займатися навчанням і вихованням неповнолітніх такого ж віку, що і допитуваний [196, с. 216]. Використовуючи свої спеціальні знання в галузі педагогіки і дитячої психології, педагог допоможе слідчому розташувати до себе допитуваного, краще зрозуміти індивідуально-вікові особливості і пристосувати їх до умов проведення слідчої (розшукової) дії з тим, аби якнайповніше з'ясувати всі обставини вчиненого злочину [283, с. 37].

Однак, як зазначає Д. М. Лосев, посилаючись на результати вивчення слідчої практики, слідчі неправильно розуміють роль педагога в допиті неповнолітніх. Так, у деяких випадках обов'язки педагога, який бере участь у допиті, обмежуються тим, щоб він засвідчив своїм підписом у протоколі правильність фіксації показань допитуваного (11,2 % від загальної кількості слідчих-респондентів) [165, с. 8]. Крім того, факт присутності педагога під час допиту є, на думку деяких науковців, засобом психологічного впливу на неповнолітнього [165, с. 9].

За даними І. А. Макаренко, 56 % слідчих залучають педагога для засвідчення правильності фіксації показань неповнолітнього, а також для того, щоб допитуваний у подальшому не змінив своїх показань. І тільки 44 % слідчих запрошують педагога для виконання ним безпосередніх функцій – надання допомоги слідчому в подоланні замкнутості неповнолітнього допитуваного і встановленні з ним психологічного контакту [171, с. 67].

Зазначені дані свідчать про формальний характер залучення педагога до проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Таку ситуацію можна пояснити незнанням слідчих підстав та можливостей залучення цього спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, учасником яких є неповнолітній.

Використання допомоги спеціаліста-психолога, який володіє методами прикладної психології, дає можливість отримати відомості не лише щодо події кримінального правопорушення, а й щодо особистості неповнолітнього підозрюваного (особливостей пам'яті, вміння передати сприйняте, здатності розказати правду, змовчати або надати неправдиві показання) [77, с. 44.]. Тобто, участь психолога під час слідчих (розшукових) дій може допомогти встановити: можливість неповнолітнім підозрюваним в силу своїх вікових особливостей правильно сприймати зміст учиненого ним діяння; можливість довіряти його показанням; можливість неповнолітнім адекватно сприймати обставини, які мають значення для кримінального судочинства; наявність або відсутність на момент учинення протиправного діяння емоційного стану, який спроможний істотно вплинути його свідомість та дій. Крім того, психолог, знаючи своєрідність психології неповнолітніх, може надати допомогу неповнолітньому у згадуванні подій та фактів, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення, активізувати його пам'ять, усунути фактори та умови, які негативно впливають на формування правдивих показань [77, с. 44.].

На нашу думку, дійсно необхідною під час допиту неповнолітніх є допомога психолога, залучення якого може компенсувати недостатні знання слідчого в галузі дитячої психології. Таку думку підтримали також і 69,2 % опитаних слідчих ОВС, які розслідували кримінальні провадження про грабежі, вчинені неповнолітніми (Додаток А).

Як було раніше зазначено, КПК України передбачає участь лікаря під час проведення допиту неповнолітніх, якщо це викликано певною необхідністю (ч. 1 ст. 226; ч. 1 ст. 491 КПК України). Однак, поза законом

залишились обставини, які можуть потребувати участі в слідчій (розшуковій) дії лікаря, залишилось також невизначеним, яку спеціалізацію повинен мати лікар (педіатр, психіатр, невропатолог, хірург та інше) та функції, які він повинен виконувати під час проведення допиту. Ось чому, зважаючи на таку законодавчу невизначеність, відповідно до результатів, отриманих нами під час вивчення кримінальних проваджень досліджуваної категорії, у жодному випадку лікарі до участі в допитах неповнолітніх підозрюваних під час розслідування грабежів не були запрошені (Додаток Б).

Під час підготовки до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також для надання допомоги під час досудового розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, слідчому може знадобитись консультація спеціаліста з питань, що потребують відповідних знань і навичок. Тому, з метою отримання відповідей на такі питання, слідчий має право запросити на консультацію спеціаліста з відповідної галузі науки чи техніки. Така форма використання спеціальних знань суттєво допоможе слідчому більш ефективно здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень та слугує передумовою всебічного дослідження фактів і обставин, що мають важливе значення для кримінального судочинства.

Така допомога може надаватися в усній або письмовій формах. Консультація спеціаліста, як стверджують О. О. Алексєєв, В. К. Весельський та В. В. Пясковський, є думкою спеціаліста, яка має тільки орієнтує значення при розслідуванні кримінального правопорушення. Науковці наголошують, що, навіть викладена письмово, вона не може розглядатися як доказ, оскільки не має процесуальних гарантій достовірності викладених відомостей [140, с. 413].

Таким чином, спеціальні знання під час досудового розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, можуть використовуватися в таких формах: проведення експертиз; залучення спеціалістів, зокрема, педагогів та психологів для надання безпосередньої допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій; надання спеціалістами консультацій. При цьому, можна

погодитись з позицією В. В. Семенова, що найбільш розповсюдженою та ефективною формою використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, в тому числі і грабежів, учинених неповнолітніми, є участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях. Така форма, на думку науковця, є основною, а судова експертиза є вищою формою використання спеціальних знань [241, с. 9].

Висновки до розділу 3

Огляд місця події повинен проводитись в кожному випадку, незалежно від місця вчинення грабежу та наявної інформації на початку розслідування. Межі огляду місць грабежів, учинених неповнолітніми, повинні охоплювати: місце перебування потерпілого під час учинення грабежу; шляхи підходу потерпілого до місця події; шляхи підходу неповнолітніх до місця посягання та шляхи відходу; засідка, звідки підлітки спостерігали за рухом потерпілого; інші приміщення чи ділянки місцевості, що можуть слугувати носіями слідів грабежу.

З метою результативного проведення огляду місця події під час розслідування злочинів досліджуваної категорії, слідчому необхідно дотримуватись таких криміналістичних рекомендацій: 1) не обмежуватись оглядом лише місця безпосереднього вчинення грабежу; 2) звертати особливу увагу на факти та обставини, що свідчать про вчинення злочину неповнолітнім; 3) детально описувати у протоколі огляду індивідуальні особливості слідів, речей та предметів, які були виявлені та мають доказове значення; 4) залучати до проведення огляду місця події працівників оперативних підрозділів, а також використовувати допомогу громадян (очевидців та інших); 5) не обмежуватись складанням протоколу, а й оформляти додатки у вигляді схем або планів; 6) застосовувати технічні

засоби фіксації (фото-, відеозапис); 7) індивідуально підходити до проведення кожного огляду місця події.

Найбільш ефективними тактичними прийомами допиту неповнолітніх підозрюваних, які дають неправдиві показання, є такі: а) переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей (16,7 % опитаних слідчих ОВС); б) прояв розуміння становища, в якому опинився допитуваний (15,8 %); в) спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти учинених дій (15,0 %); г) акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених неповнолітнім (15,8 %); ґ) деталізація показань з метою виявлення суперечностей (13,3 %); д) несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів (13,3 %); е) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами (10,0 %).

Під час проведення допиту потерпілого встановлюється інформація про: викрадене майно; де і з ким перебував потерпілий до вчинення кримінального правопорушення, як він з'явився на місці події, чи був він один в момент учинення протиправних дій чи з кимось зі своїх знайомих, в якому стані перебував; його поведінку під час учинення грабежу, чи чинив опір, якщо так, то які сліди опору могли залишитись на тілі і одязі злочинця (розриви одягу, садна, синці, подряпини, сліди від укусів тощо); особу неповнолітнього злочинця тощо.

Слідчий експеримент – це необхідний, а часто і незамінний спосіб перевірки й отримання нових доказів. Результати досліджень свідчать, що ця слідча (розшукова) дія проводилася у 38,1 % випадків від загальної кількості кримінальних проваджень зазначеної категорії.

Питання щодо проведення слідчого експерименту за участю одного або декількох підозрюваних слідчий повинен вирішувати на власний розсуд, виходячи з матеріалів кримінального провадження. Якщо слідчий з тактичних міркувань вважає, що в обстановці, яка склалась, необхідно та доцільно проводити експериментальні дії одночасно за участю всіх підозрюваних, він може прийняти рішення щодо його проведення. Виняток

повинен становити лише випадок учинення злочину неповнолітнім разом з дорослим співучасником або під впливом дорослого підбурювача. Присутність під час проведення слідчого експерименту особи, під негативним впливом якої було вчинено грабіж, може призвести до того, що підліток замкнеться або буде себе безпідставно обмовляти чи, навпаки, виправдовуватись шляхом давання неправдивих показань.

За результатами вивчення кримінальних проваджень зроблено висновок, що спеціалісти залучаються до участі в допитах неповнолітніх підозрюваних лише в третині випадків. Зазначені дані свідчать про формальний характер залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Така ситуація пояснюється переоцінкою слідчими своїх можливостей, недовірою до їх кваліфікації, незнанням підстав та можливостей залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, учасником яких є неповнолітній.

Аналіз ст.ст. 226 та 491 КПК України засвідчив невідповідність положень щодо присутності педагога, психолога або лікаря під час допиту неповнолітніх. Стаття 226 КПК України передбачає обов'язкову участь зазначених осіб під час допиту неповнолітньої особи, тоді як ст. 491 КПК України умовами такої присутності визначає недосягнення підозрюваним чи обвинуваченим шістнадцятирічного віку або визнання його розумово відсталим, а також рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або клопотання захисника. З метою усунення такої невідповідності норм законодавства, запропоновано нову редакцію ч. 1 ст. 491 КПК України: «На допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря».

ВИСНОВКИ

На підставі узагальнення основних положень та результатів проведеного дослідження проблем розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, сформульовано наступні висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, є: особа злочинця; спосіб учинення злочину; слідова картина; особа потерпілого; предмет злочинного посягання. Між елементами криміналістичної характеристики грабежів, учинених неповнолітніми, існують кореляційні залежності, які слід використовувати для встановлення механізму вчинення злочину, висунення і побудови слідчих версій та планування розслідування.

2. Узагальнений портрет неповнолітнього злочинця, який вчиняє грабежі, виглядає наступним чином: це особа переважно чоловічої статі (73,8 %) у віці від 17 до 18 років (56,2 %) з ознаками девіантної поведінки (вживання спиртних напоїв (31,5 %), наркотичних та токсичних речовин (26,2 %) тощо), яка проживає в місті (49,2 %) і є, як правило, вихідцем з неблагополучної сім'ї (67,0 %), на момент учинення кримінального правопорушення, переважно, у складі злочинної групи (75,0 %), ніде не працює і не навчається (63,1 %).

3. За характером насильства, яке може застосовуватись до потерпілих, способи вчинення грабежів неповнолітніми можливо класифікувати на такі основні групи: 1) без застосування фізичного або психічного насильства (36,3 %); 2) із застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих (32,5 %); 3) шляхом застосування психічного насильства, тобто погрози застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих (31,2 %).

У кримінальних провадженнях про грабежі, вчинені неповнолітніми, спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберігають на собі інформацію про подію злочину, досить широкий і утворює такі групи: 1) зміни в матеріальній обстановці; 2) сліди-відображення (сліди рук, взуття тощо); 3) предмети, документи та речовини; 4) сліди пам'яті людини; 5) запахові (одорологічні) сліди; 6) сліди-мікрооб'єкти.

4. Узагальнений портрет потерпілої особи від грабежів, учинених неповнолітніми, виглядає наступним чином: це особа переважно жіночої статі (61,0 %), часто віком від 50 років і старше (32,4 %), зазвичай має вищу (37,1 %) або середню спеціальну освіту (36,2 %) освіту, неодружена (61,9 %), працює (45,7 %), характеризується позитивно (52,4 %), поведінка якої нерідко сприяє вчиненню посягання щодо неї (на момент учинення кримінального правопорушення перебуває у стані алкогольного сп'яніння (36,2 %)).

Найчастіше предметом грабежів, учинених неповнолітніми, стають: транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, мопеди, велосипеди) (12,5 %); аудіо, відеоапаратура (7,5 %); предмети одягу та взуття (7,5 %); продукти харчування, алкогольні, тютюнові вироби (10,0 %); гроші (27,5 %); коштовності (15,0 %); мобільні телефони (17,5 %); жіночі сумки (2,5 %).

5. Автором виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування досліджуваних злочинів залежно від обсягу та змісту інформації про особу (осіб), яка вчинила кримінальне правопорушення: 1) особа (особи), яка намагалася вчинити грабіж, затримана на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення (20,6 %); 2) затриманий лише один співучасник грабежу, про іншого (інших) наявні або лише окремі відомості або відомості відсутні взагалі (18,8 %); 3) особа (особи), яка вчинила грабіж, не затримана, про неї наявні лише окремі відомості (34,4 %); 4) відсутні будь-які відомості про особу (осіб), яка вчинила грабіж (26,2 %). Визначено типовий перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій та інших заходів щодо їх вирішення.

6. Обґрунтовано, що, з урахуванням вихідної інформації, типовими загальними версіями під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, є такі: а) був учинений грабіж; б) відбулася незлочинна подія; в) мало місце інсценування грабежу; г) у даному випадку вчинено не грабіж, а інший злочин проти власності. У розвиток кожної з вищевказаних версій надалі висувуються окремі версії, що базуються на конкретних даних, зібраних у кримінальному провадженні, найбільшої уваги серед яких заслуговують окремі версії, що стосуються особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Особливу роль у процесі планування розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, відіграє вміння правильно оцінити слідчу ситуацію, на основі якої слідчий формує уявну модель вчинення досліджуваного злочинного діяння.

7. Зміст і характер взаємодії слідчого з оперативними підрозділами може здійснюватися в різних напрямках, формах та з різною метою. Зроблено висновок, що форми взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, відповідають загальним формам взаємодії та поділяються на правову (процесуальну) та організаційну (непроцесуальну). Найпоширенішою процесуальною формою взаємодії під час розслідування досліджуваних злочинів є виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділом, організаційною – створення слідчо-оперативної групи.

8. Форми участі громадськості в розслідуванні поділяються на дві групи: 1) не пов'язані з проведенням слідчих (розшукових) дій: а) припинення громадянами протиправних дій, повідомлення правоохоронних органів про вчинені злочини; б) створення спеціальних громадських формувань; 2) пов'язані з підготовкою та проведенням слідчих (розшукових) дій: а) під час відтворення або реконструкції обстановки події; б) з метою виявлення джерел інформації; в) для охорони слідчих

(розшукових) дій; г) для виконання окремих технічних прийомів; г) для виконання окремих організаційних заходів профілактики.

Використання ЗМІ здійснюється шляхом звернення представників правоохоронних органів до населення за допомогою у виявленні і розслідуванні досліджуваних кримінальних правопорушень.

9. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми, визначаються змістом його завдань: 1) виявлення ознак, які вказують на вчинення саме грабежу; 2) визначення точного місця вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення криміналістично значущої інформації, встановлення можливих свідків; 3) встановлення ознак та факторів, які свідчать, що злочин учинено саме неповнолітнім, а також слідів, які він залишив; 4) встановлення способу вчинення грабежу; 5) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню цього кримінального правопорушення; 6) встановлення додаткових можливостей виявлення доказової інформації.

За результатами узагальнення практичного досвіду, встановлено, що під час допиту неповнолітніх підозрюваних найчастіше слідчі застосовують такі тактичні прийоми: а) переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей (16,7 %); б) прояв розуміння становища, в якому опинився допитуваний (15,8 %); в) спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти учинених дій (15,0 %); г) акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених неповнолітнім (15,8 %); г) деталізація показань з метою виявлення суперечностей (13,3 %); д) несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів (13,3 %); е) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами (10,0 %).

Завданнями слідчого під час допиту потерпілих при розслідуванні злочинів зазначеної категорії є встановлення психологічного контакту з потерпілим, діагностика істинності його показань, і на цій підставі –

визначення системи прийомів правомірного впливу на допитуваного з метою отримання достовірної інформації.

У випадку вчинення грабежу групою осіб, одним з учасників якої є неповнолітній, обґрунтовано недоцільність проведення слідчого експерименту з одночасною участю неповнолітнього підозрюваного та дорослого співучасника або підбурювача.

Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми здійснюється у формі проведення судових експертиз, участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, консультативної діяльності спеціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др.]. – [3-е изд.]. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
2. Авраменко В. М. Особливості пред'явлення для впізнання за участю неповнолітньої особи / В. М. Авраменко // Криміналістичний вісник : зб. наук. пр. / Держ. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр МВС України. – К., 2010. – № 1 (13). – С. 127–130.
3. Азаров Ю. И. Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого / Азаров Ю. И. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1991. – 80 с.
4. Алексеев О. О. Розслідування окремих видів злочинів : [навч. посіб.] / Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 278 с.
5. Алексеев О. О. Розслідування окремих видів злочинів : [навч. посіб.] / Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. – [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 320 с.
6. Алексеев О. О. Наукові засади і правила побудови версій у розслідуванні злочинів / О. О. Алексеев, М. О. Тимофєєва // Актуальні питання правової науки у ХХІ столітті : тези доп. підсумкової наук.-теорет. конф., (Київ, 12 квіт. 2012 р.) / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – С. 112–113.
7. Аменд А. Ф. Проблемы воспитания, обучения и развития подрастающего поколения : избранные статьи : [в 2 т.] / Аменд А. Ф. ; под общ. ред. А. А. Саламатова, А. А. Горчинской. – Челябинск : Челяб. гос. пед. ун-т, 2010. – Т. 2. – 2010. – 474 с.

8. Аристакесян Л. Г. Некоторые вопросы организации раскрытия преступлений, совершенных в условиях неочевидности / Л. Г. Аристакесян // Вопросы юридической ответственности и деятельность органов внутренних дел. – Волгоград, 1989. – С. 112–115.
9. Аристакесян Г. Л. Использование следователем помощи общественности : [учеб. пособ.] / Аристакесян Г. Л. – М., 1983. – 24 с.
10. Аркуша Л. І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю / Л. І. Аркуша // Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності : зб. наук. статей / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – Одеса, 2003. – С. 109–117.
11. Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1986. – 160 с.
12. Архів Хмельницького міськрайонного суду. Кримінальна справа № 28/7854 від 26.08.2008 за ч. 2 ст. 186 КК України.
13. Афанасьєва В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 4. – С. 43–50.
14. Афанасьєва В. В. Психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації девіантних підлітків / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 65–69.
15. Баев О. Я. Методические основы расследования отдельных видов преступлений / О. Я. Баев, В. А. Гуняев // Расследование отдельных видов преступлений / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж, 1986. – С. 3–15.
16. Бахин В. П. Криминалистическая методика : [лекция] / Бахин В. П. – К. : [Б. и.], 1999. – 27 с.
17. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. – М., 2000. – Вып. 1. – С. 18–19.

18. Бедь В. В. Юридична психологія : [навч. посіб.] / Бедь В. В. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : МАУП, 2004. – 436 с.
19. Бекбулатова А. Т. Понятие и содержание криминалистической характеристики грабежей и разбойных нападений, совершаемых несовершеннолетними / А. Т. Бекбулатова // Вестник криминалистики. – М., 2009. – № 4 (32). – С. 133–140.
20. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
21. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособ. для вузов] / Белкин Р. С. – [3-е изд., доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
22. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : [учеб. пособ.] / Белкин Р. С. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
23. Белкин Р. С. Понятие и структура следственной ситуации. Криминалистика социалистических стран / Р. С. Белкин, Н. П. Яблоков. – М. : Юрид. лит., 1986. – 162 с.
24. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М. : Новый Юрист, 1997. – 176 с.
25. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [в 3 т.] / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. –
Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 480 с.
26. Бикмурзин М. П. Предмет преступления (теоретико-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бекмурзин Максим Павлович. – Уфа, 2005. – 196 с.
27. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника / Ю. Д. Блувштейн // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 97–102.

28. Бобров В. Г. Организационно-тактические основы предупреждения преступлений аппаратами уголовного розыска : материалы к лекции [для слушателей и курсантов учебных заведений МВД СССР] / В. Г. Бобров, А. Н. Мещеряков. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – 24 с.

29. Богачук І. В. Огляд місця події під час розслідування грабежів і розбоїв вчинених неповнолітніми [Електронний ресурс] / І. В. Богачук // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. – Режим доступу :

http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=128730.

30. Бондар Г. Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бондар Ганна Юріївна. – Х., 2004. – 230 с.

31. Бондарчук О. Особливості огляду місця події під час розслідування залишення в небезпеці / О. Бондарчук // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 206–211.

32. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми / В. Бортник // Право країни. – 2005. – № 11. – С. 49–52.

33. Бочелюк В. Ю. Юридична психологія : [навч. посіб.] / Бочелюк В. Ю. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.

34. Бурданова В. С. Виктимологические аспекты криминалистики / В. С. Бурданова, В. М. Быков. – Ташкент : Ташк. ВШ МВД СССР, 1981. – 79 с.

35. Бурнашев Н. А. Расследование краж, совершаемых в условиях крупного города : [учеб. пособ.] / Бурнашев Н. А. – М. : МВШМ МВД СССР, 1983. – 66 с.

36. Важенина К. Как пропадают телефоны [Електронний ресурс] / К. Важенина. – Режим доступу :

http://gazeta.aif.ru/_/online/spb/706/04_01.

37. «Варта порядку» : свідомі громадяни готові допомагати міліціонерам ловити квартирних злодіїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/...

38. Варфоломеєва Т. В. Криміналістика : академічний курс / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 496 с.

39. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / Васильев А. Н. – М. : МГУ, 1978. – 72 с.

40. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М. : Юрид лит., 1970. – 208 с.

41. Васильев В. Л. Психологический анализ отношений, возникающих на допросе, очной ставке / В. Л. Васильев // Психология личности и малых групп. – Л., 1977. – Вып.8. – С. 79–94.

42. Венгеров А. Б. Теория государства и права [Електронний ресурс] : [учеб. для юрид. вузов] / А. Б. Венгеров. – Режим доступу :

ukrref.su/gosudarstvo-i-pravo/...

43. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слічих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз / В. К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2012. – № 2 (28). – С. 151–158.

44. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування : [навч. посіб.] / Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал, М. С. Цуцкірідзе. – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – 216 с.

45. Використання допомоги громадськості по розслідуванні злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

studentam.org.ua/3125.html

46. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / И. А. Возгрин. – Минск : Вышэйшая школа, 1983. – 215 с.

47. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений : [курс лекций] : в 4 ч. / Возгрин И. А. – СПб. : ЮИ МВД России, 1992– . – Ч. 4. – 1993. – 80 с.
48. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / Возгрин И. А. – Л., 1976. – 43 с.
49. Волобуев А. Ф. Предмет розкрадання майна у сфері підприємництва як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду / А. Ф. Волобуев // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – Одеса, 1998. – Вип. 3. – С. 39–43.
50. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : [моногр.] / Волчецкая Т. С. ; под ред. проф. Н. П. Яблокова – М. : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.
51. Вьюнов В. М. Разбой : уголовно-правовая характеристика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вьюнов Вячеслав Михайлович. – Томск, 2002. – 213 с.
52. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / Гавло В. К. – Томск : Том. ун-т, 1985. – 333 с.
53. Гаврилин Ю. В. Расследование преступлений против личности и собственности : [учеб. пособ.] / Гаврилин Ю. В. – М. : Ось-89, 2006. – 382 с.
54. Галата Т. В. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві / Галата Т. В. – К. : Нац. акад. внутр. справ., 2013. – 152 с.
55. Галкин В. М. Средства доказывания в советском уголовном процессе / Галкин В. М. – М. : ВНИИСЭ, 1967– . – Ч. 2. – 1968. – 68 с.
56. Гальперин И. М. Участие общественности в советском уголовном процессе / И. М. Гальперин, Ф. А. Полозков. – М. : Госюриздат, 1961. – 127 с.

57. Гапанович Н. Н. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений / Н. Н. Гапанович, И. И. Мартинович. – Минск : БГУ, 1983. – 127 с.
58. Гаухман Л. Д. Расследование грабежей и разбойных нападений / Л. Д. Гаухман, С. С. Степичев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. – 92 с.
59. Гахокидзе Д. В. Организация работы следственно-оперативных органов при расследовании хищений государственного и общественного имущества / Д. В. Гахокидзе, Г. Н. Меглицкий. – М. : ВЮЗШ МВД РСФСР, 1991. – 42 с.
60. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / Герасимов И. Ф. – Свердловск : Средне-Урал. книж. изд-во, 1975. – 184 с.
61. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – Х., 2007. – № 2 (9). – С. 22–34.
62. Грищенко Н. В. Тактика допиту підозрюваного з участю захисника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Грищенко Наталія Вікторівна. – Запоріжжя, 2012. – 240 с.
63. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие / В. И. Громов // Методика расследования преступлений. Осмотр места преступления : сб. науч. тр. – М., 2003. – С. 89–94.
64. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент : [пособ. для следователей] / Гуковская Н. И. – М. : Госюриздат, 1958. – 886 с.
65. Гурев М. С. Убийства на «разборках» (методика расследования) / Гурев М. С. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
66. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / С. В. Давиденко. – Х., 2007. – 20 с.

67. Демидов Н. Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Демидов Николай Николаевич. – Волгоград, 2003. – 187 с.

68. Долгополов А. М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Долгополов Анатолий Миколайович. – К., 2008. – 221 с.

69. Долженко Н. А. Взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів ОВС при розслідуванні хабарництва [Електронний ресурс] / Н. А. Долженко. – Режим доступу :

corp-lguvd.lg.ua/d130708.html.

70. Долженков О. Ф. Інфраструктура організованої економічної злочинності / Долженков О. Ф. – Одеса : НДРБВ ОЮІ НУВС, 2002. – 254 с.

71. Долинин В. Н. Криминалистическая характеристика и особенности расследования грабежей и разбойных нападений, совершенных в жилище : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Долинин Владимир Николаевич. – Свердловск, 1989. – 210 с.

72. Долинин В. Н. Особенности расследования грабежей и разбойных нападений, совершаемых на открытой местности : [учеб.-метод. пособ.] / В. Н. Долинин, Н. В. Рачева. – Екатеринбург : Урал. юрид. ин-т МВД России, 2002. – 82 с.

73. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций : [моногр.] / Драпкин Л. Я. – Свердловск : Урал. ун-т, 1987. – 168 с.

74. Дрозд Ю. С. Психологічні особливості тактики допиту неповнолітніх [Електронний ресурс] / Ю. С. Дрозд. – Режим доступу :

[law-property.in.ua>articles...articles...2014-05-15...](http://law-property.in.ua/articles...articles...2014-05-15...)

75. Дубовец Г. К. К вопросу о соотношении понятий «взаимодействие» и «координация» действий подразделений органов внутренних дел при розыске лиц, совершивших особо тяжкие преступления / Г. К. Дубовец // Взаимодействие : правовые, социальные и организационные

аспекты : сб. науч. статей / Акад. управл. МВД России. – М., 2005. – С. 32 – 34.

76. Дубчак Л. Злочинність неповнолітніх як відзеркалення недоліків шкільного та вузівського виховання / Л. Дубчак // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 7. – С. 46–49.

77. Дымов Г. А. Психологические методы активизации памяти несовершеннолетних в предупреждении и раскрытии грабежей и разбойных нападений, совершаемых несовершеннолетними / Г. А. Дымов // Российский следователь. – 2005. – № 5. – С. 43–47.

78. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / Ермолович В. Ф. – Минск : Амалфея, 2001. – 304 с.

79. Ермолович В. Ф. Способы и механизм преступления / Ермолович В. Ф. ; под ред. засл. юриста Республики Беларусь, доктора юрид. наук, проф. И. И. Басецкого. – Минск, 2000. – 107 с.

80. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении / В. А. Журавель // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1983. – Вып. 26. – С. 42–51.

81. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. / Закалюк А. П. – К. : Ін Юре, 2007 – . –

Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання окремим видам злочинів. – 2007. – 712 с.

82. Зарубенко О. Співвідношення огляду з іншими процесуальними діями за КПК України / О. Зарубенко // Закон и жизнь. – 2013. – № 3. – С. 45–48.

83. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений: криминологические и криминалистические проблемы / Зудин В. Ф. – Саратов : Саратов. ун-т, 1983. – 187 с.

84. Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений : [учеб. пособ.] / Зуйков Г. Г. – М. : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1970. – 191 с.

85. Индулен И. Привлечение общественности к расследованию преступлений : [учеб. пособ.] / Индулен И. – Рига : Латвийский гос. ун-т, 1975. – 86 с.

86. Ищенко Е. П. Криминалистика : [учеб.] / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : КОНТРАКТ ; ИНФРА-М, 2006. – 748 с.

87. Ищенко Е. П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений / Ищенко Е. П. – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1987. – 168 с.

88. Ищенко П. П. Специалист-криминалист в следственных действиях: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты / Ищенко П. П. – М. : Юрид. лит., 1990. – 158 с.

89. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Івченко А. О. – Х. : Фоліо, 2004. – 540 с.

90. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 23 серп. 2012 р. № 700. – Режим доступу :

zakon.rada.gov.ua/laws/show/z...

91. Казачінер О. С. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх [Електронний ресурс] / О. С. Казачінер. – Режим доступу :

<http://www.kazachiner.narod.ru/manageprav.html>[^]. – Загол. з екрану.

92. Кайгородова О. С. Расследование грабежей и разбоев, совершенных несовершеннолетними (по материалам Уральского и Сибирского регионов) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кайгородова Ольга Сергеевна. – Тюмень, 2006. – 193 с.

93. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних / Каневский Л. Л. – М. : Юрид. лит., 1982. – 112 с.

94. Каневский Л. Л. Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних : [учеб. пособ.] / Каневский Л. Л. – Уфа : БашГУ, 1978. – 87 с.
95. Капустіна М. В. Розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті / Капустіна М. В. – Х. : Право, 2008. – 192 с.
96. Карнеева Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования : [учеб. пособ.] / Карнеева Л. М. – Волгоград : НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 143 с.
97. Качковський М. С. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції [Електронний ресурс] / М. С. Качковський. – Режим доступу : sn-jurid.crimea.edu>arhiv/2014/27_2Law/...
98. Ким Е. Р. Криминологическая предупреждение краж и угонов автомобилей и иных транспортных средств (по материалам Дальневосточного региона) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право” / Е. Р. Ким. – Иркутск, 2006. – 22 с.
99. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин / С. О. Книженко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 186–190.
100. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Коваленко Володимир Вікторович. – К., 2004. – 253 с.
101. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Козицька Олена Геннадіївна. – К., 2015. – 258 с.
102. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособ.] / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

103. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [текст лекции] / Колесниченко А. Н. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.

104. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дисс. ... доктора юрид. наук : 717 / Колесниченко Алексей Никифорович. – Х., 1967. – 509 с.

105. Колесниченко А. Н. О системе версий и методике их построения / А. Н. Колесниченко, Г. А. Матусовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып. 7. – С. 7–13.

106. Колмаков В. П. Избранные труды по криминалистике : Расследование убийств. Следственный осмотр. Идентификационные действия следователя. Введение в курс науки советской криминалистики / Колмаков В. П. ; [сост. В. В. Тищенко]. – М. : Юрид. лит., 2008. – 399 с. – (Антология юридической мысли).

107. Комаха В. О. Тактичні особливості проведення слідчого огляду : [моногр.] / Комаха В. О., Іоржев Ю. Б., Стрілець Г. О. ; Міжрегіональна академія управління персоналом. Придунайський коледж – Ізмаїл, 2006. – 207 с.

108. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру [Електронний ресурс] : учинено в м. Ланцароте 25 жовт. 2007 р. ; ратифік. Законом України від 20 черв. 2012. – Режим доступу :

search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/...

109. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология / Коновалова В. Е. – Х. : Вапнярчук Н. Н., 2006. – 176 с.

110. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В. Е. Коновалова, А. Н. Колесниченко // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 15–19.

111. Коновалова В. О. Юридична психологія : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2004. – 424 с.
112. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 204 с.
113. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Коталейчук Сергій Петрович. – К., 2004. – 235 с.
114. Коченов М. М. Психология допроса малолетних свидетелей : [метод. пособ.] / М. М. Коченов, Н. Р. Осипова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 43 с.
115. Кошелева И. Тактическая операция «Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого» / И. Кошелева, А. Михальчук // Криминалистика. – 2009. – № 3. – С. 99–102.
116. Крамская Е. С. Методика расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Крамская Екатерина Сергеевна. – М., 2008. – 235 с.
117. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. – 380 с.
118. Криминалистика : [учеб.] / под ред. доктора юрид. наук, проф. В. А. Образцова]. – М. : Юристь, 1997. – 760 с.
119. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юристь, 2005. – 781 с.
120. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.

121. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. – М. : ВЮЗШ МВД СССР, 1987– . –
Т. 2. – 1988. – 454 с.
122. Криминалистика : [учеб. для вузов] / И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко, Л. Я. Драпкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
123. Криминалистика : [учеб.] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с.
124. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М. : БЕК, 1995 – . –
Т. 1 : История, общая и частные теории. – 1995. – 280 с.
125. Криминалистика : [учеб.] / под ред. А. Г. Филиппова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – 687 с.
126. Криминалистика : учеб. для вузов / [А. Ф. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.] ; под ред. А. Ф. Волынского. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
127. Криминалистика : [учеб. для экспертов-криминалистов] / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 484 с.
128. Криминалистика : учеб. / [Н. А. Бурнашев, В. М. Быков, А. Ф. Волынский, А. А. Закатов и др.] ; под ред. А. Ф. Волынского, А. Г. Филиппова (отв. ред.). – М. : Спарк, 1998. – 543 с.
129. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : [учеб. для студ. юрид. вузов и факультетов] / под ред. проф. В. Ю. Шепитька. – Х. : Одиссей, 2011. – 528 с.
130. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений. Ч. 2 : [учеб. пособ.] / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной. – М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. – 232 с.
131. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учеб. /

[Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, А. И. Бородулин, В. Н. Григорьев и др.] ; под ред. Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкина. – М. : Новый Юрист, 1997. – 400 с.

132. Криминология XX век / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс., 2000. – 554 с.

133. Криміналістика (криміналістична техніка) : [курс лекцій] / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.

134. Криміналістика : [підруч.] / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 232 с.

135. Криміналістика : підруч. / [кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – [4-е вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

136. Криміналістика : підруч. / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і допов.]. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

137. Криміналістика : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.

138. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / [В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001. – 343 с.

139. Криміналістика : підруч. / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2001. – 666 с.

140. Криміналістика : підруч. / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.

141. Криминологи о неформальных молодежных объединениях. – М. : Юрид. лит., 1990. – 272 с.

142. Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-практ. посіб. / [О. П. Дубовий, В. Я. Лукашенко, Я. В. Рибалко та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Атіка, 2000. – 152 с.
143. Кримінальна справа № 1-13/10р // Архів Ленінського районного суду Донецької області.
144. Кримінальна справа № 2018/1-879/11/18 // Архів Київського районного суду м. Харкова.
145. Кримінальне провадження № 000/0000/13-к // Архів Іванківського районного суду Київської області.
146. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : прийнятий 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу : kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini.htm/
147. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін. та допов. станом на 4 лют. 2013 р. : (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2013. – 328 с.
148. Крутер М. С. Молодежная преступность / М. С. Крутер // Философские науки. – 2002. – № 2. – С. 80–95.
149. Кузьменко Н. К. Систематизация неотложных следственных действий при расследовании краж, грабежей и разбойных нападений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / Н. К. Кузьменко. – К., 1978. – 18 с.
150. Кузьмічов В. С. Криміналістика : [навч. посіб.] / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсеєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
151. Куклин В. И. Начальный этап расследования грабежей и разбойных нападений : [учеб. пособ.] / Куклин В. И. – Иваново : Ивановский гос. ун-т, 1986. – 81 с.

152. Кулагин Н. И. Использование органами следствия средств массовой информации в профилактике преступлений : [учеб. пособ.] / Кулагин Н. И. – Волгоград : Высш. следств. школа МВД СССР, 1971. – 95 с.

153. Кулакова О. А. Особливості організації проведення допиту неповнолітнього підозрюваного у вчиненні хуліганства або за його участі [Електронний ресурс] / О. А. Кулакова. – Режим доступу :

www.corp-iguvd.lg.ua/d140416.html

154. Куликов В. И. Возможности использования криминалистического анализа обстановки совершения преступлений несовершеннолетними / В. И. Куликов // Расследование преступлений несовершеннолетних на современном этапе. – Волгоград, 1986. – С. 25–26.

155. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. – М. : Юристъ, 2000. – 784 с.

156. Лавров В. П. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений. Спецкурс лекций : [учеб. пособ. для вузов] / Лавров В. П. – М. : ЮНИТИ-ДАТА, 2003. – 560 с.

157. Ларин А. М. От следственной версии к истине / Ларин А. М. – М. : Юрид. лит., 1976. – 198 с.

158. Ларин А. М. Повышение эффективности расследования / А. М. Ларин // Советское государство и право. – 1972. – № 3. – С. 106–109.

159. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / Ларин А. М. – М. : Юрид. лит., 1970. – 224 с.

160. Ларкін М. М. Підготовка до допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи / М. М. Ларкін // Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (18-19 квіт. 2013 р., м. Сімферополь – Алушта) / відп. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко ; Таврійський ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2013. – С. 86–87.

161. Ларкін М. О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи,

що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М. О. Ларкін // Вісник Академії адвокатури України. – К., 2010. – № 3 (19). – С. 122–128.

162. Лившиц Е. М. Тактика следственных действий / Е. М. Лившиц, Р. С. Белкин. – М. : Новый юристь, 1997. – 176 с.

163. Лисиченко В. К. Виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1985. – Вып. 30. – С. 3–10.

164. Лісова А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтування / А. Лісова // Право України. – 2011. – № 8. – С. 45–47.

165. Лосев Д. М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / Д. М. Лосев. – М., 1982. – 17 с.

166. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : [учеб. пособие] / Лузгин И. М. – М. : НИ и РИО Высш. шк. МВД СССР, 1969. – 176 с.

167. Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних : [учеб. пособ.] / Лукьянчиков Е. Д. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – 52 с.

168. Луцький А. І. Застосування спеціальних психологічних знань при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми особами / А. І. Луцький // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2008. – № 3 (27). – С. 296–298.

169. Любов до печива штовхнула цюрупинського школяра на злочин [Електронний ресурс] // Постфактум – новини Херсона та Херсонської області. – Режим доступу : [postfactum.ks.ua>tag/](http://postfactum.ks.ua/tag/).

170. Макаренко Є. І. Огляд місця події : [навч. посіб.] / Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 156 с.
171. Макаренко І. А. Тактика допроса невершеннолетнего обвиняемого : [моногр.] / Макаренко І. А. – Уфа : БашГУ, 2001. – 139 с.
172. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : [підруч.] / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
173. Мартиненко Ю. Д. Особливості особи злочинця, що скоює розбійні напади на громадян / Ю. Д. Мартиненко // Іменем Закону. Науковий вісник. – 2008. – № 1 (5). – С. 35–37.
174. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : [моногр.] / Марчак В. Я. – Чернівці : Рута, 2005. – 151 с.
175. Матусовский Г. А. Методика расследования хищений : [учеб. пособ.] / Матусовский Г. А. – К. : УМК ВО, 1988. – 88 с.
176. Милуков С. Ф. Уголовно-правовое значение криминологической характеристики преступника : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / С. Ф. Милуков. – М., 1980. – 22 с.
177. Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский, А. П. Тузов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 215 с.
178. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Г., Шибіко В. П. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 516 с.
179. Мінюков П. І. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством : [навч. посіб.] / П. І. Мінюков, А. П. Мінюков. – К. : Кондор, 2008. – 214 с.

180. Моисеева Т. О. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Моисеева Т. О. – М. : Городец-издат, 2000. – 224 с.
181. Мотунова Н. В. Профілактика правопорушень серед підлітків як соціально-педагогічна проблема / Н. В. Мотунова // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2011. – № 3. – С. 95–102.
182. Мурашова С. В. Организация работы следственного отдела УВД-МВД / Мурашова С. В. – М. : Акад. МВД СССР, 1977. – 183 с.
183. Мусієнко О. Л. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства / О. Л. Мусієнко // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 253–257.
184. Мушинська О. В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Мушинська Ольга Валеріївна. – Х., 2005. – 171 с.
185. Надгорный Г. М. Соотношение специальных и юридических знаний / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – Вып. 28. – С. 14–19.
186. Наумкин Ю. В. Правовые основы и организационные формы использования печати органами предварительного расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / Ю. В. Наумкин. – М., 1975. – 26 с.
187. Негласні слідчі (розшукові) дії [Електронний ресурс] : [курс лекцій] / за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – Режим доступу : 5fan.ru/wievjob.php?id=48076.
188. Нестерук А. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики шахрайства в сучасних умовах [Електронний ресурс] / А. В. Нестерук // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=747&language=ua.

189. Николайчук И. А. Криминалистическая характеристика изнасилований и первоначальный этап их расследования в ситуациях, когда преступник неизвестен : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Николайчук Игорь Анатольевич. – Краснодар, 1988. – 216 с.

190. Новий тлумачний словник української мови : 42000 слів : для студ. вищ. та серед. навч. закл. / [уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко ; наук. ред. Л. І. Андрієвський]. – К. : Аконтіт, 2001. –

Т. 3 : Обє–Роб. – 2001. – 928 с.

191. Новиков С. И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : [учеб. пособ.] / С. И. Новиков, Ш. Ш. Ярамышьян. – К. : КВШ МВД СССР, 1986. – 84 с.

192. Обнаружение и фиксация следов : технические средства и методы : [метод. пособ.] / В. С. Сорокин, А. И. Дворкин. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1974. – 178 с.

193. Оперук В. І. Загальна характеристика слідчого експерименту у відповідності до чинного КПК України [Електронний ресурс] / В. І. Оперук, І. Л. Марчук. – Режим доступу :

lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1544.

194. Орлов Я. В. Проблема выявления хищений социалистического имущества / Я. В. Орлов, В. Г. Танасевич, И. Л. Шрага // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1975. – № 23. – С. 47–63.

195. Павлюк Н. В. Використання тактичних прийомів допиту неповнолітніх, спрямованих на нейтралізацію фантазування / Н. В. Павлюк // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (25-26 лист. 2010 р.). – Х., 2010. – С. 427–430.

196. Павлюк Н. В. Залучення спеціаліста у допиті неповнолітніх – напрямок оптимізації розслідування злочинів / Н. В. Павлюк // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2012. – Вип. 23. – С. 215–222.

197. Панов М. І. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. – К. : ІнЮре, 2003. – 720 с.

198. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : [моногр.] / Панов М. М. – Х. : Право, 2009. – 183 с.

199. Пасека М. О. Біологічні ознаки особи неповнолітнього правопорушника як об'єкта криміналістичного дослідження / М. О. Пасека // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – Ужгород, 2014. – Вип. 26. – С. 219–222.

200. Патик А. А. Засади взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті й розслідуванні майнових злочинів / А. А. Патик // Науковий вісник Київського Національного університету внутрішніх справ. – К., 2010. – № 3. – С. 241–248.

201. Патрелюк Д. А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми : [навч. посіб.] / Патрелюк Д. А. – Дніпропетровськ : Лопатніков С. Г., 2012. – 221 с.

202. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / О. Ю. Петечел. – К., 2009. – 19 с.

203. Петров Д. В. Кримінологічний аналіз рівня, структури та динаміки грабежів і розбоїв, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях / Д. В. Петров // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2012. – № 2. – С. 147–154.

204. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : [моногр.] / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. – Х. : Право, 2006. – 176 с.

205. Пирожкова Т. Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики при розслідуванні злочинів, вчинених

неповнолітніми / Т. Пирожкова // Криміналістика. – 2005. – № 5. – С. 151–154.

206. Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою : правові й організаційні засади : [моногр.] / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 204 с.

207. Платонов К. К. Личность как социально-психологический феномен / К. К. Платонов // Социальная психология : [учеб. пособ.]. – М., 1975. – С. 74–83.

208. Поліщук В. В. Слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв [Електронний ресурс] / В. В. Поліщук. – Режим доступу :

irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...2...

209. Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 436 від 12 жовт. 2009 р. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>. – Назва з екрана.

210. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Порубов Н. И. – Минск : Вышэйшая школа, 1973. – 368 с.

211. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии / Порубов Н. И. – М. : БЕК, 2009. – 347 с.

212. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/page>.

213. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 19 груд. 2012 р. № 1176 // Зб. норм.-прав. актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / [упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.] ; за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К., 2012. – С. 121–132.

214. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 // Зб. норм.-прав. актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / [упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.] ; за заг. ред. В. І. Сліпченка. – К., 2012. – С. 101–113.

215. Процюк О. М. Визначення часу, місця та способу виклику на допит неповнолітніх підозрюваних – основні елементи підготовки до допиту / О. М. Процюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2014. – Вип. 3.– С. 193–198.

216. Психологія людини з обмеженими можливостями [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

mobile.pidruchniki.com/...

217. Пясковський В. В. Методика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пясковський Вадим Валерійович. – К., 2004. – 225 с.

218. Пясковський В. В. Процесуальні форми взаємодії слідчих з іншими співробітниками правоохоронних органів під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх / В. В. Пясковський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – К., 2015. – № 2 (95). – С. 186–194.

219. Пясковський В. В. Загальні умови планування розслідування насильницьких правопорушень, учинених щодо неповнолітніх / В. В. Пясковський // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В. В. Черней] ; ДНДЕКЦ України ; НАВС. – К., 2015. – № 1 (23). – С. 51–56.

220. Радаев В. В. Расследование групповых преступлений несовершеннолетних : [учеб. пособ.] / В. В. Радаев, М. В. Субботина. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. – 72 с.

221. Расследование некоторых видов преступлений в условиях крупного города : учеб. пособ. / [Н. А. Бурнашев, Б. Г. Володин,

А. Г. Филиппов, М. П. Хилобок, А. Я. Целищев]. – М. : МВШМ МВД СССР, 1981. – 85 с.

222. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : [учеб. пособ.] / Ратинов А. Р. – М. : НИиРИО ВШ МООП РСФСР, 1967. – 290 с.

223. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : моногр. / [кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.

224. Россинская Е. Р. Криминалистика. Вопросы и ответы : [учеб. пособ.] / Россинская Е. Р. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 351 с.

225. Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М. : Инфра-М, 1997. – 732 с.

226. Рыбальская В. Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних : [учеб. пособ.] / Рыбальская В. Я. – Иркутск : Иркут. ун-т, 1994. – 200 с.

227. Рябикін В. М. Особливості початкового етапу розслідування хуліганства / В. М. Рябикін // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. конф. – К., 2009. – С. 447–450.

228. Рябикін В. М. Тактика проведення огляду місця події під час розслідування хуліганства / В. М. Рябикін // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2009. – Вип. 50. – С. 571–576.

229. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : [моногр.] / Савченко А. В. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

230. Салтевский М. В. Проблема использования специальных знаний и технических средств в деятельности добровольных народных дружин и товарищеских судов / М. В. Салтевский // Пути дальнейшего совершенствования деятельности органов внутренних дел. – К., 1976. – 112 с.

231. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
232. Салтевський М. В. Криміналістика. Ч. 1. / Салтевський М. В. – Х. : Консум, 1999. – 415 с.
233. Салтевський М. В. Криміналістика. Ч. 2. / Салтевський М. В. – Х. : Консум, 2001. – 528 с.
234. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. – К. : ВПОЛ, 1994. – 180 с.
235. Салтевський М. В. Криміналістика : [навч.-довідк. посіб.] / Салтевський М. В. – К. : Правник, 1996. – 159 с.
236. Самилык Г. М. Еще раз о предмете преступления / Г. М. Самилык // Труды КВШ МВД СССР. – К., 1978. – № 12. – С. 37–40.
237. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Сахнова Т. В. – М. : Городец, 2000. – 367 с.
238. Селиванов Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1977. – № 2. – С. 56–59.
239. Селиванов Н. А. Типовые версии по делам об убийствах / Н. А. Селиванов, Л. Г. Видонов. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1981. – 56 с.
240. Селиванов Н. А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1985. – № 7. – С. 52–55.
241. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. В. Семенов. – К., 2006. – 18 с.

242. Семенов В. В. Инсценировка как способ сокрытия убийств / В. В. Семенов // Проблемы законности : [респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій]. – Х., 2001. – Вип. 47. – С. 175–181.

243. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 717 “Криминалистика” / Л. А. Сергеев. – М., 1966. – 22 с.

244. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений : руководство для следователей / Сергеев Л. А. – М. : Юрид. лит., 1971. – 544 с.

245. Сіренко О. В. Криміналістична характеристика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сіренко Оксана Володимирівна. – Ірпінь, 2012. – 204 с.

246. Скибин С. Н. Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Скибин Сергей Николаевич. – М., 2007. – 173 с.

247. Скаріна А. В. Особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного при розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] / А. В. Скаріна. – Режим доступу :

www.corp-iguvd.lg.ua/d140409.html

248. Скригонюк М. І. Криміналістика : [підруч.] / Скригонюк М. І. – К. : Атіка, 2005. – 496 с.

249. Сліди запаху людини (криміналістична одорологія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

skaz.com.ua/informatika/5502/.

250. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз слідової картини сексуальних вбивств / А. В. Старушкевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – № 60–62. – С. 92–100.

251. Статті по праву України (юридичні статті) [Електронний ресурс].
– Режим доступу :
ipc.com.ua/content/kriminalno-...
252. Стеценко Ю. В. Криміналістичні засади використання повідомлень засобів масової інформації для протидії організованим злочинності [Електронний ресурс] / Ю. В. Стеценко. – Режим доступу :
<http://www.inter.criminology.org.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=520>.
253. Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика : судова експертиза” / Ю. В. Стеценко. – К., 2006. – 19 с.
254. Стрёмовский В. А. Участники предварительного следствия / Стрёмовский В. А. – Ростов : Ростов. ун-т, 1966. – 258 с.
255. Судебная психиатрия : учеб. / [Д. Н. Гордова, Я. М. Калашник, А. К. Качаев, О. В. Керби́ков и др.] ; отв. ред. Д. Р. Лунц, Г. В. Морозов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1971. – 432 с.
256. Сулицький В. Психологічний портрет злочинця / В. Сулицький // Практична психологія. – 2005. – № 6. – С. 166–181.
257. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 25. – С. 101–102.
258. Тарабукін О. Молодіжна злочинність та шляхи її подолання / О. Тарабукін, С. Цвигун // Психолог. – 2005. – № 4 (148). – С. 20–24.
259. Тарсуков К. М. О криминалистической характеристике преступлений, совершаемых несовершеннолетними / К. М. Тарсуков // Проблемы теории и практики правоохранительной деятельности советской милиции. – М., 1983. – С. 124–127.

260. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / Тертишник В. М. – К. : А.С.К., 2005. – 1056 с.

261. Тертышник В. М. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений / В. М. Тертышник, С. В. Слинко. – Х. : Гриф, 1997. – 125 с.

262. Томин В. Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью : [учеб. пособ.] / Томин В. Т. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976. – 96 с.

263. Томин В. Т. Привлечение трудящихся к расследованию преступлений / Томин В. Т. – Омск : Зап.-Сиб. кн. изд-во, 1972. – 136 с.

264. Удовиченко В. А. Использование средств массовой информации в деятельности городских, районных органов внутренних дел : [учеб. пособ.] / Удовиченко В. А. – М. : Акад. МВД СССР, 1983. – 71 с.

265. УНІАН – Кримінал : У Луцьку міліціонери затримали групу неповнолітніх грабіжників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : crime.unian.net/Уніан/detail/196704.

266. Федченко В. М. Законодавче регламентування припинення діяльності слідчої групи / В. М. Федченко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 101–103.

267. Фирсов Е. П. О понятии следственного осмотра / Е. П. Фирсов // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Саратов, 1978. – Вып. 2. – С. 61–62.

268. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть особенная : Посягательства личные и имущественные / Фойницкий И. Я., орд. проф. С.-Петербург. ун-та ; [под ред., с предисл.: А. А. Жижиленко, проф.]. – [7-е изд., доп. и пересмотр.] – Петроград : Юрид. о-во при Петрогр. ун-те, 1916. – 446 с.

269. Франк Л. В. Виктимология и виктимность / Франк Л. В. – Душанбе : Ирфон, 1972. – 224 с.
270. Хоменко А. Н. Связь личности преступника, как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами / А. Н. Хоменко // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск, 1989. – С. 221–222.
271. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого / Цветков П. П. – Л. : ЛГУ, 1973. – 149 с.
272. Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект) / Ю. А. Чаплинська // Криміналістичний вісник : зб. наук. пр. / Держ. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр МВС України. – К., 2013. – № 1 (19). – С. 43–48.
273. Чаплинський К. О. Слідчий експеримент як об'єкт криміналістичного дослідження [Електронний ресурс] / К. О. Чаплинський. – Режим доступу :
irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_...
274. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : [моногр.] / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 306 с.
275. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : [моногр.] / Чаплинський К. О. ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.
276. Чернецький О. К. Достовірність та імовірність результатів слідчого експерименту та їх доказове значення / О. К. Чернецький // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского : Серия : Юридические науки. – Симф., 2013. – Т. 26 (65). – № 1. – С. 464–471.
277. Шепитько В. Ю. Криминалистика : [учеб.] / В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.

278. Шепитько В. Ю. Использование данных психологии в допросе несовершеннолетних / В. Ю. Шепитько // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – Х., 1991. – Вып. 26. – С. 106–110.

279. Шепітько В. Ю. Криміналістика : Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / Шепітько В. Ю. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

280. Шеремет А. П. Криміналістика : [навч. посіб.] / Шеремет А. П. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

281. Шеремет А. П. Криміналістика : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Шеремет А. П. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

282. Шиканов В. И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : [учеб. пособ.] / Шиканов В. И. – Иркутск : Иркутск. ун-т, 1979. – 43 с.

283. Шимановский В. В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних : [учеб. пособ.] / Шимановский В. В. ; под ред. А. А. Любавина. – Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1980. – 85 с.

284. Шурухнов Н. Г. Криминалістика : [учеб. пособ.] / Шурухнов Н. Г. – М. : Юристъ, 2006. – 639 с.

285. Экспертизы в судебной практике : [учеб. пособ.] / ред. О. Ульяницкая. – К. : Выща школа, 1987. – 200 с.

286. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений : [моногр.] / Якушин С. Ю. – Казань : Казан. ун-т, 1983. – 102 с.

287. Ялышев С. А. Использование информационно-поисковых систем для выдвижения типовых версий о личности преступника при расследовании краж личного имущества граждан на железнодорожном транспорте : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / С. А. Ялышев. – М., 1989. – 22 с.

Додаток А

Зведені дані анкетування слідчих ОВС України у зв'язку з дослідженням проблем розслідування грабежів, учинених неповнолітніми

(в анкетуванні взяли участь 120 слідчих ОВС України)

1. Стаж роботи в органах внутрішніх справ:

- а) до року (12 осіб, 10,0 % з усіх опитаних осіб);
- б) від року до трьох років (29 осіб, 24,2 %);
- в) від трьох до п'яти років (34 особи, 28,3 %);
- г) від п'яти до десяти років (33 особи, 27,5 %);
- д) більше десяти років (12 осіб, 10,0 %).

2. Чи доводилось Вам розслідувати грабежі, вчинені неповнолітніми особами:

- а) так (120 осіб, 100,0 % з усіх опитаних осіб);
- б) ні (0 осіб, 0,0 %).

3. Чи є необхідність, на Вашу думку, в розробці окремої методики розслідування грабежів, учинених неповнолітніми:

- а) так (103 особи, 85,8 % з усіх опитаних осіб);
- б) ні (17 осіб, 14,2 %).

4. Чи вважаєте Ви обов'язковим та доцільним складання письмового плану розслідування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії:

- а) так (52 особи, 43,3 % з усіх опитаних осіб);
- б) ні (34 особи, 28,3 %);
- в) в деяких випадках (19 осіб, 15,8 %);
- г) складно відповісти (15 осіб, 12,6 %).

5. Як Ви оцінюєте роботу оперативних підрозділів з виконання доручень слідчих під час розслідування злочинів цієї категорії:

- а) добре (35 осіб, 29,2 % з усіх опитаних осіб);
- б) задовільно (56 осіб, 47,7 %);
- в) негативно (19 осіб, 15,8 %);
- г) важко відповісти (10 осіб, 8,3 %).

6. Чи потребує практика розслідування злочинів зазначеної категорії покращення взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами:

- а) так (79 осіб, 65,8 % з усіх опитаних осіб);
- б) ні (34 особи, 28,3 %);
- г) важко відповісти (7 осіб, 5,9 %).

7. Чи зверталися до представників громадськості або ЗМІ за допомогою під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії:

- а) так (34 особи, 28,3 % з усіх опитаних осіб);
- б) ні (86 осіб, 71,7 %).

8. Умовами, які сприяють успішному проведенню допиту неповнолітнього підозрюваного, на Ваш погляд, є:

- а) своєчасність (103 особи, 85,8 % з усіх опитаних осіб);
- б) всебічна підготовка до допиту (95 осіб, 79,2 %);
- в) нетривалий часовий проміжок (83 особи, 69,2 %);
- г) правильний вибір місця і обстановки проведення допиту (79 осіб, 65,8 %);
- д) технічне забезпечення допиту (64 особи, 53,3 %);
- е) встановлення психологічного контакту з неповнолітнім (105 осіб, 87,5 %);
- є) інші умови (49 осіб, 40,8 %).

Примітка: Можливі декілька відповідей.

9. На Ваш погляд, яке найбільш сприятливе місце для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного:

- а) в кабінеті слідчого (81 особа, 67,5 % з усіх опитаних осіб);
- б) за місцем проживання неповнолітнього (28 осіб, 23,3 %);
- в) на місці події (8 осіб, 6,7 %);
- г) інше місце (3 особи, 2,5 %).

10. Який тактичний прийом під час допиту неповнолітніх підозрюваних, які дають неправдиві показання, Ви найчастіше використовуєте:

- а) переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей (20 осіб, 16,7 % з усіх опитаних осіб);
- б) прояв розуміння становища, в якому опинився допитуваний (19 осіб, 15,8 %);
- в) спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти учинених дій (18 осіб, 15,0 %);
- г) акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених неповнолітнім (19 осіб, 15,8 %);

г) деталізація показань з метою виявлення суперечностей (16 осіб, 13,3 %);

д) несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів (16 осіб, 13,3 %);

е) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами (12 осіб, 10,0 %).

11. Чи необхідна, на Вашу думку, обов'язкова присутність педагога при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх:

а) так (70 осіб, 58,3 % з усіх опитаних осіб);

б) ні (50 осіб, 41,7 %).

12. Чи необхідна, на Вашу думку, обов'язкова присутність психолога при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх:

а) так (83 особи, 69,2 % з усіх опитаних осіб);

б) ні (37 осіб, 30,8 %).

13. Чи необхідна, на Вашу думку, обов'язкова присутність лікаря при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх:

а) так (22 особи, 18,3 % з усіх опитаних осіб);

б) ні (98 осіб, 81,7 %).

14. Причинами невстановлення особи, яка вчинила злочин, при розслідуванні грабежів, учинених неповнолітніми особами, на Вашу думку, є:

а) несвоєчасне проведення слідчих (розшукових) дій (79 осіб, 65,8 % з усіх опитаних осіб);

б) недостатнє науково-технічне забезпечення (58 осіб, 48,3 %);

в) неналежна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами (79 осіб, 65,8 %);

г) небажання потерпілого співпрацювати зі слідством (47 осіб, 39,2 %);

д) інші причини (64 особи, 53,3 %).

Примітка: Можливі декілька відповідей.

15. На Вашу думку, які основні причини слідчих помилок при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії:

а) відсутність узагальненої слідчої та судової практики (104 особи, 86,7 % з усіх опитаних осіб);

б) недосконалість чинного законодавства (89 осіб, 74,2 %);

в) особлива складність розслідування цих злочинів (74 особи, 61,7 %);

г) недостатній рівень професійної та спеціальної підготовки слідчих та оперативних працівників (66 осіб, 55,0 %);

д) несприятливі умови службової діяльності (5 осіб, 4,2 %).

Примітка: Можливі декілька відповідей.

16. Чи необхідне, на Вашу думку, удосконалення чинного законодавства у частині розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії:

а) так, удосконалення потребує кримінальне законодавство (86 осіб, 71,7 % з усіх опитаних осіб);

б) так, удосконалення потребує кримінальне процесуальне законодавство (88 осіб, 73,3 %);

в) так, потребують удосконалення відомчі нормативно-правові акти (61 особа, 50,8 %);

г) ні (16 осіб, 13,3% з усіх опитаних осіб);

д) важко відповісти (16 осіб, 13,3% з усіх опитаних осіб).

Примітка: Можливі декілька відповідей.

Додаток Б

**Зведені дані вивчення 160 кримінальних проваджень
про грабежі, вчинені неповнолітніми**

1. Область	Кількість	%
Київська (в т.ч. м. Київ)	17	10,6
Чернігівська	8	5
Житомирська	11	6,9
Львівська	16	10
Волинська	12	7,5
Хмельницька	16	10
Вінницька	15	9,4
Дніпропетровська	13	8,1
Кіровоградська	15	9,4
Доцецька	11	6,9
Миколаївська	14	8,8
Одеська	12	7,5
2. Кваліфікація кримінального правопорушення		
ч. 1 ст. 186 КК України	39	24,4
ч. 2 ст. 186 КК України	35	21,9
ч. 3 ст. 186 КК України	47	29,4
ч. 4 ст. 186 КК України	19	11,9
ч. 5 ст. 186 КК України	20	12,4
3. Відомості про особу злочинця		
3.1. Стать		
а) чоловіча	192	73,8
в) жіноча	68	26,2
3.2. Вік		
а) 14–16 років	114	43,8
б) 17–18 років	146	56,2
3.3. Морально-психологічна характеристика		
а) схильність до вживання алкоголю, наркотичних або токсичних речовин	124	47,7
б) загальна моральна деформація	46	17,7
в) стійка антисоціальна позиція	34	13,1
г) характеризується позитивно	56	21,5
3.4. Рід занять		
а) навчається	52	20
б) працює	44	16,9
в) не навчається і не працює	164	63,1

3.5. Місце проживання		
а) місто	128	49,2
б) селище	58	22,3
в) не має постійного місця проживання	74	28,5
3.6. Наявність судимості за раніше вчинені злочини		
а) так	32	12,3
б) ні	228	87,7
3.7. Наявність стану сп'яніння під час вчинення злочину		
а) алкогольне сп'яніння	82	31,5
б) наркотичне або токсичне сп'яніння	68	26,2
в) стан сп'яніння відсутній	110	42,3
4. Спосіб учинення злочину		
а) без застосування фізичного або психічного насильства	58	36,3
б) застосування фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих	52	32,5
в) застосування психічного насильства, тобто погрози застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілих	50	31,2
5. Місце вчинення злочину		
а) приміщення	74	46,2
– в тому числі, з проникненням	48	64,9/30
б) відкрита місцевість	86	53,8
5.1. Способи проникнення до приміщення		
а) через відкриті двері, балкони	16	33,3
б) шляхом злому вікон	20	41,7
в) шляхом злому вхідних дверей	12	25
5.2. Місце учинення злочину за адміністративно-територіальною ознакою		
а) місто	100	62,5
б) селище міського типу	40	25
в) сільська місцевість	20	12,5
5.3. Співвідношення місця проживання злочинця і місця вчинення ним злочину		
а) злочин вчинено в одному населеному пункті (міська місцевість)	72	45
б) злочин вчинено в одному районі (сільська місцевість)	28	17,5
в) злочин вчинено в іншому населеному пункті або районі	42	26,3
г) злочин вчинено в іншій області	18	11,2
6. Час вчинення злочину		

а) 6–12 години	8	5
б) 12–18 години	72	45
в) 18–22 години	48	30
г) 22–6 години	32	20
7. День вчинення злочину		
а) будній день	100	62,4
б) вихідний день	38	23,8
в) святковий день	22	13,8
8. Вчинення грабежу одноособово чи у складі групи		
а) однією особою	40	25
б) групою осіб без попередньої змови	46	28,8
в) групою осіб за попередньою змовою	54	33,8
г) організованою групою	20	12,4
8.1. Кількість осіб в злочинній групі		
а) двоє	74	61,7
б) троє	24	20
в) четверо	14	11,7
г) п'ять і більше	8	6,6
8.2. Характер знайомства членів групи		
а) родичі	16	13,3
б) знайомі по роботі	24	20
в) знайомі за навчанням	20	16,7
г) члени молодіжних угруповань	24	20
д) знайомі в побуті	36	30
9. Предмет злочинного посягання		
а) транспортні засоби	20	12,5
б) аудіо-, відеоапаратура	12	7,5
в) предмети одягу та взуття	12	7,5
г) продукти харчування (у т.ч. алкогольні та тютюнові вироби)	16	10
д) гроші (у т.ч. гаманці)	44	27,5
е) коштовності	24	15
є) мобільні телефони	28	17,5
ж) жіночі сумки	4	2,5
10. Мотиви вчинення злочину		
а) корисливі	70	43,8
б) помста, ревнощі	20	12,5
в) хуліганські	58	36,3
г) інші	12	7,4
11. Умисел на вчинення злочину		
а) заздалегідь обдуманий	92	57,5
б) виник раптово	68	42,5
12. Наявність попередньої підготовки до вчинення		

злочину		
а) так	56	35
б) ні	104	65
13. Вчинення заходів щодо приховування слідів злочину		
а) так	32	20
б) ні	138	80
12. Відомості про особу потерпілого		
12.1. Кількість		
а) один	110	68,8
б) декілька	50	31,2
12.2. Стать		
а) чоловіча	82	39
б) жіноча	128	61
12.3. Вік		
а) до 14 років	20	9,5
б) 14–18 років	46	21,9
в) 18–25 років	28	13,3
г) 25–35 років	26	12,4
д) 35–50 років	22	10,5
е) 50–60 років	22	10,5
є) старші 60 років	46	21,9
12.4. Освіта		
а) середня спеціальна (здобуває)	76	36,2
б) вища (здобуває)	78	37,1
в) середня загальноосвітня (здобуває)	56	26,9
12.5. Місце роботи (навчання)		
а) навчається	74	35,2
б) працює	96	45,7
в) не працює і не навчається	40	19,1
12.6. Сімейний стан		
а) одружений	80	38,1
б) неодружений	130	61,9
12.7. Морально-психологічна характеристика		
а) характеризується позитивно	110	52,4
б) аморальний спосіб життя	10	4,8
в) схильний до вживання алкогольних напоїв	64	30,4
г) схильний до вживання наркотичних або токсичних речовин	26	12,4
12.8. Наявність стану сп'яніння під час вчинення злочину		
а) алкогольне сп'яніння	76	36,2
б) наркотичне або токсичне сп'яніння	28	13,3

в) стан сп'яніння відсутній	66	31,4
г) дані відсутні	40	19,1
12.9. Відносини зі злочинцем		
а) родичі	6	2,9
б) знайомі за роботою, навчанням, місцем проживання	44	21
в) випадкові знайомі	74	35,2
г) не знайомі	86	40,9
13. Слідча ситуація на початковому етапі розслідування злочину		
а) особа (особи), яка намагалася вчинити грабіж, затримана на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення	33	20,6
б) затриманий лише один співучасник грабежу, про іншого (інших) наявні або лише окремі відомості або відомості відсутні взагалі	30	18,8
в) особа (особи), яка вчинила грабіж, не затримана, але про неї є певні відомості	55	34,4
г) відсутні будь-які відомості про особу (осіб), яка вчинила грабіж	42	26,2
14. Розслідування злочину здійснювалось:		
а) одним слідчим	102	63,7
б) слідчо-оперативною групою	58	36,3
15. Наявність письмового плану розслідування		
а) так	108	67,5
б) ні	52	32,5
16. Слідча версія про особу ймовірного злочинця, яка знайшла своє підтвердження в ході розслідування		
а) злочин учинений конкретною особою (особами)	38	23,8
б) злочин учинений особою із числа зв'язків потерпілого	10	6,3
в) злочин учинений затриманим збувачем викраденого майна або кимось з кола його зв'язків	21	13,1
г) злочин учинений особою, яка притягувалася до кримінальної відповідальності за аналогічні (суміжні) діяння та перебуває на обліку в органах внутрішніх справ	35	21,9
д) злочин учинений особою, раніше не судимою, але яка неодноразово вчиняла грабежі аналогічним способом	20	12,5
е) злочин учинений особою, яка не працює, без визначеного місця проживання та (або) зловживає алкогольними напоями чи є наркоманом	22	13,8
є) злочин учинений «гастролером»	14	8,6
17. Слідчі (розшукові) дії на початковому етапі		

розслідування		
а) огляд місця події	145	90,6
б) допит потерпілого	146	91,3
в) допит підозрюваного	160	100
г) обшук	50	31,3
д) пред'явлення особи для впізнання	42	26,3
е) пред'явлення речей для впізнання	44	27,5
є) слідчий експеримент	61	38,1
ж) інші слідчі (розшукові) дії	20	12,5
18. Своєчасність проведення огляду місця події		
а) одразу після повідомлення	72	45
б) в цей день, але із запізненням	49	30,6
в) наступного дня	24	15
г) огляд не проводився взагалі	15	9,4
19. Межі огляду місця події визначалися:		
а) територією приміщення, де вчинено грабіж	19	11,9
б) ділянкою місцевості де безпосереднього був учинений грабіж	10	6,3
в) територією, на якій було видно сліди грабежу	107	66,9
г) інші межі	24	14,9
20. Сліди, які були вилучені з місця події		
а) сліди-відображення:	50	31,3
– пальців і долонь рук	46	28,8
– рукавичок	14	8,8
– взуття	38	23,8
– зубів	16	10
– нігтів	12	7,5
– інструментів, знарядь та підручних засобів	10	6,3
б) сліди біологічного походження	12	7,5
в) мікросліди;	18	11,3
г) залишені об'єкти (предмети)	42	26,3
д) інші сліди	44	27,5
21. Час проведення огляду місця події		
а) до 30 хвилин	48	30
б) до 1 години	74	46,3
в) більше 1 години	29	18,1
г) час проведення не вказано	9	5,6
22. Слідчі ситуації під час допиту підозрюваних		
а) дача правдивих показань	44	27,5
б) неумисна дача неправдивих показань	34	21,3
в) дача завідомо неправдивих показань	56	35
г) відмова від дачі показань	26	16,2
23. Участь у допиті підозрюваних інших осіб		

а) захисник	160	100
б) батьки	35	21,9
в) педагог	19	11,9
г) психолог	36	22,5
д) лікар	0	0
е) інші особи	11	6,9
24. Слідчі ситуації під час допиту потерпілих		
а) дача правдивих показань	88	41,9
б) неумисна дача неправдивих показань	67	31,9
в) дача завідомо неправдивих показань	55	26,2
г) відмова від дачі показань	0	0
25. Види експертиз, які призначались		
а) психологічна	30	18,8
б) психолого-психіатрична	5	3,1
в) судово-медична	50	31,3
г) криміналістична	46	28,8
д) експертизи не призначались	78	48,8
26. Постановлення вироку		
а) обвинувальний	148	92,5
б) виправдовувальний	12	7,5

Додаток В

**МІНІСТЕРСТВО
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ**
**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
 пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035
 тел. 248-8952, post@naia.kiev.ua

Начальникові докторантури та
ад'юнктури Національної академії
внутрішніх справ
підполковнику міліції
Сербину Р.А.

05. 05. 2015 № 118

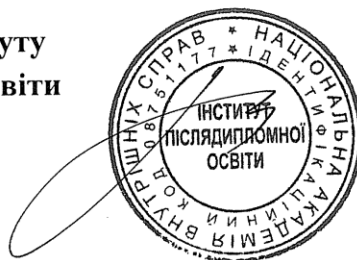
На № _____ від _____ 20__

Про проведення ад'юнктом анкетування
слідчих ГУМВС, УМВС України

ДОВІДКА

Інформую Вас, що упродовж 2013-2015 років ад'юнктом кафедри криміналістики та судової експертизи НАВС капітаном міліції Бистрицьким Богданом Юрійовичем було проведено анкетування 120 (ста двадцяти) слідчих ГУМВС, УМВС України, з метою отримання емпіричних даних для дисертаційного дослідження за темою: «Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми».

Начальник інституту
післядипломної освіти
полковник міліції

О.О. Андрєєв

Додаток Г

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський 4 Тел.факс: 2359605

ДОВІДКА

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бистрицького Богдана Юрійовича*

Інформуємо, що наукові положення дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ України Бистрицького Богдана Юрійовича на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: “Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми” були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій до Кримінально-процесуального кодексу України.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Бистрицького Б.Ю. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичне значення та характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Інститутом законодавства Верховної Ради України у процесі вдосконалення чинного законодавства України.

Директор,
член-кореспондент НАН України

О.Л. Копиленко

23.07.2014

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
ДНДЕКЦ МВС України,
полковник міліції

К.В. Дубонос

А К Т

про впровадження в практичну діяльність підрозділів Експертної служби МВС України результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук – здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Бистрицького Богдана Юрійовича

Комісія у складі: заступника начальника лабораторії організаційно-методичних питань експертно-криміналістичної діяльності – начальника відділу науково-методичного забезпечення ДНДЕКЦ МВС України підполковника міліції Яковенко О.П., заступника начальника лабораторії інженерно-технічної та економічної експертизи – начальника відділу автотехнічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України, кандидата юридичних наук капітана міліції Бичкова А.С. та старшого експерта відділу експертизи зброї та трасологічної експертизи лабораторії криміналістичної експертизи ДНДЕКЦ МВС України, кандидата юридичних наук капітана міліції Мельника Р.В. склала даний акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Бистрицького Б.Ю. на тему „Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми”, впроваджені у практичну діяльність підрозділів Експертної служби МВС України і використовуються при розробці методичних рекомендацій спрямованих на підвищення ефективності діяльності з техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а також під час проведення занять зі службової підготовки.

Заняття зі службової підготовки проводилися із використанням наступних матеріалів:

– Бистрицький Б. Ю. Криміналістична характеристика грабежів, учинених неповнолітніми (особа злочинця) / Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – випуск 2 (87). – С. 251-259;

– Бистрицький Б. Ю. Типичные следственные ситуации расследования грабежей, совершенных лицами, не достигшими 18-летнего возраста (согласно законодательству Украины) / Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2013. – Спецвипуск, Том 1. – С. 84-87.

– Бистрицький Б. Ю. Спосіб злочину як елемент криміналістичної характеристики під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми / Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2014. – випуск 2, Том 4. – С. 15-20.

– Бистрицький Б.Ю. Особливості допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) при розслідуванні грабежів / Б. Ю. Бистрицький // Львівський державний університет внутрішніх справ, Прикарпатський факультет, Програма постійно діючого науково-практичного семінару “Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії вчиненню насильства в сім’ї”. – Івано-Франківськ 2014. – С. 7.

– Бистрицький Б. Ю. Потерпілий як елемент криміналістичної характеристики грабежів, вчинених неповнолітніми / Б. Ю. Бистрицький // Житомирський національний агроекологічний університет, Екологічний факультет, Кафедра правознавства, Збірник наукових статей за матеріалами II Міжнародно науково-практичної конференції. – Житомир 2014, – С. 286-287.

– Бистрицький Б. Ю. Умови успішного розслідування грабежів вчинених неповнолітніми / Б. Ю. Бистрицький // Національна академія внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів, Збірник матеріалів круглого столу “Криміналістичне забезпечення розслідування насильницьких злочинів”, – К., 2014. – С. 5-8.

Комісія засвідчує, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Бистрицького Богдана Юрійовича впроваджені в практичну діяльність.

Голова комісії:

О.П. Яковенко

Члени комісії:

А.С. Бичков

Р.В. Мельник

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
Головного слідчого управління

МВС України

кандидат юридичних наук

Г.М. Мамка

« » 2014 р.

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Бистрицького Богдана Юрійовича на тему: “Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми”

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС Цуцкірідзе М.С., начальника відділу ГСУ МВС Мірковця Д.М., старшого слідчого в ОВС ГСУ МВС Шевчишена А.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Бистрицького Богдана Юрійовича на тему: “Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми” можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника управління

ГСУ МВС України

кандидат юридичних наук

 М.С. Цуцкірідзе

Начальник відділу

ГСУ МВС України

кандидат юридичних наук

 Д.М. Мірковець

Старший слідчий в ОВС

ГСУ МВС України

кандидат юридичних наук

 А.В. Шевчишен

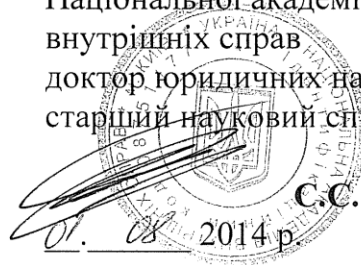
ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії
внутрішніх справ

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

С.С. Чернявський

07. 08. 2014 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Бистрицького Богдана Юрійовича “Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми” у науково-дослідну діяльність та навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: т.в.о. начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук **Хуторянського О.В.**, начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук **Бодюла Є.М.** та професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, доцента **Чорноус Ю.М.** розглянувши надані матеріали дисертаційного дослідження Бистрицького Б.Ю. “Особливості розслідування грабежів, вчинених неповнолітніми” складала цей акт про те, що результати дисертації мають необхідний науковий, теоретичний і методологічний рівень.

Результати дисертаційного дослідження відображені у навчально-методичних матеріалах з криміналістики та навчальних матеріалах для курсантів, студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

– Бистрицький Б. Ю. Криміналістична характеристика грабежів, учинених неповнолітніми (особа злочинця) / Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Науковий журнал. – 2013. – випуск 2 (87). – С. 251-259;

– Бистрицький Б. Ю. Типичные следственные ситуации расследования грабежей, совершенных лицами, не достигшими 18-летнего возраста (согласно законодательству Украины) / Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2013. – Спецвипуск, Том 1. – С. 84-87.

– Бистрицький Б. Ю. Спосіб злочину як елемент криміналістичної характеристики під час розслідування грабежів, учинених неповнолітніми /

Б. Ю. Бистрицький // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2014. – випуск 2, Том 4. – С. 15-20.

– Бистрицький Б.Ю. Особливості допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) при розслідуванні грабежів / Б. Ю. Бистрицький // Львівський державний університет внутрішніх справ, Прикарпатський факультет, Програма постійно діючого науково-практичного семінару “Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії вчиненню насильства в сім’ї”. – Івано-Франківськ 2014. – С. 7.

– Бистрицький Б. Ю. Потерпілий як елемент криміналістичної характеристики грабежів, вчинених неповнолітніми / Б. Ю. Бистрицький // Житомирський національний агроекологічний університет, Екологічний факультет, Кафедра правознавства, Збірник наукових статей за матеріалами II Міжнародно науково-практичної конференції. – Житомир 2014, – С. 286-287.

– Бистрицький Б. Ю. Умови успішного розслідування грабежів вчинених неповнолітніми / Б. Ю. Бистрицький // Національна академія внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів, Збірник матеріалів круглого столу “Криміналістичне забезпечення розслідування насильницьких злочинів”, – К., 2014. – С. 5-8.

Зазначені матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять з курсу “Криміналістики”, а також у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ.

Члени комісії:

**Т.в.о. начальника навчально-методичного центру,
кандидат юридичних наук**

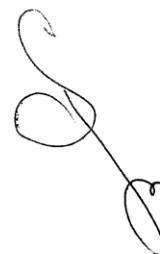
О.В. Хуторянський

**начальник відділу організації
науково-дослідної роботи,
кандидат юридичних наук**

Є.М. Бодюл

**професор кафедри
криміналістики та судової медицини,
доктор юридичних наук, доцент**

Ю.М. Черноус